

T.C.
AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HİTİT TEOKRASİSİ

Neşe YAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

KIRŞEHİR

EYLÜL 2011

**T.C.
AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HİTİT TEOKRASİSİ

Neşe YAMAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. VELİ ÜNSAL**

KIRŞEHİR

EYLÜL 2011

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından .....Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ / DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....(İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....(İmza)
Akademik Unvanı, Adı-Soyadı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

İmza
Akademik Unvan, Adı-Soyadı
Enstitü Müdürü

ÖZET

“Hitit Teokrasisi” isimli bu çalışmamızda, Hititlerin devlet yönetimi ve dini yapıları incelenerek, dinin devlet yönetimine etkisinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Teokrazi teriminin kökeni Yunanca Theokratia’dan gelmektedir. Theos’un anlamı tanrı, Kratia’nın anlamı ise düzen demektir. Kelime Yunanca’da Tanrının Düzeni anlamına gelir. Din kurallarının geçerli olduğu sistem olan teokraside, kurallar ya dini kuralların aynısıdır, ya bunlardan büyük ölçüde etkilenmiştir

Bilindiği gibi Eskiçağ devletlerinin hemen hemen hepsinde teokratik devlet yapısı ile karşılaşılır. Hititlerde bu devletlerden biridir. Hitit devletinin idare biçimi teokratik monarşi olarak tanımlanabilmektedir. Kralın gücünü tanrılardan aldığı kabul edilir. Bu sebeple, kralların buyrukları tanrı buyruğu kabul edilmekte ve karşı gelmenin cezası ölüm olabilmektedir.

Hitit kralları bir devlet düzeni oluştururken bütün düzenlemeleri merkezi bir devletin gereklerini yerine getirecek şekilde yapmışlardır. Tanrılara çok büyük önem atfedilmiş, yerel tanrıların kültleri koruma altına alınmış ve bazı tapınak şehirlerine özel ayrıcalıklar tanınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Devlet Yönetimi, Din, Teokrazi, Tanrılar, Bayramlar, Ritüeller, Kral, Kraliçe, Dış Politika.

ABSTRACT

"Hittite Teocracy" named in this study, we examined the Hittites, the state administration and religious structures, the impact of religion in the state administration tried to determine what is happening.

The origin of the term comes from Greek Theokratia theocracy. Theos meaning god, the layout is the meaning of Kratia. Word Order in Greek means God. Religion rules the current system where the theocracy, or religious rules, rules are the same, or greatly influenced by them

Ancient as it is known, almost all states are faced with the structure of a theocratic state. One of these states to the Hittites. Can be defined as the theocratic monarchy form of government of the Hittite state. Which is considered the power of the king of the gods. Therefore, the commands of the kings of defying God's command is accepted and may be punishable by death.

Hittite kings of creating a system of government have made all arrangements to meet the requirements of a centralized state. Very great importance has been attributed to the gods, local gods and cults, are protected by special privileges granted in some temple cities.

Key words: The Hittites, The State Government, Religion, Theocracy, Gods, Holidays, Rituals, King, Queen, Foreign Policy.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tez konusu olarak belirlediğimiz “Hitit Teokrasisi” adlı çalışmamızda, Hitit dininin devlet yönetimine etkisinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayı yaparken, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Milli kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve çeşitli Üniversitelerin kütüphanelerinden derlediğimiz Hititlerle ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır

İlk bölümde, Hititlerde Devlet Yönetimi ana başlığı altında, Hitit Devletinin kuruluşu, Devlet yönetiminde etkili Kral, Kraliçe ve Prenslar, meclisler, idari teşkilat ve dış politika hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, Hitit Dini ana başlığı altında, Hitit dininin özellikleri, tanrıları, duaları, ayinleri ve dini mimarisi hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Hitit dininin devlet yönetimine etkisi ana başlığı altında, devlet yönetimindeki dini kayıtlar, askeri seferlerdeki kayıtlar ve siyasi antlaşmalardaki kayıtlar incelenerek, dinin devlet yönetimine ne tür etkileri olduğu tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkışında, bana zamanının önemli kısmını ayıran, bilgisiyle beni sürekli yönlendiren danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Veli ÜNSAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çevirilerde yardımlarını esirgemeyen kuzenim Aytunç BİLİR'e, arkadaşlarım Tolga Neşet AKBAŞ ve İsmail AYDIN'a teşekkür ederim. Çalışma süresince bana her konuda destek veren aileme de sonsuz şükranlarımı sunarım.

Neşe YAMAN

Kırşehir – 2011

İÇİNDEKİLER

TEZ JURİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	x

BÖLÜM I

1.HİTİTLERDE DEVLET YÖNETİMİ

1.1. İLK HİTİT İZLERİ:.....	6
1.2. DEVLETE GEÇİŞ:.....	8
1.3. ANADOLU'DA BİLİNER İLK MEŞRUTİ KRALLIK:.....	11
1.4. DEVLET YÖNETİMİNDE KRALLAR.....	13
1.5. DEVLET YÖNETİMİNDE KRALİÇELER.....	18
1.6. DEVLET YÖNETİMİNDE PRENSLER VE PRENSESLER.....	21
1.7. PANKUŞ MECLİSİ VE İHTİYAR KURULLARI.....	26
1.8. SARAY TEŞKİLATI.....	30
1.9. İDARİ TEŞKİLAT.....	32
1.10. DIŞ POLİTİKA.....	37

BÖLÜM II

2. HİTİTLERDE DİN

2.1. HİTİT DİNİNİN ÖZELLİKLERİ.....	42
2.2. DİNİ KAYNAKLAR.....	45
2.3. TANRILAR	47
2.3.1. Hatti Tanrıları.....	48
2.3.2. Hurri Tanrıları	49
2.3.3. Hitit Tanrıları	51
2.3.4. Diğer Tanrılar.....	52
2.4. AYİN VE RİTÜELLER.....	53
2.5. DUALAR.....	56
2.6. BAYRAMLAR	62
2.7: KURBANLAR.....	68
2.8: FALCILIK	71
2.9. BÜYÜCÜLÜK.....	76
2.10. ÖLÜM VE GÖMÜ	78
2.11. HİTİTLERDE DİNİ MİMARİ.....	83
2.11.1. Tapınaklar	83
2.11.2. Kaya Anıtları.....	87

BÖLÜM III

3. HİTİT DİNİNİN DEVLET YÖNETİMİNE ETKİSİ

3.1. DEVLET YÖNETİMİNDEKİ DİNİ KAYITLAR.....	90
3.2. ASKERİ SEFERLERDEKİ DİNİ KAYITLAR	96
3.3. SİYASİ ANTLAŞMALARDAKİ DİNİ KAYITLAR.....	108
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	121
HARİTALAR VE LEVHALAR	128
HARİTALAR	128
LEVHALAR	132

KISALTMALAR

AUDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
EUEF	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İUEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İTÇ	: İlk Tunç Çağı
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TAY	: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Yy.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınevi
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra

GİRİŞ

Araştırmamızın konusunu teşkil eden, Hitit Devleti takriben MÖ. 1650 yılında, Orta Anadolu'da, Kızılırmak kavsi içinde kurulmuştur. Kuruluşundan yıkılışına kadar geçen yaklaşık 500 yıllık süre içinde, yani Orta ve Geç Bronz Çağı denilen dönemde, Hititler, Anadolu'nun büyük bir bölümünü kapsayan ve buradan Kuzey Suriye'ye oradan da Mezopotamya'nın batı eteklerine ve Kıbrıs'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuşlardır (Bryce, 2003: 24). Bu bölgede bu kadar uzun süre egemen olup yayılmak kuşkusuz sağlam bir merkezi yapılanma, siyasi ve ekonomik birikim ve dini hoşgörüden geçmektedir. Özellikle I.Şuppiluliuma'dan (MÖ.1370-1340) itibaren merkezi idarenin kudreti büyümüş ve birçok idari memuriyetler ortaya çıkmıştır (Alp, 1952: 41).

Hitit imparatorluğu feodal bir yapıya sahipti ve vergi vermeye yükümlü kıldığı bir dizi krallığı egemenliği altında tutuyordu. Bu krallıklardan Kargamış ve Halpa gibi yaşamsal önemde olanları kralın kardeşleri ya da akrabaları tarafından yönetiliyordu. Kizzuvatna ve Arzava gibi ülkeler ise kendi içlerinde görece olarak daha bağımsızdılar. Devlet işleri memurlarca yürütülmekte idi.

Hitit krallarının ülke sorunlarını *Pankuş* adını taşıyan bir mecliste, yani bir çeşit senatoda karara bağlamaları zorunluluğu vardı. Bu durum, dünyada bilinen ilk Meşrutî Krallığın Hitit devleti olduğunu göstermektedir.

Hitit kralları devletin başına, Kral Telipinu'nun sağladığı tahta çıkma yasasına uygun olarak veraset yoluyla geliyorlardı. Ancak Hitit kralları, ülkenin mutlak hakimi değil, bir "*primus inter pares*", yani eşitler arasında birinciydi. I.Hattuşili'nin vasiyetnamesinde görüldüğü gibi soylular kralın yargısına bağlı değillerdi. Tartışmalı konular Pankuş'ta ele alınır ve karara bağlanırdı. Telipinu'nun tahta çıkma yasasını açıkladığı belgede de kral soyluların hakları karşısında kesin ifadelerle uyarılmakta ve soylulardan kimseyi öldüremeyeceği açıklanmaktadır. Hattuşa tarihinin ilk kaydedilmiş olaylarından biri; soyluların, babası tarafından halef ilan edilmiş kral I.Labarna'ya karşı rakip bir kral adayı çıkartmalarındır. Bu olay soyluların gücünün başlangıçta daha büyük olduğunu ve giderek zayıfladığını göstermektedir. Bu doğrultuda, imparatorluğun son iki yüzyılı içinde yazılan metinlerde Pankuş'tan söz edilmemektedir. İmparatorluğun başlangıcında bu örgüt etkinliğini koruyordu ve ülke yönetimi meşruti krallığa benzer bir nitelikteydi. Yönetim biçimi zaman içinde feodal düzene dönüştü (Maqueen, 1999: 84-85; Ceram, 1979: 97).

Sonuç olarak Hitit kralları yönetim hakkının kendilerine tanrı tarafından verildiğine inanmışlar ve yönetimdeki bütün faaliyetlerinde kendilerini tanrıya karşı sorumlu hissetmişlerdir. Bu anlayış sebebiyle Hitit kralları, beylikten meşruti monarşiye daha sonrasında da Eski doğu anlayışında olan diğer hükümdarlar gibi, tanrısal güçlerle desteklenen mutlak hâkim durumuna gelmişlerdir.

Soylular meclisi olan Pankuş'un kelime anlamı "*tüm, hepsi*" demektir. Bu isimin verilış sebebini Dinçol, eli silah tutan herkesin bu meclisin üyesi olabileceği şeklinde yorumlamıştır (Dinçol, 1982: 54).

Hititlerde Pankuş Meclisinden başka, kentlerde kurulan, bazı dini ve adli yetkilere sahip bir de İhtiyar Kurullarının varlığı bilinmektedir. Feodal sistemin yerleşmesi sonucu fethedilen toprakların denetimi zamanla kral ailelerinin dışında soylu beylere verilmeye başlanmıştır. Bu beyler, İhtiyar Kurulları ile birlikte o bölgelerdeki yargıyı ve bayram düzenlemelerini denetlemekle görevliydi. Ayrıca bölge halkının huzur ve refahını sağlamakla yükümlüydüler. Fakat zamanla bu beyler elde ettikleri güçleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. İhtiyar kurulları da tıpkı Pankuş Meclisi gibi Eski krallık döneminde birkaç belgede ismi geçmesine rağmen, İmparatorluk Döneminde adına rastlanmayan bir kurum olarak kalmıştır (Dinçol, 1982: 55; Macqueen, 2009: 84).

Hitit Devletinin idari yapısı, kurulmuş olduğu Anadolu'nun eski geleneklerinin gelişmiş bir şekli idi. Yönetimde yetki, Fırtına Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi konumundaki "*Büyük Kral*"ın elinde toplanmıştı. Kraldan sonra, yönetimde yetki sahibi olan, kral yakınları ve aristokrasinin diğer üyeleri "*büyük aile*"yi oluşturmaktaydı. Büyük aileyi oluşturan aristokratlar, yöneticilik görevinin yanında savaşçılık özelliğine de sahip olduğundan "*savaşan adamlar ve kralın hizmetkarları*" olarak isimlendirilmişlerdir (Macqueen, 2009: 84).

Hititlerde dış politika diğer konularda olduğu gibi Büyük Kralın elinde idi. Krala bu konuda yardımcı olan elçileri vardı, fakat bunlar hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Müzakere ve Görüşmelerle devletler arasındaki ilişkileri düzenleme sanatı olan demokrasiyi, Hititler çok iyi uygulayabilmişlerdir. Bunu ele geçen, antlaşmalar, mektuplar ve diğer metinlerden anlamaktayız (Ünal, 2005: 96).

Hitit dış politikası, ele geçmiş olan belgeler incelendiğinde, üç yönde oluşmuştur. Bunlar, Kuzey Anadolu, Batı Anadolu ve Kuzey Suriye Politikalarıdır (Memiş, 2009: 146).

Hitit dini, çok tanrılı din gurubuna girmektedir. Hititler bütün kültür öğelerinde olduğu gibi din konusunda da, Anadolu'daki diğer halkların tanrılarını kendi tanrıları olarak kabul etmişlerdir (Taggar-Cohen, 2006: 2). Hititler Anadolu içinden etkilendikleri gibi Anadolu dışından da etkilenmişlerdir bu gerek savaş yoluyla gerek barış yoluyla olmuştur, iki devlet arasında yapılan anlaşmalarda tanrıların şahit gösterilmesi ve tanrıları kabullenme buna örnek verilebilir. Hitit panteonu kozmopolit bir karakter göstermektedir. Bu sebeptendir ki Hitit ülkesi “ *Bin Tanrı İli*” olarak metinlerde geçmektedir (Kınal, 1991: 208). Hititlerin bu kadar çok tanrıya tapmaları onlara önem vermeleri şüphesiz onların engin hoşgörüsünü ve kültürel mozağini bize gösterir. Onların tanrılarının karşısında kendilerini hizmetkâr, tanrıları ise efendi olarak görmeleri tanrılara ne kadar çok önem verdiklerinin göstergesidir. Hititler tanrılarını insanlar gibi algıladıkları için onlara bir insanın duymak istediği ve yapınca memnun olacağı her şeyi

yapmışlar ve felaketlerden tanrılarına sığınmışlardır. Tanrıları kızdırmaktan ve onları sinirlendirmekten kaçınmışlardır (Koç, 2006: 91).

Dini yapılanmada devlet dini yani kralın bulunduğu Boğazköy'ün dini yapıları daha görkemlidir. Hitit kralları tanrılarını efendileri olarak görmekteydiler ve yaptıkları bütün faaliyetlerde kendilerini tanrıya karşı sorumlu hissediyorlardı. Bu sebeple ülkesinin kıtlık, hastalık yada düşman saldırısına karşı tanrılarına karşı görevlerini tam olarak yerine getirecekler, karşılığında tanrılar kral ve ülkesini bu felaketlere karşı koruyacaktır. Yani kralın başlıca görevi tanrıları hoş tutmak kızdırmamak ve şenlik ve törenlerde tanrının tapınağı ziyaret edecek ve her türlü işleri yerine getirecekti. Herhangi bir felakete karşılaşıldığında ise kralların ne kusur işledikleri tespit edilmeye çalışılırdı. Bu sorunu bulmak için de kehanete başvurulurdu. Kurban bağırsaklarını incelemek, kuşların uçuşunu izlemek ve benzer bir tür piyango yöntemleri kullanılarak işlenen suç bulunur ve tanrıdan af dilenirdi. Buna en iyi örnek, ülkesinin felakete uğramasında kişisel sorumluluk duygusu ile davranan II. Murşili'nin "*veba duaları*" verilebilir (Macqueen, 2009: 129-130; Von Schuler, 1965: 79).

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, yukarıda kısaca bahsettiğimiz Hititlerde devlet yönetimi, din ve teokrasi konularını ana başlık ve alt başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

BÖLÜM I

1. HİTİTLERDE DEVLET YÖNETİMİ

1.1. İLK HİTİT İZLERİ:

Tarihöncesinde Anadolu halkının kimlerden oluştuğunu bize arkeolojik ve antropolojik kalıntılar açıklamaktadır. Bunların ışığında Anadolu'nun üç farklı kökene sahip olduğu bilinmektedir. Bunlar Şimal, Akdeniz ve Alp adamı tipleridir (Kınal, 1991: 33).

Orta ve Son Tunç Çağında yani, Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da büyük küçük bir çok beylik bulunmaktaydı. Asurlu kolonistler Karum ve Vabartum adı verilen pazar yerlerinde ticaretle uğraşıyorlardı. O döneme ait ele geçen belgelerden özellikle kaniş karumundan elde edilen vesikalardan Asurlu tüccarların Anadolu'ya sadece ticaret amaçlı geldiklerini, istila amaçları gütmediklerini anlamaktayız.

Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da ismi tespit edilen beylik ve şehir devletleri şunlardır; Neşa (Kaniş), Hattuşa, Mama, Puruşanda, Kuşşara ve Zalpa'dır. Bu beylikleri Kültepe vesikaları ve Anitta tabletlerinden tespit edebiliyoruz. Ayrıca beylikler arası mektuplarda bize gerekli bilgileri vermektedir (Kınal, 1962: 66; Akurgal, 1995: 10-11). Anadolu'da yaşayan bu beyliklerin Hatti ve Hurri kökenli oldukları bilinmektedir. Fakat Kuşşara krallığını kuranların Hint-Avrupa kökenli

oldukları anlaşılmaktadır. Boğazköy’de çıkarılan tabletler ve Mısır’da Tell El Amarna’da bulunan tabletlerden Hititlerin Hint-Avrupalı bir kavim oldukları, Anadolu’dan Hatti Ülkesi diye bahsettikleri ve son olarak Hattuşa’nın Hititlerin başkenti olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Hititler geldikleri bölgeden kendilerine özgü bir çivi yazısı olan Hititçe (Neşa dili) haricinde neredeyse hiçbir kültürel ve sanatsal miras getirmemişler, Anadolu’da yaşayan Hatti ve Hurri kültürlerine, hoşgörü ile yaklaşmışlar, bu uygarlıktan büyük ölçüde faydalanmasını bilmişlerdir (Ünal, 2002: 66).

Ele geçen belgelerden de anlaşıldığı üzere Koloni Çağı’nın sonunda Anadolu’da bulunan beylikler arasında bir hakimiyet mücadelesi bulunmaktadır. O dönemde Kuşşara kralı olan Anitta’nın M.Ö. 1750’ler de Orta Anadolu’da merkezi bir devlete doğru ilk adımları attığını görmekteyiz. Kuşşara Krallığı hakkında Kültepe Tabletlerinde bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Alishar tabletlerinde ve özellikle Boğazköy vesikaları içerisindeki Anitta Tabletinde detaylı bilgiler bulunmaktadır. Anitta tabletinde babasının Neşa şehrini bir gece baskınıyla ele geçirdiğini kaydetmiştir. Sonrasında ise kendi faaliyetlerinden bahsederek doğu’daki, Ullama, Harkimaş, Zalpuvaş, Hattuş ve Şalativara şehirlerini zapt ettiğini bildirmektedir. Özellikle Hattuşa şehrini ele geçirdiğinde harabe haline getirmiş ve şu sözü söylemiştir: *“Bundan sonra kim kral olursa, Hattuş şehrini tekrar iskan ederse, onu Gögün Fırtına Tanrısı kahretsin”*. Kuşşara Krallarının icraatları sonucunda, Anadolu siyasi birliği kurulmaya başlanmış ve Anitta “Büyük Kral” ünvanını almıştır. Anitta’dan sonra Kuşşara krallığı hakkında bilgiye sahip değiliz

ancak sonraki devirlerde Hitit kralları kendilerinin, Kuşşaralı adamın soyundan geldiklerini bildirmektedirler. Bu sebeple Kuşşara sülalesinin Hitit kavimlerinden olduğu ve dolayısıyla Koloni çağının sonunda Hititlerin Anadolu'ya geldikleri anlaşılmaktadır (Kınal, 1991: 66- 67; Lloyd, 1997: 32)

Sonuç olarak, vesikalarda geçen isimler, tanrı adları ve dini terimlerden bilgi sahibi olduğumuz Hititlerin, MÖ 2000'de Anadolu'da varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kullandıkları dilin Kafkasya'dan Anadolu'ya girmiş olduğu ve Hint-Avrupa dil grubuna ait olduğu bilinmektedir.

1.2. DEVLETE GEÇİŞ:

Hititlerin tarih sahnesine çıktıktan sonraki, özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait, Kültepe ve Alişar'da ele geçen belgeler Hititlerin güçlü bir devlet kurma yolunda olduklarını göstermektedir. Bunlardan Kültepe'de ele geçen ve bir çeşit noterlik belgesi özelliği taşıyan bir belgede "*Kral Pithana ve merdiven büyüğü Anitta*" adları geçmektedir. Alişar'da ele geçen 2 belge üzerinde de yine Anitta'nın adı geçmektedir. Bunlardan ilkinde "*Kral Anitta'nın mührü*" yazısı vardır ve bu yazı bize Kültepe'deki belgede veliaht gösterilen Anitta'nın bu dönemde tahta geçtiğini göstermektedir. İkinci belgede ise, "*Büyük Kral Anitta, merdiven büyüğü Beruwa*" yazısı yer almaktadır, bu da bize Anitta'nın "*Büyük Kral*" unvanını kullandığını ve oğlu Beruwa'yı veliaht atadığını göstermektedir. Kültepe Höyüğü'nde ele geçen bir hançerde ise, "*Kral Anitta'nın Sarayı*" yazısı bulunmaktadır. Bu belgeler

bize Koloni Çağında Hititler'in geniş bir egemenlik alanı içerisinde bir devlet kurmuş olduklarına işaret etmektedir (Dinçol, 1982: 26; Akyıldız, 1997: 43).

Alışar ve Kültepe'deki belgelere ek olarak, kazılar sonucu Hititler'in başkenti Hattuşa olduğu anlaşılan Boğazköy'de 1906-1907 tarihlerinde H. Winckler tarafından başlatılan kazılar günümüze değin farklı kişilerinde katılımıyla sistemli bir şekilde devam ettirilmiştir. Günümüze kadar Boğazköy kazılarından ele geçirilen tablet sayısı 25.000'i geçmiştir. Ele geçen bu belgelerin bir bölümü Doğu Berlin Müzelerinde, İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesindeki Çiviyazılı Belgeler Arşivinde ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde saklanmaktadır (Dinçol, 1982: 26).

Boğazköy'de ele geçen tabletler Anitta'nın kişiliği ve Hitit başkenti hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Bunlardan Anitta Metni olarak bilinen belgeden Anitta döneminde Hititlerle ilgili birçok bilgi edinilmiştir. Bu belgenin başlangıcında şu bilgiler yer almaktadır: *“Anitta, Pithana'nın oğlu, Kuşşara kralı, söyle: O Gökyüzünün Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi idi. Kuşşara kralı, kentten büyük bir kudretle inip, Neşa'yı bir gecede gücü ile aldı. Neşa kralına saldırdı, ama Neşa'nın halkına kötülük etmedi. Onları 'analar' ve 'babalar' yaptı (yani öyle davrandı). Babam Pithana'dan sonra ben bir isyanı bastırdım; hangi ülke ayaklandı ise, onu tanrı Şiu'nun yardımıyla yendim”*. Tablette devamen Zalpa kentiyle olan savaşlardan bahsedilmiş ve şu bilgiler yer almıştır: *“Bu sözleri bir tablet üzerinde kapıma koydurdum. Gelecekte bu tableti kimse kırmasın, kim kırarsa, o Neşa'nın düşmanı*

olsun!”... “Bir zaman önce Zalpa kralı Uhna, tanrımız Şiu’yu (yani onun yontusunu) Neşa’dan Zalpa’ya kaçırmıştı. Fakat ben, büyük kral Anitta, bizim tanrımız Şiu’yu Zalpa’dan Neşa’ya geri getirdim. Zalpa kralı Huzziya’yı ise, canlı olarak Neşa’ya getirdim” (Dinçol, 1982: 26-27; Dinçol, 1978: 5).

Tablette bunlardan başka, Hitit başkenti Hattuşa’nın ismi geçmektedir, ayrıca yapılan imar hareketleri, tapınaklar ve ele geçen ganimetler hakkında da bilgiler vardır. Ele geçen bu belgelerden Asur Ticaret kolonileri çağında diğer devletlerle beraber Hitit Devleti’nin de varlığı bilinmektedir. Ayrıca Boğazköy’de bulunan Akadça ve Hititçe olarak yazılmış iki belge de bize Hitit Devletinin ilk kralı kabul edilen I.Hattuşili hakkında bilgiler vermektedir. Bu belgelerin ilki, Hattuşili’nin Kuşşar kentinde hasta yatağında yazdırdığı bir vasiyetname niteliğindedir. Bu belgede kendinden sonra başa geçecek olan veliahdı, dönemin siyasi olaylarını kaleme aldırılmıştır. Hattuşili’nin isminin Tabarna yada Labarna olduğu belgelerden anlaşılrsa da Hattuşaş’ı başkent yapan kral ismini de Hattuşili olarak değiştirmiştir. Belgede ayrıca, devletin devamını sağlamak için çaba gösterilmesini, Tanrılara saygılı olunmasını, gerekli görüldüğünde Pankuş meclisinin fikirlerine başvurulması gerektiği ve günah işlenmemesi vurgulanmaktadır. 1957 yılında Boğazköy kazılarında ortaya çıkarılan ikinci belge ise, daha çok askeri faaliyetlerin anlatıldığı I. Hattuşili’ye ait bir fermandır.¹ Belgenin başlangıcında Hattuşili kendisini “*Büyük Kral, Hattuşa Kralı, Kuşşaralı adam*” olarak tanıtmaktadır. Bu sözler Kuşşara Kralı Anitta ile Hititler

---

¹ Bu ferman hakkında detaylı bilgi için bakınız; Yiğit, 2007: 1-8

arasındaki bağı da ortaya çıkarmaktadır, fakat iki kral arasındaki dönem hakkında belgelere rastlanmamıştır. Yalnız, Hitit dinsel anlayışında ölen kralların tanrılaştırılması ve onlara kurban adama geleneği sebebiyle “*kurban listelerinden*” de bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Bu listelerden MÖ 1650-1620 I.Hattuşili ile MÖ 1750 Anitta dönemleri arasındaki boşluğu listelerde görülen Kantuzili, Tuthaliya, Puşarruma ve Pawahtelmah isimlerinin doldurabileceği düşünülmektedir. Bütün bu belgeler Hint-Avrupalı Hititlerin Anadolu’ya geldikten sonraki faaliyetlerini beylikten devlete geçiş aşamasını gözler önüne sermektedir (Dinçol, 1982: 28-29; Macqueen, 2009: 84).

1.3. ANADOLU’DA BİLİLEN İLK MEŞRUTİ KRALLIK:

Meşrutiyet, kralın yetkilerinin anayasa ve halkoyuyla seçilen meclis tarafından kısıtlandığı yönetim şekline denir. Meşruti yönetim ise, bir hükümdarın başkanlığı altında parlamento yönetimine dayanan hükümet biçimidir.

Anadolu’nun ilk siyasi birliği Hititlerle başlamış ve Hititlerin devletlerini kurmalarıyla birlikte Anadolu’nun büyük bir kısmını ellerinde bulundurmuşlardır. Anadolu, Hitit devleti kurulmadan önce prenslikler şeklinde gelişme göstermiş olup, zamanla dış baskılardan da korunmak amacıyla tek siyasi birlik altında toplanıldığı sanılmaktadır. Daha sonra bu beyliklerin birbirleriyle yaptıkları savaşlar sonunda Hattuşa’da Eski Hitit Krallığı kurulmuştur (Akurgal, 1999: 53).

Hititler feodal bir yapıya sahipti ve vergi vermeye yükümlü kıldığı bir dizi krallığı egemenliği altında tutuyordu. Bu krallıklardan Kargamış ve Halep gibi yaşamsal önemde olanlar kralın kardeşleri ya da akrabaları tarafından yönetiliyordu. Kizzuvatna ve Arzava gibi ülkeler ise kendi içlerinde kısmen daha bağımsızdılar. Devlet işleri ise memurlarca yürütülmekte idi.

Hitit krallarının ülke sorunlarını *Pankuş* adını taşıyan bir mecliste, yani bir çeşit senatoda karara bağlamaları zorunluluğu vardı. Bu durum, dünyada bilinen ilk Meşruti Krallığın Hitit devleti olduğunu göstermektedir. Hitit kralları devletin başına, Kral Telipinu'nun sağladığı tahta çıkma yasasına uygun olarak veraset yoluyla geliyorlardı. Ancak Hitit kralları, ülkenin mutlak hakimi değil, bir "*primus inter pares*", yani eşitler arasında birinciydi. I.Hattuşili'nin vasiyetnamesinde görüldüğü gibi soylular kralın yargısına bağlı değillerdi. Tartışmalı konular Pankuş'ta ele alınır ve karara bağlanırdı. Telipinu'nun tahta çıkma yasasını açıkladığı belgede de kral soyluların hakları karşısında kesin ifadelerle uyarılmakta ve soylulardan kimseyi öldüremeyeceği açıklanmaktadır. Hattuşa tarihinin kayda geçen ilk olaylarından biri; soyluların, babası tarafından halef ilan edilmiş kral I.Labarna'ya karşı rakip bir kral adayı çıkartmalarındır. Bu olay soyluların gücünün başlangıçta daha büyük olduğunu ve giderek zayıfladığını göstermektedir. Bu doğrultuda, imparatorluğun son iki yüzyılı içinde yazılan metinlerde Pankuş'tan söz edilmemektedir. İmparatorluğun başlangıcında bu örgüt etkinliğini koruyordu ve ülke yönetimi meşruti krallığa benzer bir

nitelikteydi. Yönetim biçimi zaman içinde feodal düzene dönüştü (Maqueen, 1999: 84-85; Ceram, 1979: 97).

Sonuç olarak Hitit kralları yönetim hakkının kendilerine tanrı tarafından verildiğine inanmışlar ve yönetimdeki bütün faaliyetlerinde kendilerini tanrıya karşı sorumlu hissettikleri ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Bu anlayış sebebiyle Hitit kralları, beylikten meşruti monarşiye daha sonrasında da Eski doğu anlayışında olan diğer hükümdarlar gibi, tanrısal güçlerle desteklenen mutlak hâkim durumuna gelmişlerdir.

1.4. DEVLET YÖNETİMİNDE KRALLAR:

Hitit Devlet yönetiminde baş sorumlu kraldır. Eski Hitit Devleti döneminde “Tabarna (Büyük Kral)”, İmparatorluk dönemlerinde ise “Güneşim, Evrenin Kralı, Kahraman, Hatti Ülkesinin Kralı, İmparator ve Tanrının Gözdesi”, kralları niteleyen sıfatlar arasındadır (Ünal, 2005: 105; Dinçol, 1982: 54)

Hitit kralları Mezopotamya ve Mısır krallarının tersine hiçbir zaman tanrılaştırılmamışlardır. Hitit metinlerinde ölen krallar için "*o tanrı oldu*" ifadesi kullanılır. Ancak Hitit devletinin son krallarından IV. Tuthaliya Mezopotamya krallarına özenmiş ve Asurlar gibi kendini "*evrenin kralı*" olarak tanımlamıştır (Dinçol, 1982: 54-58; Akurgal, 1998: 117; Akurgal, 1995: 78).

Hitit kralları “Tanrının Gözdesi” sıfatını kullanmış oldukları halde, yaşamları süresince hiçbir zaman tanrısallaştırılmamışlardır, ancak öldüklerinde öldü kelimesi yerine “Tanrı Oldu” denmektedir. Fakat, Kurban Listelerinden ve diğer belgelerden anlaşıldığı üzere, ölen krallar gerçek tanrılar gibi görülmemiştir. Bu özelliği ile Hitit kralları Mezopotamya ve Mısır krallarından ayrılmaktadır. Bu devletlerden Hititleri ayıran diğer özellikler ise, kralların süreklilik avı yapmamaları ve inşaat kitabesi bırakmamalarıdır (Kınal, 1991: 137; Memiş, 2009: 233).

Hititler de krallık, veraset yoluyla babadan oğla geçen bir kuruluştur. Eski Krallık döneminde kralın hayattayken veliahdı belirlediği anlaşılmaktadır. Veliaht seçiminde göz önünde bulundurulmuş en önemli özellik seçilecek kişinin bu konuda yetenekli olmasıdır. Eğer ki seçilen veliahdın bu özelliği taşımadığı anlaşılırsa başka birisi veliaht olarak seçilebilmektedir. Buna örnek olarak I.Hattuşili'nin vasiyetnamesinde Labarna'yı veliaht ilan etmesi daha sonra onun buna layık olmadığı anlaşılmış üzerine Murşili'nin veliaht yapılması örnek verilebilir. Veliaht belirlenirken Pankuş meclisinin de görüşüne başvurulmaktadır. Fakat bu genelde belgelerden de anlaşıldığı üzere kralın yeterince güçlü olmadığı durumlarda gerçekleşmektedir. Eğer kral güçlü ise Pankuş meclisine danışılmamaktadır. Eski krallık döneminde Pankuş meclisinin yetkileri fazla iken sonraki dönemlerde meclis kaldırılmıştır. Yani krallar yerlerini sağlamlaştırana kadar meclise ılımlı davranmaktadırlar. Veraset anlayışında

devleti zayıflatan bir anlayış Hititleri de ihanet ve cinayet zinciri içerisinde bırakmıştır. Bu sebeple Kral Telipinu, bir fermanla kan dökülmesini ve ülkenin bu sebepten zarara uğramasını önlemek istemiştir. Fakat belgelerden anladığımız kadarıyla ilerleyen dönemlerde buna çok fazla uyulmadığı görülmektedir (Ünal, 2005: 104; Dinçol, 1982: 54)

Mutlakıyet yönetimi geliştikçe, krallar da kendilerini tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görmeye başlamışlardır. *“Ülke fırtına Tanrısı’na aittir. Gökyüzü ve yeryüzü ile insanlarda Fırtına Tanrısı’na aittir. O (tanrı), Labarna’yı kendi temsilcisi yaptı ve ona bütün Hatti ülkesini verdi. Böylece Labarna tüm ülkeyi (kendi) eliyle yönetecektir”*. Böylelikle Hitit kralları, beylikten meşrutiyete devamında da mutlak hâkimiyete sahip olmuşlardır. Ahmet Ünal, kralların tanrılar tarafından verilen bu ayrıcalığı yerinde kullanabilmek için halkını da buna inandırmaya çalıştığını söylemektedir. Ayrıca kendilerini normal insanlardan farklı olarak tanıttıklarını, bir dua metnini örnek vererek dişlerinin aslan dişleri, gözlerinin kartal gözleri ve kendisinin de kartal olduğunu belirtir. Normal insanların yeyip içtiklerini yemediklerini, giydiklerini giymediklerini, dini açıdan kirlenmekten korktuklarını ve Tanrı tarafından cezalandırılmak istemediklerinden de bahsetmektedir (Ünal, 2005: 105; Dinçol, 1982: 55)

Hitit krallarının görev ve yetkileri konusunda talimat metinlerinde yeterli bilgiler bulunmaktadır. Büyük Kralların başlıca görevleri arasında; Baş Rahiplik, Baş Kumandanlık ve Baş Yargıçlık gelmektedir (Memiş, 2009:

233). İlk olarak, baş rahiplik görevini krallar hiç aksatmadan yerine getirmeye özen göstermişlerdir. Tanrının yeryüzündeki temsilcileri olmaları sebebiyle dini bayramlarda ve törenlerde yapılması gereken işleri aksatmadan yerine getirmektedirler. Aksi takdirde Tanrıların onları ve ülkelerini cezalandıracağı endişesi içerisinde oldukları elde edilen belgelerden anlaşılmaktadır. Kral bir bayram öncesinde başkomutan olarak askeri bir seferde ise, komuta görevini birisine bırakarak, dini töreni aksatmamak için seferden dönmektedir. Ayrıca Tanrılara yapılan ayinlere başkanlık eden krallar, onlara kurban sunmakla da baş rahiplik görevini yerine getirirlerdi. Krallar bu tür dini törenlerde temizliğe çok önem vermişlerdir. Baş rahiplik görevindeyken kıyafetlerine de özen göstermişlerdir (Ünal, 2005: 106; Memiş, 2009: 233; Dinçol, 1982: 56).

Büyük kralın bir diğer görevi ise, başkumandanlıktır. Her yıl yapılan seferlere başkumandan olarak gitmekle yükümlüdür. Bu seferlerle, siyasi üstünlük sağlamak ve askeri başarılar elde etmenin yanında, ekonomik getirilerin de etkisi vardır. Bu seferler sonunda devlet hazinesine büyük miktarda ganimet girmektedir. Krallar seferlere çıkmak dışında baş komutan görevindeyken, askeri işler hakkında emir ve fermanlar çıkarırlar, tebaalarını tımar ve zeametle görevlendirirler, askeri görevlileri atarlardı. Hitit Devletinde askeri seferler genellikle yaz aylarında yapılmakta, dini bayram ve ayinler ise kış aylarında düzenlenmektedir. Kış aylarında sefer düzenlenmesi ihtimaline karşı da hazırlıklı davranılıyor ve kralın talimatlı ordugâhları isminde birlikler savaşa hazır şekilde bekletiliyorlardı. Fakat dini bir bayram zamanında seferde olan kral komutayı başkasına devrederek o törene

katılmak üzere ülkesine dönüyordu. Bu hareket bize baş rahiplik görevinin baş kumandanlık görevinden daha üstün tutulduğunu düşündürmektedir (Dinçol, 1982: 60-61; Memiş, 2009: 233; Ünal, 2005: 106).

Büyük kralın üç önemli görevinden sonuncusu ise, baş yargıçlıktır. Bu görev çerçevesinde krallar en yüksek yargıç sıfatıyla hükümler verirdi ve bunlara karşı çıkmanın çeşitli cezaları vardı. Krallar sadece ülkelerindeki anlaşmazlıkları değil, kendisine bağlı olan krallıklar, vasal devletler ve kendi halkı ve bağlı devlet halkları arasındaki anlaşmazlıkları da çözmekle yükümlüydü. Hâkimlerin halledemedikleri davalara yüksek mahkemelerde bakarlar, önemli olan konularda ölüm cezaları hakkında hüküm verirlerdi. (Kınal, 1991: 137; Dinçol, 1982: 56; Ünal, 2005, 108).

Kral tahta çıkarken yeni makamına ruhen ve pratik olarak alışabilmesi için bir dizi büyü ve Anadolu'nun tinsel özelliğini yansıtan ayinler yapılmaktaydı. Tahta çıkış töreninde komşu devlet yöneticileri ve vasal devletlerde törende bulunurlar ve krala bağlılık yemini ederlerdi. Devamında krala elbiseleri giydirilir, süslenir, krallık alametleri ve silahları takılır, bir tellalın bağırmasıyla resmen kral olduğu ilan edilirdi. Yeni kral görevine başladıktan sonra, insancıl bir kralın yapması gereken şekilde davranmaya özen gösterirdi. Bunu Nasihatname'lerden anlamaktayız. Hurri ve Mezopotamya kökenli bu nasihatnameler Hititçeye çevrilerek kullanılmıştır. Burada krala, disiplin, tanrıya itaat, savaçılık, avcılık, önemli kişilerin hayatı hakkında bilgiler ve tebasını itaat altına alabilmenin ne şekilde olacağı

konusunda tavsiyeler bulunmaktadır. Fakat kralların bunlara ne derece uydukları hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Bu türden bir Nasihatname örneğinde şunlar söylenmektedir: *“Ellerine ekmek ver ve onlara merhem sür! Hasta insanlara iyi bak ve onlara ekmek ve su ver! Eğer onu sıcak çarparsa, onu serin bir yere götür; eğer soğuksa, onu sıcak bir yere götür. Kralın tebaaları sıradan şeyler yüzünden telef olmasın!...”* (Ünal, 2005: 106-107)

Son olarak Hititlerde, Eski krallık döneminde kralların yetkisi, Pankuş meclisi ve yaşlılar meclisinin de önemli görülmesi sebebiyle kısıtlanmışsa da, İmparatorluk döneminde meclislerin kaldırılması sonucunda, kral mutlak egemenliğe sahip erişilmesi zor bir yönetici haline gelmiş ve Feodal düzen güçlendirilmiştir.

1.5. DEVLET YÖNETİMİNDE KRALIÇELER²:

Hitit Devlet yönetiminde Kraldan sonra en yetkili kişi Tawananna yani ana kraliçedir. Hititler tıpkı kral ismi Tabarna'da olduğu gibi, kraliçe ismi Tawananna'da da Hattice isim kullanmışlardır. Saray'da kraldan sonra en çok nüfusa sahip olan Tawananna (Ana Kraliçe) kralın annesidir. Mevcut kralın eşine ise SAL.LUGAL.GAL (Büyük Kraliçe) yada Şakuvaşşar denmektedir. Şakuvaşşar, Tawananna öldükten sonra bu ünvanı alabilmektedir (Ünal, 2005: 108; Kınal, 1991: 138; Memiş, 2009: 234).

---

² Hititlerde Kraliçelerin ve kadınların siyasi yaşamdaki rolleri hakkında detaylı bilgi için bakınız; Kılıç-Duymuş, 2007: 85-99.

Hitit Kraliçelerinin devlet yönetimindeki rolleri diğer Doğu kökenli devletlerin kraliçelerinden farklıdır. Doğu devletlerindeki Kraliçelerin yönetimdeki rolleri sadece dini törenlerle sınırlı iken, Hitit Kraliçelerinin görevleri, siyasi, idari ve dini kısacası bütün alana yayılmış durumdadır. Fakat Eski Hitit Devleti dönemindeki kraliçelerin rolünün, Yeni Devlet dönemindekine göre daha kısıtlı olduğu ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Ünal'a göre; Eski ve Yeni devlet dönemlerindeki bu fark anaerkil yapı ve ataerkil yapının birbirine üstün gelmesi sebebiyle idi (Ünal, 2005: 108). Yani ilk dönemlerde ataerkil yapıyı muhafaza eden Hitit kralları zamanla anaerkil yapıya boyun eğme duruma gelmişler, diğer bir deyişle de kabullenmeye başlamışlardı. Buna örnek olarak Eski Devlet döneminde, I. Hattuşili'nin zevcesi ya da kardeşi olduğu düşünülen Haştayar'ın, oğlu Huzziya'nın taht üzerindeki haklarını korumak için entrikalara başvurduğu ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır (Memiş, 1990: 56; Kınal, 1991: 138).

Yeni Devlet döneminde kraliçelerin sosyal, idari, siyasi ve dini alanda yetkilerinin arttığı ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Bu dönem kraliçelerinin yetkilerini şu şekilde sıralayabiliriz; resmi kabullerde bulunmaları, her türlü dini ayinlerde kralla birlikte yer almaları, resmi belgelerde krallarla birlikte mühürlerinin bulunmasıdır. Kısaca bütün memleket işlerinde, dini törenlerde ve siyasi alanda yetkilerinin arttığını kendi adlarına bastırdıkları mühürlerden takip edebilmekteyiz (Memiş, 2009: 235; Kınal, 1991: 138). Özellikle dini alanda bütün ayinlere katılmakta hatta bazı törenlerde katılımı gerçekleşene kadar ayinin yapılmadığı bilinmektedir.

Dini alandaki yetkilerinin önemini anladığımız bir diğer delil ise, Alacahöyük kabartmalarında kralın hemen arkasında tasvir edilmiş olmasıdır. Yine Kayseri'nin güneyinde Fraktin'de bulunan kaya anıtında kraliçe tanrıya kurban sunarken betimlenmiştir. Ele geçen bazı yazılı belgelerde “*kraliçenin sarayı*” sözü de kraliçelerin yönetimdeki etkilerinin ne denli çok olduğunu ve öneminin fazlalığını anlamak açısından bize yardımcı olmaktadır (Ünal, 2005: 109; Dinçol, 1982: 56).

Bahsedilen yetkilere sahip olan kraliçelere örnek, hakkında bir çok mektup, adak, vakıf vesikaları ile Fıraktin kabartması üzerinde ve bazı mühürlerde eşi ile birlikte adına rastladığımız kraliçe, III. Hattuşili'nin eşi Puda-Hepa'dır. Lavazantia şehrinin baş rahibi Pentipşarri'nin kızı olan Puda-Hepa ülke dâhilinde pek çok işlerde bulunmuştur. Hitit-Mısır arasında, aralıklarla 16 yıl süren Kadeş Savaş sonrasında, III. Hattuşili döneminde barış sağlanmıştır. Bu barış sebebiyle Puda-Hepa Mısır kraliçesine bir tebrik mektubu yazmış ilerleyen zamanlarda ise, Mısır'dan bu kraliçeye gelen mektup sayısının 13 kadar olduğu bilinmektedir. Bu mektuplar kraliçenin dış siyasette oynadığı rolü ve kendi mevkiini koruduğunu göstermektedir. Ayrıca dış ilişkileri sağlamlaştırmak adına kraliçe çocuklarını komşu devletlerin çocuklarıyla evlendirerek diplomatik sahadaki etkinliği devam ettirmek istemiştir. III. Hattuşili'nin ölümünden sonra devlet işlerini yürütecek yaşta olmayan IV. Tuthalya'nın yerine Puda-Hepa'nın kral naibi olarak, bir süre devleti başarıyla yönettiği bilinmektedir (Akurgal, 1995: 79; Memiş, 1990: 62; Memiş, 2009: 236-237).

Hitit kraliçeleri, Mısır ve Mezopotamya kraliçelerinden farklıdır. Çünkü diğerleri sadece dini bazı yetkilere sahipken, Hitit kraliçesi memlekette kral kadar hükmetme yetkisine sahip, devletlerarası hukukta aktif, dini işlerde baş sırada yer alan ve dış politikada söz sahibi bağımsız bir temsilci konumundadır (Memiş, 2009: 234).

Hitit Devletinde kralın bir hareminin olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varılamamıştır. SAL.LUGAL.GAL yani büyük kraliçe kralın meşru eşidir, fakat “*kapatma*” yada “*ikinci kadın*” olarak bilim adamlarınca adlandırılan bir de E-SER-TU adında bir kadın, kralın ikinci eşi konumundadır. Meşru kraliçenin çocuğu olmadığı takdirde, ikinci kadının ilk erkek çocuğu tahta geçme hakkına sahipti. Örneğin, Kral Muvattali'nin meşru oğlu olmadığından, ikinci kadından olan oğlu III. Murşili tahta geçmiştir (Darga, 1984: 29; Memiş, 2009: 235).

1.6. DEVLET YÖNETİMİNDE PRENSLER VE PRENSESLER:

Devlet yönetiminde prensler, Kral ve Kraliçeden sonra gelmektedir. Prensler genç yaşlardan itibaren askeri alanda ve devlet yönetimi konusunda, babalarının ve büyük komutanların eşliğinde seferlere çıkıyorlar ve siyasi alanda yetiştiriliyorlardı. Ayrıca her alanda donanımlı olmaları için çok iyi bir eğitim gördükleri de bilinmektedir. Prenslerin önemli şehirlere ya da yeni

fethedilen vilayetlere gönderilmelerine hem Eski Devlet zamanında hem de İmparatorluk Döneminde rastlamaktayız (Ünal, 2005: 109; Kınal, 1991: 139).

Prenslerden birçoğunun yeni fethedilen vilayetlere vali olarak gönderildikleri belgelerden anlaşılmaktadır, bu suretle hem merkezden uzaklaştırılmış oluyorlar, hem de bu vilayetlerin yönetimi emin ellere teslim edilmiş oluyordu. Bir şehre kral olarak gönderilen prenslere örnek vermek gerekirse; Şuppiluliuma oğlu Telipinu'yu Halep'e, Biyassili'yi Kargamış'a kral tayin etmiştir. Prenslerden bazıları da ordu komutanı olarak görev yapmaktadır. Bedenen daha zayıf olanlar ise rahipliğe getirilmişlerdir. Rahip olan bu prensler, babalarının yerine bazı ayinleri temsil etme yetkisine de sahiptiler. Genç yaşta tanrılardan birine baş rahip olarak atanan prenslere örnek vermek gerekirse; III. Hattuşili'nin, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın hizmetine verilmesini söyleyebiliriz (Ünal, 2005: 109; Kınal, 1991, 139).

Prenslerin idareci olarak fethedilen yerler ve bağlı şehirlerin başına getirilmeleri, onların üstlendiği siyasal rolün önemli bir göstergesidir. Bu gösterir ki, prensler Hitit idari sisteminde belli bir yere sahiptir ve devletin siyasal yaşamına doğrudan katılmışlardır. Prenslerin buralara gönderilmeleri, kendilerine duyulan güven sebebiyledir. Ancak, idareci olarak gönderilen prenslerin krallara karşı isyanları veya başına buyruk davranışları, kralların güvenine riayet edilmediğini de göstermektedir. Krala karşı isyan eden prenslere örnek vermek gerekirse; Hakkarpili, Happi ve Huzziya, aynı

zamanda krala karşı, yani babalarına karşı, isyan edip, onu sıkıntıya düşürmüşlerdir (Yiğit, 1996: 237).

Prensler arasında "*veliaht*"³ olarak atananların şüphesiz gelecekte elde edecekleri mevki yani krallık, sebebiyle daha etkili oldukları kabul edilmektedir. Bir veliahdın belirtildiği ilk belgeler Anitta'ya ilişkin olanlardır. Kültepe'de ele geçen bir belgede; "*Kral Pithana ve merdiven büyüğü Anitta*" ifadesi vardır. "*Merdiven büyüğü*" "*veliaht*" anlamındadır. Bazı belgelerde rastladığımız "*Tuhkanti*" sözcüğünün de "*veliaht prens*" anlamına geldiği kabul edilmektedir. Tuhkanti ile eşitlenmek istenen "*GAL MESEDI*" ismi, genellikle kralın kardeşi kimi zaman da oğlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kişi, idari ve askeri görevlerde bulunmanın yanı sıra, bazı bayram törenlerinde kralı temsil etme hakkına da sahiptir. (Yiğit, 1996: 233-234).

Devletin kuruluşundan Telipinu zamanına değin, tahta geçişin belirli ve kesin esasları olmadığı izlenimi uyanmaktadır. Her ne kadar yaşanmış olayların ayrıntısına belgelerden ulaşamıyor olsak da, kendisi de tahta mücadeleler sonucu geçmiş olduğu anlaşılan Telipinu'dan öncesine bakıldığında taht üzerindeki kavgaların, bu amaçla işlenen cinayetlerin devleti büyük bir kargaşaya ittiği görülmektedir. Telipinu, ferman niteliğindeki belgesinde, krallığın kendi dönemine kadar olan tarihini özet olarak vererek devletin içine düşmüş bulunduğu durumu da tasvir eder. Kraliyet ailesi içindeki krallık mücadelelerinin devleti düşürdüğü zor duruma bir son

---

³ Hititlerde veliahdın belirlenmesi hakkında detaylı bilgi için bakınız; Yiğit, 2003: 141-147.

vermek amacıyla söz konusu belgesinde tahta geçişi, veliahtlığı, belli bir düzene bağlamaya, belli kurallar getirmeye çalışır. Belgenin ilgili kısmı şöyledir:

"Kral ailesinde kan (cinayet) çoğaldı" Kraliçe Ctapariya öldü. Tekrar geldi. Prens Ammuna da öldü. Tanrının insanları da (şöyle) dediler: 'İşte Hattuşa'da kan çoğaldı.' Ben Telipinu Hattuşa'da meclisi (toplantıya) çağırdım. "Bu andan itibaren Hattuşa'da kraliyet ailesinin çocuğuna hiç kimse kötülük yapmasın. Ona bıçak çekmesin. Birinci sıradaki prens kral olsun. Eğer birinci sıradaki prens yoksa kim ikinci sıradaki oğul ise, o kral olsun. Eğer bir prens yoksa, kim birinci sıradaki kız ise, ona bir içgüveyi alsınlar ve o kral olsun" (Yiğit, 2003: 143).

Metnin bundan sonraki bölümlerinde krallığın gelecekteki istikrarı için verilen öğütler ve talimatlar yer almaktadır. Ataerkil geleneğin açık yansımaları gördüğümüz Telipinu Fermanı ile yerleştirilmeye çalışılan bu tahta geçişi düzenleyen kurallara, bundan sonraki Hitit tarihi boyunca uygulamada her zaman tam olarak riayet edildiğini söylemek mümkün değildir. Ancak Telipinu'dan önce görülen boyuttaki kargaşanın bundan sonra görülmediği de bir gerçektir. Telipinu'dan sonra II. Tudhaliya'ya kadar hakkında bilgi sahibi olmadığımız krallar yer almaktadır. Tahta nasıl ve hangi bağlantılarla geçtiklerini, belgelerde herhangi açık bir kayıt olmadığı için bilemiyoruz (Yiğit, 2003: 143; Güterbock, 1937: 180).

Prenseslerin devlet yönetimindeki rolleri ise sınırlıdır. Kralların kız kardeşleri ya da kızları olan Prensesler, rakip ülkelerin veya kendilerine bağlı ülkelerin kralları ile evlendirilerek bu ülkelerle ilişkiler sağlamlaştırılıyordu. Bu şekilde, prenseslerin dış politikaya katkıda bulduklarını, yani devletin siyasal hayatında pasif olarak rol aldıklarını görüyoruz. Bunun örneklerini Şuppiluliuma zamanında görmekteyiz, ilk olarak; *“Kralın Hayaşa kralı Hukkana ile yaptığı antlaşmadan kız kardeşini ona eş olarak verdiği anlaşılmaktadır”*. Suppiluliuma zamanındaki bir diğer örnek; *“Mitannili Mattiwaza ile yapılan antlaşma metninden, kralın kızını Mitanni kralı Tusratta'nın oğlu Mattiwaza'ya vermesi ve onu Mitanni kralı yapmasıdır”*. Muwatalli zamanında da böyle bir evlenmenin olduğunu IV. Tudhalya devrine ait bir belgeden öğreniyoruz; *“Amurro kralı Sausgamuwa ile yapılan antlaşmada geçtiğine göre Muwatalli kız kardeşi DINGIRMEs-IR'i Seha Ülkesi kralı Masturi ile evlendirmiştir”*. Bir diğer evlenme olayı; *“Mısır Firavunu II. Ramses'e III. Hattuşili'nin bir kızının gelin gönderilmesidir”*. Bu olay, Abu Simbel'deki düğün steli olarak bilinen eserde anlatılmaktadır. Mısır kaynaklarında ise III. Hattuşili'nin bir kızının daha II. Ramses'e gelin gönderildiğinden bahsedilmektedir (Yiğit, 1997: 243-245).

Sonuç olarak Hitit Prensleri yönetimde çok geniş yetkilere sahiptirler. Özellikle de Veliht olanlar ellerinde bulunan gücü yeterince kullanmaktadır. Prensesler ise, devletin dış siyasetinde, bazen de içeride çocuklarının tahtta hakkının olması sebebiyle yönetimde etkili olmaya çalışmışlardır. Bu konuda kaynakların az olması, konuyu daha ayrıntılı ele almamızı engellemektedir.

1.7. PANKUŞ MECLİSİ VE İHTİYAR KURULLARI:

Hititlerin dünyada ilk meşruti devlet olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bunu da, yönetimde söz sahibi olan bir meclise sahip olmaları sebebiyle açıklamaya çalıştık. Söz konusu bu meclis Hititler'in Eski Krallık döneminde faaliyetleriyle dikkati çekmektedir. Belgelerin sınırlı olması sebebiyle, meclisin işleyişi ve faaliyetlerini tam olarak bilmemek de, I.Hattuşili ve Telipinu Fermanlarında Pankuş meclisinin görevlerinden bazıları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Hititlerdeki bu meclisi oluşturanlar Macqueen'e göre; Devleti yönetme yetkisi, saraydaki önemli görevleri üstlenen "*büyük aile*"yi oluşturan kral ve ailesine aittir. Bunlar dışında kalan aristokrat kesim ise, asıl Pankuş Meclisini oluşturan "*savaşan adamlar ve kralın hizmetkârları*" olarak adlandırılan sınıftır (Macqueen, 2009: 84). Alp'e göre; Pankuş sözü "*cemaat*" manasına gelmektedir. Hitit devlet idaresinde önemli paya sahip olan "*Büyükler*" adındaki aristokratlar Pankuş meclisini oluşturan kesimdir. Bu aristokrat grubu, kralla birlikte devleti yönetme de söz sahibidir (Alp, 1952: 38). Dinçol ise, Pankuş Meclisini oluşturanları şu şekilde açıklamaktadır; Bu meclisi oluşturan soylular, toplum tabakasının en üst düzeyinde bulunan askeri ve idari görevleri olan, çoğu zaman kral ailesinin yakınlarından oluşan gruptur. Bu görevliler; Saray muhafızlarının başı, saraylıların başı, içki sunucuların başı, hazinedarların başı, asa taşıyıcılarının başı ve binbaşı gibi

unvanlara sahip soylulardan sonra, ikinci sırayı alan saray memurları, rahipler, yargıçlar ve subaylar ile Pankuş'un soyundan olanlardan oluşmaktadır (Dinçol, 1982: 54).

Soylular meclisi olan Pankuş'un kelime anlamı "*tüm, hepsi*" demektir. Bu ismin verilmiş sebebinin Dinçol, eli silah tutan herkesin bu meclisin üyesi olabileceği şeklinde yorumlamıştır (Dinçol, 1982: 54).

Temel olarak yargı görevini üstlenen Pankuş Meclisinin görevleri arasında, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, kralın veliaht olarak tayin ettiği kişinin meclisin onayından geçmesi gerekiyordu. Bir diğer görevi ise, kral soyundan gelen birisine verilen ölüm cezasının da bu meclisin tasdikinden geçmesi şartı idi.. Özellikle ilk görev olan veliahtın onaylanması meselesi hakkında, I Hattuşili'nin Vasiyetnamesi ve Telipinu Fermanı bizlere detaylı bilgiler vermektedir (Kinal, 1991: 136; Darga, 1978: 7).

I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde Labarna'yı veliaht ilan etmesi daha sonra onun buna layık olmadığına anlaşılması üzerine Murşili'nin veliaht yapılması örnek verilebilir. Veliaht belirlenirken Pankuş meclisinin de görüşüne başvurulmaktadır. Fakat bu genelde belgelerden de anlaşıldığı üzere kralın yeterince güçlü olmadığı durumlarda gerçekleşmektedir. Eğer kral güçlü ise Pankuş meclisine danışmamaktadır (Dinçol, 1982: 54). Akurgal'a göre; Hitit Kralları, Yakındoğu'nun acımasız Hükümdarlarının aksine, "*primus inter pares-eşitler arasında birinci*" idi. Yani kral kendisini Pankuş

Meclisi'ne karşı sorumlu sayıyordu. Fakat bu görüşü çok fazla destekleyen bir belge bulunmadığı için konu hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir Akurgal, (1998: 117). I. Hattuşili'nin (MÖ 1660-1630) politik vasiyetnamesinden anlaşıldığı üzere soylular kralın yargısına bağlı değillerdi, emsallerince yargılanma hakkına sahiplerdi. Kral bile yargı önüne çıkmakla yükümlüydü fakat bunun uygulandığını gördüğümüz bir belge bulunmamaktadır. Tartışmalı konular bu mecliste ele alınır ve karara bağlanırdı. Macqueen, Meclisin bu özelliklerinden dolayı bazı araştırmacıların Pankuş'u, Germenlerin "teuta" sına benzer bir Hint-Avrupa kurumunun kalıntısı olarak gördüklerini ve kralın seçimle göreve geldiğini düşündüklerini söylemektedir. Fakat bunun doğru olduğunu kanıtlayacak bir belgenin bulunmadığını ve Pankuş meclisinin sanıldığı kadar fazla yetkiye sahip olmadığını da bilindiğini kaydederek bu görüşün kabul edilmez olduğunu açıklamaktadır (Macqueen, 2009: 84).

Telipinu (MÖ 1535-1510) dönemindeki "tahta çıkma yasası" kapsamında soyluların hakları üst düzeyde tutulmaktadır. Belgede kral uyarılmakta ve soyluları öldüremeyeceği belirtilerek, veliahtlık sorununda Pankuş'un kararının alınacağı ve kötü işlere karışmış olan kralın bunu başı ile ödeyeceği bildirilmektedir (Akurgal, 1998: 117). Telipinu'nun fermanında bir kralın yerini diğerinin ne şekilde alacağını açıkladığı maddenin çevirisi şu şekildedir; " ... Soylular yeniden tahta bağlılıkla birleşmelidir. Kralın ya da oğullarından birinin davranışından hoşnut değillerse, bunu düzeltmek için yasal yollara başvurmalı, kendileri karar verip herhangi bir suç işlemekten

kaçınmalıdırlar. Suç işleyenleri cezalandıracak en yüce mahkeme pankus ya da bütün yurttaşlar olmalıdır". Lloyd, O.R. Gurney'in Pankuş Meclisi hakkındaki yorumunu şu şekilde belirtmektedir; " Kralın "Büyük Aile" adı verilen akrabasının ayrıcalıkları olduğu ve bu ayrıcalıkların sürekli olarak kötüye kullanıldığı açıktır. Devletin en yüksek makamları genellikle onlara ayrılmıştır... bu makam sahiplerinin çoğunun adı, saray kökenli olduklarını göstermektedir. Yüksek komuta yetkisinin bu makamlarla birlikte verildiğini düşünürsek, ki verilmektedir, Hititlerde saraydan yönetimin uzun bir geçmişi olduğunu açıkça görürüz. Görünüşe göre, yüksek rütbeli görevlilerin başkanlık yaptığı saray dairelerinin kendi memurları vardır. Ancak metinde geçen bir sınıf insanın hangi amirin emrinde çalıştığını her zaman bilemiyoruz... Nitekim, Hattuşili'nin toplantıya çağırdığı meclisin "pankusun savaşçıları ve amirleri"nin, daha sonra "savaşçılar, hizmetkarlar ve soylular" diye betimlendiğini görünce, bunlarla aynı sınıfların kastedildiğini ve bu sınıfların, devlet işleri açısından, yönetici topluluğunun tümünü oluşturduğunu açıkça görürüz" (S.Lloyd, 1997: 35).

Hititlerde Pankuş Meclisinden başka, kentlerde kurulan, bazı dini ve adli yetkilere sahip bir de İhtiyar Kurullarının varlığı bilinmektedir. Feodal sistemin yerleşmesi sonucu fethedilen toprakların denetimi zamanla kral ailelerinin dışında soylu beylere verilmeye başlanmıştır. Bu beyler, İhtiyar Kurulları ile birlikte o bölgelerdeki yargıyı ve bayram düzenlemelerini denetlemekle görevliydi. Ayrıca bölge halkının huzur ve refahını sağlamakla yükümlüydüler. Fakat zamanla bu beyler elde ettikleri güçleri

kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. İhtiyar kurulları da tıpkı Pankuş Meclisi gibi Eski krallık döneminde birkaç belgede ismi geçmesine rağmen, İmparatorluk Döneminde adına rastlanmayan bir kurum olarak kalmıştır (Dinçol, 1982: 55; Macqueen, 2009: 84).

Sonuç olarak Pankuş meclisi Eski Krallık döneminde özellikle de I. Hattuşili ve Telipinu dönemlerinde onay ve veto yetkisine sahip bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat İmparatorluk döneminde hiçbir belgede Pankuş'a rastlanmamıştır. Feodal düzenin yerleşmesi ile anlıyoruz ki, kralın bütün yetkileri elinde topladığı ve bu sebeple de, artık meclise gerek duymadığı zannedilmektedir.

1.8. SARAY TEŞKİLATI:

Hititlerde saray anlamında şu kelimeler kullanılmaktaydı, “E.GAL, E.LUGAL yada Saramma”. Saramma “sığınak yada muhafaza” anlamına gelmektedir ve bir çok metinde karşılaşılan bir kelimedir⁴ (Alp, 1979: 273-274). Hititlerin başkenti Hattuşaş'taki, kral ve ailesinin yaşadığı saray, şehrin yüksek bir yerinde bulunan ve şimdiki Büyükkale olarak bilinen yerdir. Günümüze değin bir çok yıkıma uğrayan saray hakkında iç mimarisi ve şekli konusunda fazla bilgiye sahip değiliz. Bugünkü hali itibariyle bir bütün halinde olmayan Büyükkale'de, büyük avlular aracılığı ile birbirine bağlanmış bir çok yapıdan oluşan bir saray kompleksi oluşturulmuştur. Bu

---

⁴ Hititlerde saray kelimesinin karşılığı konusunda detaylı bilgi için bakınız; Alp, 1979: 273-280.

yapılardan bir bölümünün içinden çıkan binlerce tablete bakarak bu yerlerin yönetim işlerinin yürütüldüğü bölüm olduğu sanılmaktadır. Diğer bir yapının ise, hacim olarak farklı boyutta olması burasının elçilerin, vassal kralların ve memurların huzura çıktığı bir taht salonu olduğu düşünülmektedir. Bir başka bölümde ise, dinsel törenlerin yapıldığı, bulunan eşyalardan anlaşılmaktadır. Etrafı surlarla çevrili ve kentin merkezinde bulunan sarayın, dinsel bölümler, arşiv ve kitaplık, taht odası ve kralın yaşadığı yerlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. (Dinçol, 1982: 57-58).

Hitit sarayı, Büyük Kralın yaşadığı yer olması sebebiyle hükümet binası görevi görmektedir. Bu sebeple de geniş bir Hitit saray teşkilatının olduğu düşünülmektedir. Hititler öncesinde Anadolu’da saray teşkilatı olduğu bilinmektedir. Kuşşara kralları da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bunu, Kültepe kazılarında ele geçen bir kamanın üzerinde bulunan “*Anitta’nın sarayı*” sözünden anlamaktayız. Ayrıca Eski Krallık döneminde, I. Hattuşili Vasiyetnamesinde ve Telipinu dönemi vesikalarından saray hayatına ve saray memurlarına dair bilgiler ele geçmiştir. Bütünüyle sarayın hizmetindeki bu memurların isimleri şunlardır; Saray memurları (LU2 E. GAL), Katipler (LU2 DUB SAR), Elçiler (LU2 TEMU), Meşedi’ler, Aşçılar, Sofracılar, Şaraptarlar, Münadiler’dir (Kınal, 1991: 139).

Alp’e göre; Sarayda E.DUB.DA “tablet evi” denilen mekanda bulunan yazıcılar arasında, GAL DUB.SAR “baş yazıcı” ve GAL DUB.SAR.GIS “baş ağaç tablet yazıcısı” yer almaktadır. Bunların görevi

devlete ait kayıtları tutmak, antlaşmaları hazırlamak ve mektuplaşmaları yürütmektir. Bunlar isimlerinden de anlaşılacağı üzere kil tablet ve hiyeroglif yazısı yazan ağaç tablet yazıcılarıdır. Başyazıcıların devlet yönetiminde önemli bir rolü bulunmaktadır. Kral, kraliçe ve veliahttan sonra devlet yönetiminde etkili olan bir görevli ise “baş mesedi” dir. Bu göreve kralın kardeşi yada veliaht olmayan oğlu getirilmektedir. Bayram ritüellerinde önemli görevler üstlenmektedir, ayrıca bayramlarda protokol yönetiminin başında ve kralın toplantıları esnasında diğer tarafla bağlantıları yürütmek hususunda ilk sırada baş mesedi gelmektedir. Mesedi “ zıpkıncı” anlamına gelmektedir ve kralı korumakla görevli olanlara verilen bir isimdir. Mesediler, “saray oğlanı” ile birlikte krala refakat eden yakınında bulunan görevlilerdir (Alp, 2000: 147-150).

Akurgal’a göre; Hitit sarayındaki yüksek rütbeli memurlar, Osmanlı sarayındakilerle benzerlik göstermektedir. Büyük tapınakta yarısı ele geçmiş olan bir tableten anlaşıldığı üzere, 208 kişinin; 18’i rahip, 29’u çalgıcı, 19’u tahta tablet yazıcısı, 35’i kahin, 10 tanesi de Hurrili şarkıcılarıdır (Akurgal, 1995: 78).

1.9. İDARİ TEŞKİLAT:

Hitit Devletinin idari yapısı, Anadolu’nun eski geleneklerinin gelişmiş bir şekli idi. Yönetimde yetki, Fırtına Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi konumundaki “*Büyük Kral*”ın elinde toplanmıştı. Kraldan sonra,

yönetimde yetki sahibi olan, kral yakınları ve aristokrasinin diğer üyeleri “*büyük aile*”yi oluşturmaktaydı. Büyük aileyi oluşturan aristokratlar, yöneticilik görevinin yanında savaşçılık özelliğine de sahip olduğundan “*savaşan adamlar ve kralın hizmetkarları*” olarak isimlendirilmişlerdir (Macqueen, 2009: 84).

Hitit Devletinin yönetim sistemini eski Devlet zamanından beri Feodal tımar sistemi oluşturmaktadır. Aynı sistem komşu Mitanni Devleti’nde de uygulanmaktadır. Devlet, bir takım küçük krallıklar konfederasyonundan oluşmaktadır. Hititler egemenlikleri altına aldıkları ülkelere vasal olarak, ya oğullarını ya da oradaki kendilerine damat ettikleri bir prensi atamaktadırlar. Vasallarla yapılan antlaşmalarda şu esaslar yer almaktadır;

1. Prens, kral halefi olsun olmasın büyük kralın geleceğinden sorumludur.
2. Askeri bir seferde, prensin büyük kralın emrine ne kadar yaya ve harp arabalı savaşçı vereceği açık bir şekilde belirtilmektedir.
3. Vasal, büyük kralın dostuyla dost, düşmanıya düşman kalmak zorundadır (Coşkun, 1990: 95).

Hitit Devletine bağlı vasal krallıkları şu şekilde sıralayabiliriz; Bugünkü Erzurum ve Erzincan civarındaki Hayaşa Krallığı, Malatya civarındaki Alşe Krallığı, Antalya civarındaki Arzava Memleketleri ki bunlar; Happala, Şeha nehri memleketi, Mira-Kuvalya, Zippaşa, Hariyati ve Vılışa krallıklarıdır. Çukurova’daki Kizzuvatna Krallığı, Kastamonu

civarındaki Pala Memleketi, Konya'nın güneyinde bulunan Dattassa Krallığı, Huri-Mitanni Krallığı, Kuzey Suriye'deki; Halep, Kargamış, Katna, Ugarit, Nuhessa ve Amurru krallıklarıdır (Kinal, 1991: 140).

Bu şekilde elde edilmiş eyaletlerin konumları birçok faktöre bağlıydı. Aleppo, Karkamış ve Tarhuntaşsa gibi kilit noktadaki önemli yerler, krallığın bünyesi içine alınmış ve yönetimleri imparatorluğa candan bağlı vasallar olan prenslere ayrılmıştı. Diğer uçta ise büyük oranda, kısa bir zaman evvel hayli prestij sahibi olmuş ve desteklerini kazanmak için en azından bağımsız bir devletmiş gibi hareket etmelerinin gerekli olduğu hissedilen “*himaye altındaki*” krallıklar durmaktadır. Bunun tipik bir örneği Kilikya Ovası'nı kontrol altında tutan Kizzuvatna Krallığı'dır. Kizzuvatna kralı her yıl krala bağlılığını göstermek için Hattuşa'da bulunmasını gerektiren Hitit himayesi altındadır ve Hurri Krallığı ile bütün diplomatik ilişkilerden kaçınmakla yükümlüdür.

Bu krallıklar, Hitit Büyük Kralı tarafından ele geçirildikten sonra, yazılı bir antlaşma ile krala bağlı kalacaklarını garanti ediyorlar ve tanrılarda bu antlaşmada şahit gösteriliyordu. Antlaşmalara çok önem veriliyor gerektiğinde her yıl yenilenmesi, okunması ve başkent Hattuşaş'ın ziyaret edilmesi sağlanıyordu. Bu antlaşmalarda yukarıda saymış olduğumuz üç temel şart esas alınmakla birlikte, vasalların büyüklüğüne ve ekonomik gücüne göre antlaşma maddelerinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela, sefer zamanında yaya ve arabalı askerleri ile vasalın, büyük kralın ordusuna katılması şartı bütün vasalları kapsıyorken, asker sayısı ve mühimmat ya da

vergi gibi vasaldan sağlanan gelirler krallığın durumuna göre az yada çok olarak belirlenmekteydi. Mülkiyetin kayıtsız şartsız krala ait olduğu feodal sistemde, kral istediği şahıslara geniş araziler vermekteydi. Bu araziler, satılamaz ve miras olarak devredilemezdi. Bu konuda, Hattuşa arşivlerinde kralın “*Tabarna Mührü*” adı verilen mührüyle onaylanmış birçok belge ele geçmiştir, ayrıca “*arazi bağır belgeleri*” de bu konuda detaylı bilgiler vermektedir. Büyük Kral da, vasalların tahtını ve egemenlik haklarını üstleniyor ve herhangi bir devletin vasala saldırması karşısında, düşmana karşı konulacağı garanti ediliyordu (Coşkun, 1990: 99-100; Kınal, 1991: 141; Dinçol, 1982: 86).

Hitit Devletindeki bu feodal sistem, memleketin kendi topraklarında da uygulanmaktadır. Yani sahip olunan topraklar bir takım idari bölgelere ayrılmaktadır. Özellikle İmparatorluk Döneminde, ülke toprakları Mısır’da olduğu gibi, yukarı ve aşağı memleket olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Muvatalli zamanında Yukarı memleket, Hakpiş, Nerik ve Zippalanda şehirlerini kapsamaktaydı ve buranın yönetimini Muvatalli, oğlu III. Hattuşili’ye vermişti. Böylelikle birkaç şehirden oluşan bir eyalet güvenilir bir prens verilmekteydi. Bu prens gönderildiği eyalette, hem askeri, hem idari-adli hem de dini işleri yürütmekle görevliydi (Kınal, 1991: 141; Alp, 1952: 42).

Hititlerde sivil vali için kullanılan EN KURTI, “*ülke beyi*” anlamına gelmektedir. Bu vali “*sahhan ve luzzi*” yani tımar ve imece yükümlülükleri ile ilgili metinlerde askeri vali olan BEL MAGALTI’ den önce anılmaktadır.

Bu valilerin idaresinde askeri kuvvetler bulunduğu ve savaş sırasında büyük kralın ordusuna katıldıklarına dair belgeler bulunmaktadır (Alp, 2005: 151).

Askeri vali olan GAL MAGALTI'nin sözcük anlamı "*kale kumandanı*"dır. Hitit Devletinin en önemli yöneticilerindendir bizzat büyük kral ile mektupları ele geçmiştir. Bu vali hakkında birçok belgeden onun görev ve yetkileri hakkında bilgiler elde edilmektedir. Bu belgeler ışığında valinin görevleri arasında; şehre dışarıdan yapılacak saldırılara karşı koymak için kanalla şehrin etrafını çevirmek, kalelerin inşası ve tamirini yapmak, bölgelerindeki tapınak ve konakların tamirini yapmak, ayrıca tapınak görevlilerini kontrol etmek, tayin etmek ve tapınak envanterini kaydederek krala göndermek, emrindeki MASKIM (kaymakam) ile birlikte davalara bakmak, şehir içinde ve dışında asayişi sağlamak, emrindeki memurlar sayesinde vergileri toplamak, krala ait olan yerlerin idaresini kontrol etmek, halkın davalarına bakmak, Şehrin surlarının yılda bir kez badanalanmasını sağlamak, geceleri emniyet için şehir kapılarını kapatmak ve buralarda nöbetçiler bulundurmak, yabancı tüccarların giriş-çıkışına izin vermek gibi önemli görevleri sayabiliriz (Alp, 2005: 151-152; Dinçol, 1982: 57).

Hititlerde kent yönetiminde validen sonra, HAZANNU (belediye başkanı) ve MASKIM'ı (kaymakam) da saymak gerekmektedir. Ayrıca bazı yerler "*İhtiyar Heyetleri*" tarafından yönetilmektedir. Devletin dış ülkelerle olan ilişkilerini ise, MAR SIPRI (elçiler) yürütmektedir. Bunlardan Hazannu yani bir nevi Belediye Başkanı işlevini gören görevliler, kral tarafından atanmaktadırlar ve daha çok polisiye görevler üstlenmektedirler. Hazannu

hakkında fermanlar ele geçtiğinden onun görevleri hakkında net bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bu belgelerin bir tanesi şu şekilde başlamaktadır; “ *Sen belediye başkanı, nöbet konusunda çok dikkatli olmalısın! Hattuşa’da nöbet çok iyi tutulmalıdır!*”. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere bölgenin güvenliği konusunda dikkatli olunması istenmektedir. Kent surlarındaki gözetleme yerlerine belediye başkanı kendisi gitmek zorunda değildir, yerine oğlunu yada güvendiği birisini de gönderebilmektedir. Ayrıca tapınakların korunması ve güvenliği ile, kaybolan insanların bulunması konularında da Hazannu sorumludur (Alp, 2005: 151; Ünal, 2005: 120). İç idarede önemli yere sahip olan diğer görevli ise MASKIM yani kaymakamdır. Valinin emrinde olan bu kişinin görevleri ise; kasaba ve civarındaki vergileri toplamak, emrinde bulunduğu Hazannu ile birlikte davalara bakmak ve çözemediği konuları krala bildirmek, yani hakimlik ve idari işleri yürütmektir (Alp, 1952: 43).

1.10. DIŞ POLİTİKA:

Hititlerde dış politika diğer konularda olduğu gibi Büyük Kralın elinde idi. Krala bu konuda yardımcı olan elçileri vardı, fakat bunlar hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Müzakere ve görüşmelerle, devletlerarasındaki ilişkileri düzenleme sanatı olan diplomasiyi, Hititler çok iyi uygulayabilmişlerdir. Bunu ele geçen, antlaşmalar, mektuplar ve diğer metinlerden anlamaktayız (Ünal, 2005: 96).

Hitit Devleti'nin dış ülkelerle ilişkileri kral tarafından görevlendirilen haberciler, elçiler “ *MAR SIPRI-Halugatalla* “ aracılığı ile yapılmaktaydı (Alp, 2005: 151). Ayrıca, hemen hemen her Hitit kralı zamanında gördüğümüz gibi, prenseslerin dış ilişkileri kuvvetlendirmek için komşu devlet büyüklerinden birisi ile evlendirilmeleri de dış politikada başvurulan yollardan birisidir. Diğer taraftan komşu devletlerden gelen prensesler de Hitit krallarına eş olabilmekteydi. Karşılıklı kurulan bu akrabalık, ilişkilerde daha sağlam bir temel oluşturma düşüncesinin sonucudur.

Hititlerin dış politika ilkelerini tam olarak çizmek kaynak yetersizliği sebebiyle zordur. Fakat o dönemde Anadolu'nun geliri ziraata dayanmaktaydı ve dış kaynağa ihtiyaç duyuluyordu. Ancak Hititlerin çevresindeki büyük güçler de aynı kaynakları elde etmek için uğraşıyordu. Hititler de o kaynaklara giden yolları korumak ve onlara ulaşabilmek için dış politikalarına yön vermişlerdir. Hititler çevresindeki bu büyük güçlerle (Mısır, Mezopotamya) bazen ittifaklar yaparak bazen de savaşarak bu kaynaklara ulaşmayı başarmışlardır. Hititler üstünlüklerini korumak için; küçük tampon devletlerle de diplomatik ilişkiler kuruyorlar ve onlara askeri seferler düzenliyorlardı (Macqueen, 2009: 61).

Hitit dış politikasında fethedilen büyük devletleri uyruğa almak yerine, onların koruyuculuğunun üstlenildiği bir bağımsızlık modeli uygulanmaktaydı. Bu bağımsızlık, iç işlerinde serbest, fakat dış işlerde Hitit kralına bağlılık şartıyla verilirdi. Fakat bazı bölgelerde, mesela Gaşka ve

Kuzey Suriye’de bölgenin bağılılıının sağlamlaştırılması için, Hitit kralının bir akrabası buraya yerel kral olarak gönderilmektedir.

Vasallık, bir devletin tek yanlı olarak, diğer bir devlete bağımlı olmasıdır, bu bağımlılık genelde dış politika da görülmektedir (Ünal, 2005, 97). Bağı devletlerin konumu, yapılan anlaşma ile ayrıntılarıyla belirtilmekteydi. Anlaşmalar, Hitit kralının o devletin atasına saygı duyduğunu belirten bir giriş cümlesiyle başlıyor, ortak düşmana karşı yardım ve askeri işbirliği gibi konuları kapsıyordu. Vasal kralın ölümü durumunda ise, yasal kralın tahta geçmesi de kararlaştırılıyordu. Anlaşma genellikle değerli bir metal (gümüş, bronz ve demir) üzerine kazınırdı ve kraliyet mührüyle damgalanırdı. Anlaşma tamamlandıktan sonra, sözleşmeye uymayan tarafın hangi tanrılar tarafından gazaba uğrayacakları belirtiliyor, anlaşma metninin hangi tanrının tapınağına yerleştirileceği ve hangi aralıkta tekrar okunacağı gibi konularda karara bağlanıyordu. Hanedanlar arası evlilik de yaygın bir politik araç olarak, anlaşmayı pekiştirmek için ve bağılılıın devamını sağlamak için uygulanmaktaydı. Bütün bu uygulamaları yürütenler ise, devlet memurlarından oluşan uluslararası bir sistemle sağlanıyordu. Krallar arasında hediye gönderme yaygındı ve “kardeşim” diye hitap ettikleri krallarla düzenli olarak yazıştırlardı (Macqueen, 2009: 86).

Hitit dış politikası, ele geçmiş olan belgeler incelendiğinde, üç yönde oluşmuştur. Bunlar, Kuzey Anadolu, Batı Anadolu ve Kuzey Suriye Politikalarıdır (Memiş, 2009: 146).

Hititlerin Kuzey Anadolu politikası, Karadeniz Bölgesindeki Gaşkalar'a yöneliktir. Eski Devlet zamanında bu konuyla ilgili vesikalar bulunmasa da, İmparatorluk Döneminde Gaşkalar tarafından uğradıkları zararları kaydettikleri vesikalar bulunmuştur. Gaşkalar da, merkezi bir otorite olmaması sebebiyle, yani kabileler tarafından yönetildiği için, onlar tamamen itaat altına alınamamış ve kalıcı bir barış sağlanamamıştır.

Hititlerin Batı Anadolu politikası, özellikle I.Hattuşili zamanında başlamıştır. Hattuşili'nin yıllıklarından ve Telepinuş Fermanından öğrenildiği kadarıyla, Hattuşili zamanında Hitit Devletinin sınırları çok fazla genişlemiştir. O dönemde zaptedilen yerler; Hupışna (Konya-Ereğli), Tuvanuva (Kilisehisar), Nenaşşa (Aksaray), Landa (Larende-Karaman) ve Viluşa (İlion) gibi kentlerdir.

Hititlerde "*Gasıp Krallar Devri*" (MÖ 1500-1550) dış politikanın durma noktasına geldiği bir dönemdir ve iç karışıklıklar sebebiyle dış güçlere karşı koymakta zorlanmışlardır. Daha sonraki dönemlerde de görülüyor ki ekonomik sebeplerden dolayı, Kuzey Suriye politikasına ağırlık verilmiş ve Batı Anadolu ile sadece bu bölgelerden gelen tecavüzler konusunda meşgul olunmuş ve itaat altına alınmaya çalışılmıştır. Bu bölgeyi hafife almaları sonucunda, gittikçe güçlenen Ahhiyava Krallığı, Hitit nüfusunun Batı Anadolu'dan tamamen silinmesine neden olmuştur (Memiş, 2009: 146-155).

Son olarak, Hititlerin Kuzey Suriye Politikasındaki en önemli etken ekonomik çıkar sağlamaktır. Çünkü Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan yollar Kuzey Suriye topraklarındaydı. Kuzey Suriye de

seferlere başlayan ilk isim, Hitit Devletinin kurucusu olan Hattuşili'dir. Halep krallığı üzerine seferler yapmıştır. I. Muşşili ise, Halep karalığına son vermiş ve Babil'i zapt etmiştir. Gasıp Krallar Döneminde taht mücadeleleri sebebiyle, bu bölgeye herhangi bir sefer düzenlenememişti. II. Tuthalya döneminde bu bölgeye tekrar seferler başlamıştır, fakat o dönemin önemli güçlerinden olan Mısır ve Mitanni devletleri de gözünü bu bölgelere dikmişlerdir. Kuzey Suriye seferlerinin en önemlileri I. Şuppiluliuma döneminde yapılanlardır. Düzenlemiş olduğu üç sefer sonrasında, Mitanni Devleti'ni ortadan kaldırmış ve Kuzey Suriye'yi Hitit hâkimiyetine katmıştır. Kuzey Suriye hâkimiyeti sebebiyle Hitit ve Mısır devletleri arasında Kadeş Meydan Muharebesi⁵ olmuş ve bu gerginlik 16 yıl sürmüştür. MÖ 1280 yılında, Hitit Kralı III. Hattuşili ile Mısır Firavunu II. Ramses eşit şartlarda bir arış antlaşması imzalamışlar ve Hitit devletinin yıkılışına kadar bu barış korunmuştur. Hanedanlar arası evliliklere en iyi örneklerden birisi de bu iki kral arasında olmaktadır. Kızlarını birbirlerine eş olarak vermişler böylelikle birbirine bağlılıklarını daha da kuvvetlendirmişlerdir (Memiş, 2009: 156-158; Kınal, 1947: 1-13).

---

⁵ Kadeş Meydan Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bakınız; Ceram, C.W, 1994: 113-146.

BÖLÜM II

2. HİTİTLERDE DİN

2.1. HİTİT DİNİNİN ÖZELLİKLERİ:

İnsan yaşamında çok önemli bir yer tutan din, yani insan ve tanrı arasındaki ilişki, insanoğlunun yaratılışıyla başlamıştır. Dinin nasıl ortaya çıktığı konusunda iki farklı tez vardır bunlardan ilki; İnsanı, Homos Religiosus (dindar adam) kabul eden tezde, insanın doğuştan din duygusuna sahip olduğu savunulmaktadır. Diğerinde ise; İnsanı, Homo Sapien (modern insan) olarak ele alan tezde ise, dinin doğuştan değil de sonradan, toplumla birlikte ortaya çıktığının savunulmasıdır. İki tezinde ortak noktası, insan ve dinin arasında güçlü bir bağ olduğunun yok sayılmamasıdır (Aydın, 2000: 61).

İlk insanlardan günümüze kadar her toplumun, kendine özgü sosyal, siyasal ve ekonomik yapılarının olduğunu görmekteyiz. Konumuz olan Hitit dini de, bu yapılardan birisidir ve insanoğlunun içinde var olan tapınma duygusu sonucu doğmuştur. Bu sebeptendir ki her toplumda farklı olan tapınma şekilleri sonucu, batıl ve ilahi karakterde din anlayışı oluşmuştur. Eski çağda insanlar, doğa olaylarından korktukları ve onu kontrol edemedikleri için kendilerinden üstün olan bu güçlere tanrısal ilahi bir güç gözüyle bakıyorlardı. Bunun sonucu olarak insanlar yağmura, suya, ateşe, kara, yıldırıma ve güneşe ilahi bir anlam yüklemişlerdir. Çok tanrılı olan

batıl inançta, insanlarca ilahi güçlerinin olduğuna inanılan herhangi bir hayvan ya da yeryüzü olaylarından birçoğu tanrısallaştırılmıştır. Tek tanrılı İlahi inançta ise, yaratıcı tarafından insanlara gönderilen peygamberler aracılığıyla dinin insanlar arasında yayılması için çaba harcanmıştır.

Hitit dini de yukarıda bahsedilen çok tanrılı din grubuna girmektedir. Hititler bütün kültür öğelerinde olduğu gibi din konusunda da, Anadolu'daki diğer halkların tanrılarını kendi tanrıları olarak kabul etmişlerdir (Taggar-Cohen, 2006: 2). Hititler Anadolu içinden etkilendikleri gibi Anadolu dışından da etkilenmişlerdir. Bu gerek savaş yoluyla gerek barış yoluyla olmuştur, iki devlet arasında yapılan anlaşmalarda tanrıların şahit gösterilmesi ve tanrıları kabullenme buna örnek verilebilir. Hitit panteonu kozmopolit bir karakter göstermektedir. Bu sebeptendir ki Hitit ülkesi "*Bin Tanrı İli*" olarak metinlerde geçmektedir (Kınal, 1991: 208). Hititlerin bu kadar çok tanrıya tapmaları onlara önem vermeleri şüphesiz onların engin hoşgörüsünü ve kültürel mozaiğini bize gösterir. Onların tanrılarının karşısında kendilerini hizmetkâr, tanrıları ise efendi olarak görmeleri tanrılara ne kadar çok önem verdiklerinin göstergesidir. Hititler tanrılarını insanlar gibi algıladıkları için onlara bir insanın duymak istediği ve yapınca memnun olacağı her şeyi yapmışlar ve felaketlerden tanrılarına sığınmışlardır. Tanrıları kızdırmaktan ve onları sinirlendirmekten kaçınmışlardır (Koç, 2006: 91).

Hititlerde, devletin ilk dönemlerinden itibaren, devlet yönetimi dâhil bütün dünyevi işlerde dinin etkisini görmekteyiz. Hititlerin tanrıları

efendileriydi, insanlar ona hizmet etmek ve saygı duymak zorundaydı, sürekli onlara yiyecek ve içecekler sunarlar, törenler düzenlerlerdi. Bu törenlerde uyulması gereken kurallar özellikle de temizlik konusunda kralların yasa niteliğinde yönerge metinleri bulunmaktadır. Çünkü tanrı görevini yerine getirmeyen hizmetkârını cezalandırırdı. Kral dahi bu cezalardan nasibini almaktadır. Buna karşılık ise tanrıdan istedikleri hastalık, kıtlık ve düşman saldırılarına karşı devleti korumasıydı (Koç, 2006: 94).

Hititlerin dini yapılanmasını, köy dini ve devlet dini olarak ikiye ayırabiliriz. Köy topluluklarının dini özellikleri genel olarak devlet dininden farklı değildir. Eski Devlet döneminde küçük tapınakların başlıca nesnelere silah, hayvan steli ya da havaşi taşından üretilen küçük kült heykelleridir. İmparatorluk döneminin sonuna doğru ise, kral tarafından hediye edilen insan şeklindeki heykellere dönüşmüştür. Şenlikler genellikle ilkbahar ve sonbahar ayında yapılır, tanrı heykelleri açık havada bir alana taşınırdı ve adak töreninin ardından, savaş oyunları düzenlenir şölenler bittiğinde ise heykel tekrar tapınağa götürülürdü. Köy ve kasabalarda büyüsel etkinlikler günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Tanrıları kızdırmamak, düşmanın şerrinden korunmak, hastalık ve her türlü olumsuzluklara karşı bir çok “*sempatik büyü*” den yararlandıkları ayinler gerçekleştirmişlerdir. Bu tür ayinleri ise; “*kahin*” ya da “*kuşçu*” adı verilen rahipler ile “*yaşlı kadın*” namındaki rahibeler kendi evlerinde veya açık havada yapmaktadırlar (Macqueen, 2009: 125).

Dini yapılanmada devlet dini yani kralın bulunduğu Boğazköy'ün dini yapıları daha görkemlidir. Hitit kralları tanrılarını efendileri olarak görmekteydiler ve yaptıkları bütün faaliyetlerde kendilerini tanrıya karşı sorumlu hissediyorlardı. Bu sebeple Hititler ülkelerinin kıtlık, hastalık ya da düşman saldırısına karşı tanrılara olan görevlerini tam olarak yerine getirecekler, karşılığında ise tanrılar, kral ve ülkesini bu felaketlere karşı koruyacaktır. Yani kralın başlıca görevi tanrıları hoş tutmak, kızdırmamak, şenlik ve törenlerde tanrının tapınağını ziyaret etmek ve her türlü işleri yerine getirmektir. Herhangi bir felakete karşılaşıldığında ise kralların ne kusur işledikleri tespit edilmeye çalışılırdı. Bu sorunu bulmak için de kehanete başvurulurdu. Kurban bağırsaklarını incelemek, kuşların uçuşunu izlemek ve benzer bir tür piyango yöntemleri ile işlenen suç bulunur ve tanrıdan af dilenirdi. Buna en iyi örnek, ülkesinin felakete uğramasında kişisel sorumluluk duygusu ile davranan II. Murşili'nin "*veba duaları*" verilebilir (Macqueen, 2009: 129-130; Von Schuler, 1965: 79).

2.2. DİNİ KAYNAKLAR:

Hititlerin dine verdikleri önemi anlatan en önemli veriler, ele geçen vesikaların büyük çoğunluğunun dini nitelikli olmasıdır. Boğazköy'de çıkarılan devlet arşivi vesikalarının çoğunun dini nitelikli olması, ayrıca devlet antlaşmalarında tanrıların şahit gösterilmesi de dini özellik taşımaktadır. Vesikalardan din hakkında edinilen bilgiler şu şekildedir; tanrılar, görevleri ve isimleri, işlenmiş olan günahlardan kurtulma yolları,

ayinler, Şenlikler, tanrılara kurban sunma Şekilleri ve mabet talimatlarıdır. Ayrıca tasvir edilen tanrı heykelcikleri ve kabartmaları da bizlere o d6nem inanç sistemi hakkında bilgiler vermektedir. Bunların yanında arkeolojik malzemeler de din konusunda destekleyici bilgiler verir. Bunlardan en 6nemlisi Yazılıkaya açık hava tapınağının duvarlarındaki tanrı tasvirleridir. Burada her tanrının sembolleri ve isimleri yazılı Şekilde resmedilmesi, dini açıdan bizlere kaynaklık etmektedir (Kınal, 1991: 207).

Hititler tanrılarının insanlar gibi yaŐadıklarına, evlenip çocuklarının olduğuna inanmaktadırlar, Boğazk6y'6n iki kilometre Kuzeydoğusunda bulunan Yazılıkaya Hitit dini inancının g6zlenebildiği 6nemli bir yerdir. Burada kireç taşından iki doğal galeri oluşturan kayaların arasında A ve B odalarında Hititlerin dini ayinlerini gerçekleŐtirdikleri anlaşılmaktadır. Tapınak duvarlarında titiz bir iŐçiliėin sergilendiği tanrı tasvirleri içerisinde, erkek tanrılar sivri ve boynuzlu bir başlık, diz boyundaki kısa etek ve sivri uçlu ayakkabılarla resmedilmiŐken, tanrıçalar silindirik başlık ve pileli uzun etekle tasvir edilmektedir. A ve B odalarında toplamda 83 fig6r bulunmaktadır (Koç, 2006: 92). Yazılıkaya'nın tapınak yapısından ziyade, asıl 6nemli 6zelliği duvarlarda betimlenen kabartmalardır. Bu betimlemelerde, tanruların ayinlerdeki duruŐları, kralın ve diğer g6revlilerin hangi konumda oldukları g6r6lmektedir (Macqueen, 2009: 138-143).

Hititlerin dini kaynakları arasındaki yazılı kaynakları kısaca Şu Şekilde belirtebiliriz; I. Hattuşili'nin Analleri, Veba Duaları, Boğazk6y

Metinlerindeki Rahip Duaları, Devlet vesikaları ve Antlaşmalar, III. Hattuşili'nin Müdafaaanamesi, Çift dilli Tarsus mührü ve Maşat Metni sayılabilir (Saticı, 1990: 4-7).

2.3. TANRILAR:

Din insanlar ile inanılan tanrılar arasındaki ilişkilerin bütünüdür. İnsanlar köle tanrılar ise efendi olarak görülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca sosyal hayatta ve insanları bir arada toplama açısından din kadar etkili bir sosyolojik oluşum görülemez. Eski dönemlerde avcı ve toplayıcı nitelikteki insanların, yağmur, rüzgar, fırtına, gökyüzündeki gezegenler ve doğa güçlerine taptıkları bilinmektedir. Ayrıca başlangıçta hayvan şeklinde tasvir edilen tanrılar sonraları insan şeklinde tasvir edilmiştir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlar için en önemli güç bereketi sağlayan güçlerdir. Bu sebeptendir ki, en önemli tanrılar yer ve gök tanrılarıdır. Yer ve gök çiftinin ilahi bir güç olarak görüldüğünü şu dini söz açıkça belirtmektedir. *“Temiz toprak bakirelik yerinde kendisini Gök için güzelleştirdi. Yüce gök geniş toprak'ı döyledi. Kahraman ağaç ve kamışın tohumunu dişilik organı içine akıttı. Güzel toprak, gerçek inek, Gök'ün iyi tohumunu aldı ve Toprak yaşam için gerekli bitkilerin neşeli doğumu için gitti...”* (Ünal, 2003: 74).

Hitit inancına göre, tanrılar da insanlar gibi yer içerler, çalışırlar, severler, nefret ederler ve hastalanırlardı. Anne, baba ve çocukları vardı, onlar arasında da bir sınıf hiyerarşisi vardı (Ünal, 2003, 80). Hitit tanrı

motifleri genellikle değerli madenden yapılmıştır, çoğu zaman topuzla, şimşek demeti ile hayvanlarla birlikte, yay ve kılıç gibi çeşitli silahlarla ve meyve motifleri ile tasvir edilmişlerdir (Satıcı, 1990: 27).

Hitit Devleti'nin dini özellikleri bilhassa da inanmış oldukları Tanrılar hakkında "A. Goetze'nin 1933 yılındaki *Kulturgeschichte des Alten Orients*" adlı çalışması, Hitit tanrıları konusunda bilgi veren ilk örnek sayılmaktadır. "*Bin Tanrı İli*" olarak adlandırılan Hitit Devleti, sadece kendi tanrılarına değil, o çağdaki Anadolu halkının tanrılarına, daha önceki tanrılara ve komşularının tanrılarına inanmaktadır. Bu sebeple Hititlerdeki tanrıları 3 kısma ayırarak açıklamak daha doğrudur. Bunlar Hatti Tanrıları, Hurri Tanrıları ve Hitit Tanrılarıdır.

2.3.1. Hatti Tanrıları:

Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olan Hattilerin tanrılarına da taptıkları bilinmektedir. Özellikle Yeni Krallık Döneminde çok tanrılılık egemen olmuştur (Akurgal, 1999: 119). Bu konuda yukarıda kaynaklar kısmında da bahsettiğimiz Boğazköy'deki yazılı kaynaklar içerisindeki; "*Rahip Duları*" Hititlerin hangi Hatti tanrılarına taptıkları hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca Boğazköy arşivlerindeki bayramlar, dualar, sihir ve fal metinleri ve Yazılıkaya'daki tanrı kabartmaları bize tanrıların isimleri ve görevleri hakkında bilgiler vermektedir (Kınal, 1991: 208; Dinçol, 1982: 77).

Hititlerin inanmış oldukları yaklaşık 100 tanrı içerisindeki Hattili tanrıların en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Taru-Wuruşemu: Fırtına Tanrısı (Taru'nun bir unvanı da "kral"dır) ve eşi Arinna kentinin Güneş Tanrıçası (Baş tanrı çifti).

Telipinu: Bereketi temsil eden tanrı, tarımla uğraşır, su getirir ve tahılların büyümesini sağlar. (Baş tanrı çiftinin oğullarıdır).

Hatepinu: Telipinu'nun karısı.

Nerik ve Zippalanda Kenti'nin Fırtına Tanrısı: baş tanrı çiftinin diğer oğullarıdır.

Mezulla: Baş tanrı çiftinin kızlarıdır.

Zintuhi: Tanrıça Mezulla'nın kızıdır.

Lelwani, İşduştaya, Papaya: Yeraltı Tanrılarıdır (Son iki tanrıça kadınlık simgesi olarak ellerinde ayna ve kirman taşırlar).

Şulinkatte: Savaş, salgın hastalıklar ve veba Tanrısıdır (Mezopotamya'daki *Nergal* ile eş niteliktedir).

Wurunkatte: Savaş Tanrısıdır (Mezopotamya'daki *zababa* ile eş niteliktedir).

Zaşhapuna, Zaliyanu: Dağ Tanrılarıdır.

İnara: Bu Tanrıça Fırtına Tanrısının yardımcısıdır.

Katahzipuri: Büyü Tanrıçasıdır. (Hititler'deki karşılığı *Kamruşepa'* dır (Dinçol, 1982: 78-79; Koç, 2006: 93).

2.3.2. Hurri Tanrıları:

Hititlerin, Hurrilerle ilişkileri I. Hattuşili dönemine kadar gitmektedir. Hitit tanrı panteonundaki tanrıların çoğunluğu Hurri tanrılarında oluşmaktadır. Özellikle III. Hattuşili'nin eşi Pudu-Hepa sayesinde Hititler de dini yönden Hurrilerin etkisi artmıştır. Bu gibi akrabalık bağlarının çoğalması sonucunda Hurri tanrılarının önemi ve sayısının arttığı vesikalardan anlaşılmaktadır. Bu tanrılar Hitit tanrıları arasında sayıca ve etkinlik bakımından azımsanmayacak derecededir. Ayrıca Hurriler'in etkisi ile Mezopotamya'daki bazı dinsel ve tanrısal faktörler Hititlere geçmiştir (Kınal, 1991: 209; Dinçol, 1982: 79). Hititlerin benimsemiş oldukları Hurri kökenli tanrılardan en önemli olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

Teşup-Hepat: Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası (Baş tanrı çifti). Teşup baştanrıdır ve onun kutsal hayvanı boğadır. Tanrıça Hepat ise Hattiler'deki Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile aynıdır.

Şarruma: Baş tanrı çiftinin oğullarıdır.

Şauşga: Çift cinsiyetli olarak görülebilen bu Tanrı(ça) Aşk ve Savaşı temsil etmektedir. (Mezopotamya'da ***iştar*** olarak adlandırılmıştır) .

Kuşuh: Ay Tanrısıdır.

Şimegi: Güneş Tanrısıdır.

Namni, Hazzi: Dağ Tanrılarıdır.

Hurriş, Şeriş: Hitit Panteonundaki önemli tanrılardan Bağa Tanrısıdır (Kınal, 1991: 209; Dinçol, 1982: 79; Koç, 2006: 94; Satıcı, 1990: 17-18).

2.3.3. Hitit Tanrıları:

Hititlerin Anadolu'ya gelmeden önce de kendi tanrılarına sahip olduklarını Anitta metinlerinde görmekteyiz. “*Şiu*” Hititlerin “*bizim tanrımız*” olarak adlandırdığı bir isimdir. Fakat zamanla bu terimin genel olarak tanrı anlamında kullanıldığı da vesikalardan anlaşılmaktadır. Hititlerdeki tanrı anlayışı, Romalılardaki atalar kültü, ocak ve harp tanrılarına ve Hintlilerdeki ateş ve güneş tanrılarına tapmaları şeklindedir. Metinlerde Hititli milli tanrılara Kaneş’li şarkıcılar dua etmektedir, şeklinde ifadeler bulunmaktadır (Dinçol, 1982: 79). Hititlerin milli tanrılarını şu şekilde sıralayabiliriz;

Şiu: Tanrı.

DUTU: Güneş Tanrısı.

Şiwat: Gün yada Tanrılaştırılmış gün.

İşpant: Gece yada tanrılaştırılmış gece.

Halki: Tahıl ve hububat Tanrısı.

Aruna: Deniz Tanrısı.

Haşşaş: Ocak Tanrısı.

Pahhur: Ateş Tanrısı.

Lelvani: Aşk ve Savaş Tanrısı.

(Kınal, 1991: 209; Dinçol, 1982: 79; Koç, 2006: 94; Satıcı, 1990: 17-18).

2.3.4. Diğer Tanrılar:

Hititlerin Hatti ve Hurri Tanrılarında başka; Sümer, Mısır, Luvi ve Mitanni gibi devletlerin tanrılarında da inandıkları bilinmektedir. Bu bilgiler o dönem Devlet Antlaşmalarından ve çeşitli vesikalardan öğrenilmektedir.

Hititlerde varlığını bildiğimiz Sümer tanrılarında şunlar örnek verilebilir; “*Alalu, Anu, Antu- Enlil, Ninlil- Belat, Ekalli- Annunnaki. Asur, Zababa*“ (Satici, 1990: 15). Hititlerin Mısırlılarla olan ilişkilerinin fazlalığının sonucu olarak onlardan dini açıdan da etkilendikleri bilinmektedir. Hititlerin Güneş Tanrısına önem vermelerinde Mısır’ın etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bir diğer Devlet Mittanilerin tanrılarında ise, Hititlerin Yeni devlet döneminde rastlanmaktadır, bu tanrılar şunlardır; “*Indra, Mitra, Waruna*“ bu isimlere Mattivaza Muahedesinde rastlanmaktadır. Hititler de var olan Luvi tanrılarında ise şu şekilde sıralayabiliriz; “*Şantaş, Tarhunda, Kubaba, Dattaş*” (Kınal, 1991: 208-209). Bunların dışında isimlerini yazmadığımız yüzlerce tanrı da çeşitli vesikalardan bilinmektedir.

Hititlerde doğa ile ilgili bazı inançlar olduğu da yapılan araştırmalarda görülmüştür. Hitit panteonunda var olan pınar-kaynak tanrı-tanrıçaları, Hititler’in su kaynaklarını ve pınarları kutsal olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Eflatunpınar’daki anıt da bu görüşü doğrulamaktadır.

Hititler dağları da kutsal kabul etmiş ve dağ tanrılarına inanmışlardır. Ayrıca her dağa ait törenler vardır. Dağ tanrıları genel olarak uzun etekli, sivri külahlı olarak tasvir edilmişlerdir. Ayrıca Hitit çivi yazısı metinlerinde de dağ tanrılarının nitelikleriyle ilgili çeşitli kayıtlara rastlanmaktadır.

2.4. AYIN VE RİTÜELLER:

Hitit ibadetleri farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Bayramlar, Ayinler, Şenlikler, Dualar ve Kurbanlar şeklinde sıralanabilmektedir.

Ayinler ise ibadet şekli olarak şenlik ve bayramlardan farklıdır. Şenlikler tanrılar için düzenlenen dini tapınma törenleri iken, ayinler bireylere özgüdür (Koç, 2006: 96). Ayinler, bazı durumlarda bazı kişilerin istekleri üzerine düzenlenirdi ayrıca ayine katılan kişiler, hareketlerle yakarırlar ve müzik eşliğinde dua ederlerdi.

Ayinleri düzenleme görevi deneyimli kişiler arayıcılığıyla olurdu. En önemli örneklerden birisi “doğum yaptıran kişi” anlamındaki ebe “hasava”lardır. Bu kadınlara ayinlerde yardımcı olanlar ise, hekimler, kahinler ve büyücü rahiplerdir (Koç, 2006: 96). Gurney’e göre bu ayinlerde yaşlı kadının yanında Akıllı kadın adında başka görevlide bulunmaktadır. Bu ebeye Hititlerde “Hasnupallas” adının verildiği karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca

ayinlerde etkin olan 13 kadın ismi de metinlerden öğrenilmektedir, fakat tam olarak görevlerinin açıklanması mümkün olamamıştır (Gurney, 1976: 44-45). Hititlerde din adamlarının adı “*azu*” veya “*kal*” olarak karşımıza çıkmaktadır, rahipler ise metinlerde “*purapsi*” olarak görülmektedir (Saticı, 1990: 81).

Hitit dini ayinlerinin özel konular için olduğunu yukarıda söylemiştik, bunlara örnek olarak herhangi bir insanın, Kral ve Kraliçenin hastalandığında ya da başlarına kötü bir hal geldiğinde, ne tür bir ayin düzenlendiği vesikalardan anlaşılmaktadır. Buna örnek olarak, Yaşlı kadın (ebe), bir taş parçasını kirişe sararak, hasta olan kişinin el ve ayaklarını bağlar. Sonra bir fare bağlar ve şu şekilde dua eder; “*Senden kötülükleri alıyorum ve bu fareye veriyorum. Haydi, fare kötülükleri tepelere ve yüksek dağlara götür*”. Diğer bir belgede ise, Kral ve Kraliçenin başına kötü bir durum geldiğinde küçük bir köpek yavrusu ile, Yaşlı kadın şu şekilde dua etmektedir; “*Saraydaki Kral ve Kraliçenin bedenindeki her türlü kötülükler şimdi görün, kötülük mağlup olacak. Şimdi köpek yavrusu, her türlü kötülüğü uzağa götürecektir*” (Saticı, 1990: 83).

Hititlerdeki hastalık ya da herhangi bir kötülük esnasında ne tür ayinler düzenlendiği yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere bazı hayvanların kullanımıyla mümkün olmaktadır. Kral ve Kraliçe için düzenlenen ayinle, halktan olan bir kişi için düzenlenen ayin arasındaki fark ise kullanılan hayvanların farklılığıdır. Sonuçta amaç her ikisinin de içinde

bulunmuş olduğu kötü durumdan kullanılan hayvanlar aracılığı ve yaşlı kadının ettiği dualar ile kurtulmalarıdır.

Hititlerde belalardan kurtulmak için hayvanların kullanımının yanında çeşitli eşyalarda kullanılmaktadır. Mesela, kötülüklerden kurtulmak için bir havuz yaparak buradan da nehre akan bir kanal inşa ediyorlardı. Sonrasında bir sandalın içerisine altın ve gümüş gibi madenler koyarak bu sandalın kanaldan geçerek nehre gidişini, kötülüklerin kendilerini terk ettiği şeklinde yorumluyorlardı. Havuzdan kanal yardımıyla sandalın nehre gittiğini gördüklerinde bal ve yağ dökerek şu şekilde dua ediyorlardı; *“Biraz önce nehir, botu uzağa götürdü. Bu bot, tanrının huzurunda, çeşitli bedduaları, kötü gözleri uzağa götürecektir. Tanrı, hastanın şifasını ver”* (Saticı, 1990: 84). Buradan da anlaşıldığı üzere değerli madenler ve çeşitli taşlarla kötülük, bela ve nazarlardan korunabileceğine inanılmaktadır.

Kötülüklerden kurtulmak konusunda Hititlerde sıkça rastlanılan hareketlerden biriside vekillik meselesidir. Mesela, herhangi bir kişi bir suçundan kurtulmak için bunu bir hayvana aktarabilir. Bunu hayvanın ağzına tükürerek ve sonrasında o hayvanı öldürüp gömerek gerçekleştirmektedir. Kral ise bir insana bir suçunu nakletmek istiyorsa kendi elbisesini vekil seçtiği insana giydirerek onu başka bir şehre göndererek, o kötülükten kurtulduğuna inanmaktadır.

Sonuç olarak Hitit ayinlerinin temelinde kişisel sorunlardan kurtulmak yatmaktadır. Bunun içinde bazen bir hayvan, bazen de bir insan ve çeşitli eşyalar kullanılarak kendisinde bulunan bela ya da kötülüğü başkasına devretme anlayışı hakimdir.

2.5. DUALAR:

Dua, insanların tanrıdan dilek, istek ve arzularıdır. Dualarda genellikle, hastalık ve belalardan kurtulmak, düşman saldırılarından korunmak ve kişisel olarak işlemiş oldukları günahlardan arınmak amaçlanmaktadır. Hititlerde dua “*arkuwar, mugawar*” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Hitit dualarının işleyişi, ilahi bir mahkemeyi andırmaktadır, bu mahkeme de Kral kendini savunur, Tanrı ise yargıçtır (Ünal, 2003: 99).

Hitit arşivlerinden elde edilen dualar incelendiğinde 3 tür duadan bahsedilebilir. Bunlardan ilki; herhangi bir sıkıntı karşısında (hastalık, savaş) tanrıya edilen yakarılardır. İkinci tür dualar; Tanrılara övgüler sunulan methiyelere (hymne) benzer dualardır. Bu tür dualarda kişi kendisinin tanrının sözünden çıkmadığını, dindar bir kişi olduğunu kanıtlama çabasındadır. Üçüncü tür dualar ise; işlediği günahlardan dolayı pişmanlığını dile getirme ve af dileme ağırlıklıdır. Bu tür dualarda kişi bütün yanlışlarını dile getirir ve affedilmeyi diler (Satıcı, 1990: 68).

Hitit inancına göre, Kral, Güneş Tanrısı'nın yeryüzündeki temsilcisi olması sebebiyle dualarda kesinlikle yalan söylememektedir. Çünkü Tanrının her olayı göreceği ve duyacağına inanılmaktadır. Bu nedenle, dua metinleri önemli tarihi kaynaklardan kabul edilir.

Hitit arşivlerinde ele geçen dua metinlerinin hepsi Hitit Kral, Kraliçe ve Prenslarına aittir. Halka ait bir dua metnine ya da nerde nasıl dua ettiklerine dair hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu halkın dua etmediği anlamına gelmemelidir. Çünkü dini özellikli bir devlette halkın dua etmemesi düşünülemez sadece edilen dualar kayda alınmamış kabul edilebilir. Ayrıca Hitit tapınaklarının da halka açık olmadığı anlaşılmaktadır. Tapınaklarda dua etme hakkına, sadece kral ailesi ve üst düzey memurlar sahiptir (Koç, 2006: 96; Ünal, 2003: 99).

Tapınaklardaki dualar, Tanrı heykellerinin karşısında yapılmaktadır. Duacı başrahip olan Kral ya da hanedandan birisidir. Yüksek rütbeli memurlar ise, dua etmezler sadece Kralın ettiği duayı dinlerler ve sonunda "amin" anlamında "öyle olsun!" derler. Kaynaklardan elde edilen bilgiye göre dua edilirken sol elin baş parmağı yukarıya kaldırılmaktadır (Ünal, 2003: 100; Koç, 2006: 97).

Dua edilirken büyük tanrının oğlunun aracılık etmesi de sağlanıyordu. Çünkü tanrılarda insanlar gibi düşünüldüğünden, tanrının en çok sevdiği birisini aracı yapma anlayışı vardır. Bu aracı genellikle tanrıların erkek

çocukları olmaktadır (Ünal, 2003: 101). Dua metinleri genellikle arşivlerde saklanmakta ve ülkenin başına herhangi bir olumsuzluk geldiğinde muhtemelen tekrar çıkarılıp dua edilmektedir.

II. Murşili Veba dualarında, babası I. Şuppiluliuma'nın Mısır seferi sırasında askerlerinin hepsine vebanın bulaşması üzerine, salgının ülkesine zarar vermemesini tanrıdan dilemektedir. II. Murşili'nin duası şöyledir;

“ Mursili'nin bütün tanrılara duası:

(Siz Hatti'nin) bütün erkek tanrıları, bütün kadın tanrıları,..[.....]siz bütün erkek yemin tanrıları, bütün kadın yemin tanrıları [.]. [...] bütün eski erkek tanrılar, bütün eski kadın tanrılar, siz ki toplantıda yemine tanıklık etmeğe çağrıldınız, (siz) dağlar, ırmaklar, pınarlar, yer altı suları, işte ben rahibiniz (Büyük Kral) Mursili dua ediyorum. Duamı hangi konuda ediyorsam, efendilerim tanrılar sözümü (işitin)!

(Siz) tanrılar, efendilerim Hatti ülkesinde salgın oldu. Hatti ülkesi salgın yüzünden baskı altında tutuldu. O, çok sıkıştırıldı...

(1. tablet): Bitti. Mursili [bütün tanrılara ...]dua et(tiği) zaman.

Mursili'nin Hatti'nin Fırtına Tanrısına ve Hatti'ini Tanrılarına duası:

Hatti'nin Fırtına Tanrısı, efendim (ve hattinin tanrıları, (efend)ilerim!

Sizin kulunuz (Büyük Kral) Mursi(li) beni (şu sözlerle) gönderdi: “Git! Efendim Hatti'nin Fırtına Tanrısına ve efendilerim tanrılara şöyle söyle!”:

‘Sizin bu yaptığınız, Hatti ülkesi salgından çok fazla baskı altında kaldı.

Babamın zamanında ve kardeşlerimin zamanında devamlı surette ölüm

olayları oldu. Ben tanrılara rahip olduğumdan şimdi de benim zamanımda ölüm olayları çok sık oluyor...

İşte sana efendim Hatti'nin Fırtına Tanrısına devamlı surette dua ediyorum: Beni yaşat! Eğer bu nedenle ölümler olursa onu ben (tekra)r düzeltinceye kadar tanrıların (arta) kalan kurban ekmeği ve kurban içkisi sunucuları artık ölmesinler! Eğer başka bir nedenle ölümler olursa, onları ya rüyada göreyim ya da fala başvurma yoluyla saptansın! Ya da tanrısal irşada ulaşmış bir kişi söylesin! Ya da bütün rahiplere neyi emretmiş isem, onu temiz (yatakta) uyuyarak düşünsünler! Efendim Hatti'nin Fırtına Tanrısı beni yaşat! Efendilerim tanrılar tanrısal adaletini göstereyin! Biri rüyada görsün! Ölümlerin neden olduğu bulunsun! Sarpa ağacından bakır (kaplı) bir broş (?) (iğne?) asacağız (?)!Efendim Hatti'nin Fırtına Tanrısı beni yaşat! Salgın Hatti ülkesinden artık toplansın ve kovulsun!

Birinci tablet: Bitti. Mursili salgın yüzünden dua ettiği zaman (Alp, 2005: 128-133).

Bu duadan anlaşıldığı üzere, II. Murşili babasının Mısır seferinde yaptığı yanlış hareketler sonucu askerlerinin lanetlendiğini ve salgına uğradıklarını belirterek. Tanrılara kurbanlar ve içkiler sunarak halkının salgın sebebiyle ölmelerinin tanrılarca durdurulması için yakarmaktadır.

Hitit dualarına diğer bir örnek ise; II. Muwatalli'nin Arinna Kentinin Güneş Tanrısına, Göğün Güneş Tanrısına, Şimşegin Fırtına Tanrısına ve Diğer Tanrılara Duasıdır. Özetle bu dua şu şekildedir;

Hatti ülkesinin kralı Büyük Kral Mursili'nin (oğlu), Hatti ülkesinin kralı Büyük Kral, kulun Tabarna ("Hükümdar") Muwatalli şöyle (der): Eğer bir konu bir insanı sıkıştırırsa o, tanrıya dua (e)der. Çatının üstünde Güneş Tanrısının karşısında (örtü ile) örtülü iki hasırdan masa kurar. Masalardan birini Arinna kentinin Güneş Tanrıçası için, (diğerlerini diğer tanrılar için) koyar. (Masaların üstüne) otuz beş adet (iyi kaliteli) undan yapılmış tarna (ağırlığında) kalın ekme (kurban ekmeği), kızılca buğday kırmacı, bal, içlerinde iyi kaliteli yağ, yağlı börek ile dolu tencere, kızılca buğday kırmacı ile dolu bardak, otuz testi şarap (konur). Bunlar hazırlanınca, kral çatının üstüne çıkar ve Ari(nna'nın Güneş Tanrıçasına) dua (e)der...

Şimdi tanrılarım kulunuz rahibinizin sözünü, duasını işitin! Hemen efendilerim tanrıların tapınaklarınızın ve heykellerinizin duasını yapacağım. Hatti ülkesinin tanrılarının nasıl kutlandığını ve onlara nasıl kötü davranıldığını (anlatacağım). Bundan sonra duygularımı dua olarak sunacağım. Efendiler(im) tanrılar kulağı(nızı) bana uzatın. Benim bu duamı işitin! Efendiler(im) tanrılara dua olarak söylediğim bu sözleri (siz) efendiler(im) tanrılar kabul edin! Onları işitin!...

Göğün Güneş Tanrısı, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, Arinna kentinin Fırtına Tanrısı, Tanrıça Mezzulla, Tanrı Hulla, Tanrıça Zintuhi, erkek tanrılar, kadın tanrılar, Arinna'nın dağları ve ırmakları, temizliğin Fırtına Tanrısı, yaşamın Fırtına Tanrısı... Benim, kulun Muwatalli'nin dilinden (dökülen) bütün sözlerini al! Onları tanrıların önüne doldur! Tanrılara hangi sözleri dua olarak söyledi isem, onları geri çevirmesinler... (Alp, 2005: 101-107).

Bu duadan çıkarılan ise, Muwatalli'nin bütün tanrıları, özellikle isimlerini tek tek sayarak onlardan dilediği şeyleri belirtmesidir. Tanrılara hizmette kusur edilmemesi gerektiği, kurban ve yemeklerin temizliğe önem vererek yerine getirilmesi de bu duadan çıkarılabilecek bir sonuçtur. Yani kendisini tanrının yeryüzündeki vekili olarak onlara hürmette kusur etmediğini, tanrıların da bunun karşılığında dualarını kabul etmesini beklemektedir.

Yukarıdaki iki örnek dışında bir de siyasi ve askeri sebeplerden dolayı edilen bir nevi şikâyet şeklinde dualarda vardır. Buna en iyi örnek ise; Yeni Hitit Devleti Kralı Arnuwanda ile Kraliçe Asumunikal'in, Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve Tanrılara Kuzey Anadolu'daki Kaşkalıları şikâyet eden dualarıdır. Özetle bu dua şu şekildedir;

“[Majes]te Büyük Kral Arnuwanda ile [Büyük Kraliçe Asmunikal şöyle (derler):.....Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve bütün tanrılara sesleniyoruz. Bizi işitin!]... Hatti ülkesi siz tanrılar (için) [gerçekten temiz] bir ülkedir. Yalnız Hatti ülkesinde size temiz, büyük ve lezzetli kurbanlar ver[irizve] siz tanrılara yalnız Hatti ülkesinde saygı duyarız.

Siz tanrılar tanrısal duygularınızla bilirsiniz. Eskiden beri hiç kimse sizin tapınaklarınızla bizim gibi ilgilenmedi... Ayrıca siz tanrıların hizmetkârlarını ve şehirlerinizi tumar ve imece yükümlülükleri ile ezdiler. Siz tanrıların erkek ve kadın hizmetkârlarınızı aldılar ve onları köle ve cariye yaptılar...

Düşmanlar Hatti ülkesine [saldırınca...] ülkeyi yağmalayan, onu alınca ve onu ....., size, tanrılara kesinlikle söyleyeceğiz ve onlardan davacı olacağız! Siz Göğün tanrılarında kurban ekmeği, kurban içkisi ve vergi veren ülkelerden rahipler, “tanrı anaları”, kutsal rahipler, merhemli (rahipler), müzisyenler, şarkıcılar uzaklaştırıldılar ve tanrılara ait vergileri ve kurban malzemesini oradan alıp götürdüler. ... bu ülkelerde sizin sahip olduğunuz tapınakları Kaksalılar yıktılar ve siz tanrılarında heykellerini yok ettiler.

[Si]ze suçsuz ülkeleri sayıyoruz. [K]astama, Taggasta, Serissa, Tastaressa, Tahkupsa, Kam[mama], Zalpuwa (ve) Nerigga. [Şim]di biz Büyük Kral Arnuwanda [ve] Büyük Kraliçe Asmunikal siz tanrılarla [ ] ilgilendik, siz tanrılara tekrar tekrar yakarıyoruz” (Alp, 2005: 72-75).

Anlaşıldığı kadarıyla, Arnuwanda ve Asmunikal Kaşkalıların saldırılarından son derece rahatsız olduklarını, nerelerde ne tür zararlara uğradıklarını belirterek tanrılardan Kaşkalıları cezalandırmalarını istemektedirler.

2.6. BAYRAMLAR:

Hititlerde bayramlar; tanrılarında lütfuna ulaşmak amacıyla, onların yedirilip, içirilip, eğlendirildiği, büyük çaplı ziyafet ve eğlencelerdir. Bu bayramlar genellikle bir takım dini dogma haline gelmiş merasimlerin bütünüdür. Bayramlar vasıtasıyla insan-tanrı ilişkileri somut hale getirilmektedir. Günümüzde de gördüğümüz üzere bayramların sosyal yönü

de çok kuvvetlidir. Bu sayede insanlar bir araya gelerek beraber yer içerler ve muhabbetleri artar. Hitit bayramlarının da bu tür sosyal getirisinin olduğu bilinmektedir. Bayram merasiminde, kral ve insanlar bir araya gelirler, tanrılar ise, heykeller, putlar ya da mukaddes nesnelere temsil edilirler (Ünal, 2003: 88).

Hititlerde, tanrılara düzenlenen bu bayramlara çok fazla özen gösterilirdi. Bayramlar hakkında, Hattuşa'da bulunan çivi yazılı belgeler içerisinde en kapsamlı olanı bu bayramları anlatan belgelerdir. Bu belgelerde bayramlarda yapılan bütün işler adım adım kaydedilmiştir (Dinçol, 1982: 86). Bu tabletlerde bayramların ne kadar süre devam ettiği, içeriğinde ne tür faaliyetler bulunduğu (dans, müzik, oyun), şenliklerin tanımı, okunan dualar, törende kullanılan malzemeler, tüketilen yiyecekler, düzenlenen yarışmalar hakkında detaylı bilgiler bulmak mümkündür.

Hitit başrahibi olan Kral, tanrılarını memnun etmek için bu bayramların kusursuzca yapılmasını sağlamaktadır. Çünkü bu kutlamaların gecikmesi ya da yapılmaması durumunda tanrıların gazabına uğrayacakları düşüncesindedirler. Fakat düzenledikleri bu kutlamalar karşılığında tanrıdan, ailesi, kendisi ve devleti için bolluk-bereket, sağlık, yağmur, iyi mahsul ve kral olarak gücünün artmasını isterdi (Koç, 2006: 95). Bu anlayışın temelinde yatan ise, Hatti ülkesinin insanlar kadar tanrılarının da vatani olması ve ülkede varlık, bolluk ve refahın sürmesi insanları rahat ettirmenin yanında tanrılarının da bolluk ve huzur içinde yaşamasıdır. Aksi takdirde ülkenin düşmanlarca

işgali, kıtlık ya da hastalık insanları zor durumda bıraktığı gibi tanrıları da zor durumda bırakacaktır (Ünal, 2003: 89).

Bayramları anlatan tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla törenlerde kutsanan tanrıların, Hitit, Hatti, Hurri, Luwi ve Suriye kült tabakalarından olan tanrılar oldukları bilinmektedir (Ünal, 2003: 89). Belgelerde bayramların zamanı, yeri ve sırası en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Bayramın kutlanacağı yere de çok önem verilmiştir. Kentler, köyler, tapınaklar, dini mekânlar, kırlar, ırmaklar, dağlar bayramların en çok kutlandığı yerlerdendir. Hitit törenleri ancak yapılması gereken yerde yapılır, başka bir yere taşınamaz ya da yeri değiştirilemez. Aksi takdirde o törenin kendi yeri dışında yapılması beklenen etkiyi yaratamaz. Mesela, Hatti Devletinin dini merkezi durumundaki Nerik şehri, Kaşkalılar tarafından işgal edildiğinde orada yapılması gereken bayramların işgal sebebiyle yapılamaması sonucunda, oraya yakın bir bölge olan Hakpis kentinde yeni bir kült merkezi oluşturularak geçici süre de olsa merasimlerin burada yapılması sağlanmıştır (Ünal, 2003: 91-92). Bu tarz zorunluluk durumu olmayan hallerde bayramın yeri kesinlikle değişmemektedir.

Hititler bayramlara verdikleri önemden ve çok sayıda kutlamaları olmasından dolayı bir bayram takvimi yapmışlardır (Kınal, 1991: 219). Bu takvim ve diğer belgeler ışığında Hititlerin kutladığı bayram sayısı 170 adettir. Bu bayramlar içerisinde en önemli olan 3 bayramdan bahsedilebilir. Bunlardan ilki; ilkbaharda kutlanan “Çiğdem” bayramı (*AN.TAH.SUMSAR*)

yılda 38 gün kutlanmaktadır. İkincisi; Bereket Bayramı (*purulli-*) yılda 32 gün kutlanmaktadır. Üçüncüsü ise; Sonbaharda kutlanan ve 24 gün süren “*Nuntarriashas*”⁶ bayramıdır (Ünal, 2003: 92). Bazı bayramlar ise kentlere özel olabilmekteydi mesela bir şehrin her yıl kutladığı 11 bayramı vardır. Hititler de mevsim bayramları dışında, yağmur, gök gürültüsü gibi doğa olaylarının ve tarımsal faaliyetlerin de bayramları kutlanmaktadır. Bu tür bayramlara şunlar örnek verilebilir; *Orak Bayramı*, *Bağ Bozumu Bayramı* (*üzüm koparma bayramı*), *Harman Bayramı* (*ekin yığıcı bayramı*)dır. Bazı bayram isimleri ise kutlamanın önemli kısmına göre isimlendirilmiştir, bunlara örnek olarak; *Yıkanma Bayramı*, *Dağa Götürme Bayramı* verilebilir. Bazıları insan özelliğine göre adlandırılır mesela; *Yaşlı Adamların Bayramı*, *Temiz Rahibin Bayramı*, *Tanrı Anaları Bayramı*, *Uzak Yerlerdeki İnsanların Bayramı*. Sadece isimleri bilinen ancak içeriği hakkında fazla bilgi edinilemeyen bayramlar ise şunlardır; *Kapı Yapısı Bayramı*, *Hişuwa Bayramı*, *Yakarma Bayramı* (Dinçol, 1982: 86). İsmi saymadığımız daha birçok bayram vardır.

Hitit dini bütün konularda temizliğe çok önem vermektedir. Bunu bayram törenlerinde de kusursuzca yerine getirmişlerdir. Hititlerde bu manevi temizlenmeye “*suppiyatar*” adı verilmektedir. Bu temizlik anlayışı sıhî olmaktan çok manevidir. Yani, temiz, arı, kirlenmemiş, suçsuz, el değmemiş gibi anlamlara gelmektedir. Bu yönüyle Hititlerdeki temizlik anlayışı İslamiyet de olan abdest almaya benzemektedir. Temizlik ayinlerinde Tanrı

---

⁶ Hititlerin Sonbaharda kutladıkları bu bayram hakkında detaylı bilgi için bakınız; Karasu, 1988: 407-428.

ve kulu arasındaki ilişki şu şekilde söylenmektedir; *Bir kul efendisinin huzuruna çıktığında o yıkanmış ve temiz elbiseler giymiş olmalıdır; (ancak bu şekilde) ona yiyecek ve içecek sunabilir. Efendisini yedirip içirince, onun keyfi yerine gelecek ve onun isteklerine rıza gösterecektir. Ama eğer o pis ise, (beyi ve tanrı da) onun isteklerine uymayacak ve ona bir yabancı gibi davranacaktır*” (KUB 13.3; Ünal, 2003: 93).

Bayramların birçoğu kral ve ailesinin başkanlığında düzenlenmektedir. Bu bayramlar genelde merkezde olan büyük bayramlardır. Yerel bölgelerdeki bayramlar ise, tapınak görevlileri yürütmektedir. Bu bayramlara kral ve yakınları, tapınak görevlileri, halk, saray memurları, meşediler, aşçılar, sofracılar, rahipler ve müzisyenler katılmaktadır.

Genellikle bayram törenleri şu şekilde olmaktadır; Bayram sabah başlar, kral ve kraliçe bayram kıyafetini giymişlerdir, onları kapıda bekleyenlerle birlikte kral ve kraliçe yürümeye başlar. Aynı zamanda çalgıcılar eşliğinde dans edilir, kırmızı elbise giyenler vardır ve ellerini yukarı kaldırarak dönerler ve ilahi okurlar. Tapınağa gelindiğinde kraldan önce çalgıcılar, ilahiciler ve bazı rahipler girerler ve yerlerini alırlar. Kral ve kraliçe tapınağın ön bahçesinde dururken iki görevli su getirir, onlar ellerini yıkayıp kurularlar. İçeriye girdiklerinde ilahiler okunur, sonra aşçıbaşı kurban etinden parçalarla krala gelir ve o parçaları tapınağın kutsal yerlerine koyar. Krala şarap sunar, kral şaraba dokununca aşçıbaşı, sıvı kurban saydıkları şarabı da kutsal bölümlere serper. Daha sonra ilahiler okunmaya devam edilir,

kral ve kraliçe bu arada tahta oturmuştur, devamında dini yemek faslı başlar. Kutsal masa görevlilerce kralın önüne getirilir, Tören için getirilen bir tatlı ekmeğ elden ele saray görevlilerinin başına ulaştırılır. O, ekmeği tanrıya ve altın mızrağa böler (-ekmek kırma dinsel törenlerde kullanılan bir işlemdir-) ve yine elden ele dışarı gönderir. Sonra çalgıcılar ve ilahiciler yerlerini alır, aşçılar yemekleri dağıtmaya başlar. Kral masa örtüsünü atar, ellerini tekrar yıkarlar ve önceden hazırlanan yeterli miktardaki kurban içkisini tanrılara sırayla içirirler. Bütün tanrılara aynı işlem yapıldıktan sonra beyaz ve kırmızı iki ekmeğ pencerenin önüne konur ve üzerine de peynir konur. Sonra görevliler gümüşten yapılmış iki boğa başı getirirler. Bunların içine sıvı kurban doldurulur ve pencere önündeki ekmeğlerle birlikte dışarı götürülür. Orada bulunanlara dağıtır. Sonra içki sunucular içki getirir kral ve kraliçeye sunarlar aynı işlemi tanrılara içirmek adına tekrarlarlar. Bu işlemler yapılırken çalgıcılar ve ilahicilerde çalarak söyleyerek buna eşlik ederler. Sona yaklaşırken, iki görevli, kral ve kraliçenin dizlerindeki örtüyü alırlar, kral ve kraliçe ayakta durarak Güneş Tanrısı için içerler. İlahiler okunur, çalgı çalınır şarkılar söylenir. İçki sunucu dışarıdan getirdiği ekmeği krala verir, kral ekmeği böler ve içki sunucu onu dışarı götürür, sonra kralın önünde birkaç sefer eğilen topluluk dağılır ve kral ve kraliçede tapınağı terk ederler (Dinçol, 1982: 86-87).

Sonuç olarak, bayramlar kent merkezlerinde ve dinsel mekânlarda yapılmaktadır. Kalabalık önünde gerçekleşen törenlerde, Kral, ailesi ve Tanrı heykellerinin bulunduğu tören alayı oluşturulur. Çalgıcılar, ilahiciler çalır

söylerler ve danslar edilir. Temizliğe çok önem verilir ve Kral elini yıkayarak tanrılara yiyecek, içecek sunacağı bölüme girer ve tanrılara sunumunu yapar. Tanrı heykelcikleri şehir dışında bir alana götürülerek, onlara kurbanlar kesilir, ziyafet verilir dans edilir, son olarak ta Kralın hakemlik ettiği, temsili savaşlar düzenlenir, kazanana ödül verilir ve bayram sona ererdi.

2.7: KURBANLAR:

Hitit dini inancında tanrılara kurban sunma inancı fazlaca görülmektedir. Tanrıları insanlar gibi düşündükleri için, onların ihtiyacı olan yiyecek ve içeceklerin kurban edilmesi karşılığında tanrıdan kendileri için sağlık, huzur, uzun yaşam ve askeri başarı gibi dileklerde bulunulurdu. Bu anlayışı açıkça gösteren bir belge şu şekildedir: Bir kraliçe rüyasında tanrıyı görmüştür ve tanrı ona şöyle demiştir; *“Kalbinde yaşattığın kocana bir asırlık ömür veriyorum”*. Kraliçe de tanrıya cevaben şunu söylemiştir; *“Eğer kocam yaşarsa sana yağ, bal ve meyve vereceğim”* (Kınal, 1991: 221). Bu örnek Hititlerdeki adak kurbanlarına örnek gösterilebilir. Bu şekilde birçok kurban örneği bulunmaktadır. Bu sayede tanrıdan istediklerini, onlara yiyecek içecek sunarak alacaklarına inanmaktadırlar.

Adak kurbanından başka Hititlerde bir de kefaret kurbanı bulunmaktadır. Bu kurbanda, işlenen bir günahın affedilmesi için tanrıya yiyecek ve içecek sunma söz konusudur. Bu tür kurbanlarda da adak

kurbanında olduğu gibi her çeşit yiyecek maddesi kurban olarak sunulmaktadır. İçki kurbanları bira ya da şaraptan verilirken, Et kurbanlarında genellikle sığır, keçi ve koyun ayrıca çeşitli kuşlarında kurban verildiği bilinmektedir. Bu kurbanların tespiti metinlerde yazılı olması yanında kabartmalardan da anlaşılmaktadır. Yazılı olarak metinlerde fazla bilgi bulunamasa da at ve insan kurbanı olduğu da mezarlıklardan çıkarılan kemiklerden anlaşılmaktadır (Kınal, 1991: 222).

Hititlerde de var olduğu bilinen atalar kültüründe, ölen büyük insanlara kurban sunma inancı da bulunmaktadır (Ünal, 1980: 165). Bilindiği gibi Hititlerde Krallar öldüğünde “*tanrı oldu*” denmektedir. Bu sebeple ölen krallara da, tanrılara sunulan kurbanlar gibi yiyecek ve içecek sunulmaktadır.

Hititlerdeki ölümler dünyası, yaşayanlardan daha kapalı tutulmuştur. Korktukları ölü ruhlar, insanlara rüyalar aracılığıyla mesajlar göndermektedir. Mesela rüyada, kendileri için kurbanlar sunulmadığı ve öfkeleri dindirilmediği için, insanların güncel işlerine müdahale etmişler ve onları etkilemişlerdir. Özellikle haksız yere öldürülen insanların ruhlarından çok fazla korkmaktadırlar. Çünkü bu ruhlar haksız öldürülmelerinin kefarecini istemektedirler (Ünal, 1980: 167-168).

Kralların ölümünden hemen sonra, gerçek ölü kurbanları olan yiyecek ve içecekler cenaze merasimi sırasında sunulmaktadır. Ayrıca ölmüş olan kralın adına “*taş evler*” adı verilen bir nevi türbe şeklinde yapılar inşa

edilmiş ve bunların giderlerini karşılamak için ise çeşitli bağ, bahçe, sığır ve çiftliklerin gelirleri buralara bırakılmıştır. Vesikalardan anlaşıldığı üzere başkent in değişmesi sırasında bile, oradaki ölümler yeni başkente taşınmaktadır. İşgal edilen bir yerde kalan ölümlerin de iadesi istenmektedir. İnsanların atalar kültünü ne şekilde yerine getirdiğı hakkında çok fazla bilgi yoktur, sadece fal metinlerinden ufak bilgiler edinilmektedir. Fal metinlerinde rastlanılan “*mantalliya kurbanı*” herhangi bir insanın ölümünden sonra sunulan kurban hakkında bilgiler vermektedir. Bu kurbanın tanrı kültlerine mi yoksa bizzat tanrılara mı sunulduğu tartışmalıdır. Ayrıca bu kurbanın gaddarca öldürülen kişiler için, ruhlarının kefareti ni ödemek şartıyla sunulduğu da düşünülmektedir. Hitit dini inancında kralın işlediğı bir günah babadan oğla geçmektedir, bu sebeple bu kurban bu günahın affi içinde sunuluyor olabilir. Bu kurban anlayışının Luwi yada Hurri kökenli olabileceğı de kelime yapılarından anlaşılmaktadır (Ünal, 1980: 168-174).

Sonuç olarak Hititlerdeki kurban anlayışı, adak, kefareti ve ölümlere sunulan kurbanlar şeklinde sıralanabilir. Bu kurbanlarda da ana tema, günahlardan arınmak, tanrıları memnun etmek, dileklerin yerine gelmesini sağlamaktır. Ölümlere sunulan kurbanların ise atalar kültüne verilen önemden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2.8: FALCILIK:

Fal bütün insanlık tarihi boyunca merak uyandıran bir konudur. Falcılığın temelinde, gelecekte yaşanılacak olan gelişmeleri önceden öğrenmek ve tedbir alma anlayışı yatmaktadır. Hititler, tanrıların isteklerini ve öfkelenmişlerse nedenlerini öğrenmek üzere fala başvurmuşlardır. Doğadaki bir takım olağanüstü olayların, tanrıların insanlara verdiği işaretler ya da isteklerinin göstergesi olarak yorumlamışlar ve bunu bir tür kehanet (omen) olarak görmüşlerdir. Bu işaretleri yeterli bulmayarak, tanrıların isteklerinin tam olarak ne olduğunu öğrenmek için ise, çeşitli yöntemler kullanarak Fala (orakel) başvurmuşlardır. Tanrılardan alınan işaretlere Hititlerde “*Sagai*” denmektedir. İyi işaretlere “*GİSKİM SİG 5*” kötü işaretlere ise, “*GİSKİM HUL*” denmektedir (Dinçol, 1979: 6-7).

Hititlerde iki çeşit falcılık bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Tanrıların gönüllü olarak verdikleri işaretlerin yorumlanmasına dayanan kehanet falcılığıdır. Bu tür falcılığın Hititlere Babil’den geçtiği bilinmektedir. Kehanet falcılığında, doğa olaylarının oluş şekli, eksik doğumlar, hayvanların iç organları, rüya yorumları ve gök gürültüsü ve deprem gibi doğa olayları incelenerek gelecekte haberler verilmeye çalışılmıştır. Bunlardan eksik doğum falına en iyi örneklerden birisi şu şekildedir; “*eğer bir kadın doğum yaparsa ve o (çocuk) kör ise, evin sahibi asla başarıya ulaşamayacaktır. Eğer bir kadın doğurur ve çocuk daha ana rahmindeyken ağzını açar ve konuşursa, Fırtına Tanrısı ülkeyi vuracaktır. Eğer bir kadın doğurur ve*

(çocuğun) başı tıpkı bir aslanınki gibiyse, [düşman ülkesinin] kralı ülkede bulunacaktır. Eğer bir kadın doğurur ve onun diş etleri çekilmiş ise, talihli bir yaşamı olacaktır” (Ünal, 2003: 126-127).

Hititlerde doğa olaylarına yani astrolojik gelişmelere bakılarak yapılan kehanetler de çoktur. Ay ve Güneş Tanrılarının istekleri şeklinde yorumlanan bu kehanetler özellikle kral ve ailesine yönelik olarak düşünülmektedir ve korkulan bir işarettir. Ay’ın hareketlerinin tanrı tarafından verilen bir işaret olduğunu anlatan bir metin şu şekildedir; *“Kral şöyle söyler: ‘Bak! Sana ricaya geldiğim konuda beni dinle, ey Ay Tanrısı, beyim! İşaret vermen neyi gösterir? Eğer bununla benim için bir felaket bildirdiyse, bak, benim yerime sana bir bedel getirdim; onu al, beni bırak!’” (Dinçol, 1982,90).*

Hitit falcılığının ikinci çeşidi ise, kaynağı Anadolu olan, alınacak kararlarda geç kalmamak için tanrıların işaret vermesi beklemeden doğa olaylarının gözlenmesi ya da yapay olarak olayların yaratılıp bir sonuca varılmaya çalışılmasıdır. Hititlerde falcılık, sadece askeri ve idari konuları içermeyip, günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki, krallar hangi tarihte öleceklerini fal yoluyla tanrılardan öğrenmeye çalışmışlardır. Belgelerden anlaşıldığı üzere fala baktırmak sadece krallara mahsustur (Ünal, 2003: 127).

Bir yöntem de rüyalar vasıtasıyla tanrıların isteklerini öğrenmektir. Temiz bir şekilde istiareye yatmak Hititlerde çok sık yerine getirilen bir

pratikdir. Günümüzdeki istiareye yatmaya çok benzeyen bu uygulamada temizliğin çok önemi vardı. Gelecekte haber almak için en önemli yöntemlerden biri de yıldızların hareketlerini izlemektir. Bu pratik Hattilerden beri vardır. Bu yöntem bazı doğa olaylarını hatta toplumsal olayları önceden tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Burada Mezopotamya etkisinden de söz edilebilir (Dinçol, 1982: 90). Bu gözlemleri yapmak için kullanılan en ilginç alet Güneş Kurslarıdır. Alacahöyük'te bulunan güneş kursları hakkında Sezginer şöyle demektedir: *“Güneş Kursunun yapılmasının amacı Güneş, Dünya, Venüs ve Mars'ın birbirlerine göre durumlarını zamana bağlı saptamaktır. [...] Buluşları zorunluluklar yaratır. Alacahöyük yöresinde, gökyüzü yılın büyük bir bölümünde yıldızların gözlenmesini olanaksız kılacak biçimde kapalıdır. [...] yıldızların birbiri ile ilişkilerini gözlemlerle saptamak ancak yılın beşte birinde olasılık içinde olduğundan yılın geriye kalan beşte dördünde bu ilişkileri saptayacak bir alete ihtiyaç vardı. İşte bu alet Güneş Kursu olarak ortaya çıktı. [...] Güneş Kursunun icadı herhangi bir olağanüstü kozmik bilgiye değil, zorunluluk altındaki astrologların aldıkları sonuçları ve uygulamaları karşılaştırarak elde ettikleri tecrübelerle dayanmaktadır. [...] Bu 'Evren ölçeği' yıllar sonra astrologların yeni yöntemleri geliştirmesi sonucu ödevini yitirince dinsel törenlerde Evren'in simgesi olarak kullanılmaya başlandı. [...] Uzun sopaların üzerine takılarak törenlerde kullanılan bu Güneş Kursları belki de Orta Doğu uygarlıklarında hükümdarlık simgesi olan 'alem'lerin büyükbabaları oldu. Belki tesadüf ama 'alem' Arapça 'evren' demektir”* (Sezginer, 1979).

Ayrıca Ay'ın şekilleri de kehanet anlamı taşımaktadır. “*Ayın rengi sarı, sol ucu sivri, sağ ucu küt gözükiyorsa, ilkbahar güzel olacak. Eğer ayın sağ ucu göğe dönük ise ülkede bol ürün olacak. Eğer ayın sağ ucu yere doğru ise bütün ülkenin hasadı kuruyacak. Eğer ayın sol ucu göğe dönükse ülkede düzelme olacak. Eğer ayın sol ucu yere dönükse ülkede ölümcül salgın hastalık olacak. Eğer ayın uçları güneye dönük ve uzamış görünürse, Akad ve Elam kralı ölecek. Eğer ayın uçları kuzeye dönükse Akad kralı düşmanı yok edecek. Eğer ayın uçları batıya doğru uzanmışsa yangın olacak*” (Çığ, 2000: 88).

Hititlerde uygulanan 4 çeşit fal vardır. Bunlar; talih falı, kuş falı, et falı ve su yılanı falıdır (Koç, 2006: 101). Falda en çok uygulanan, olumlu ya da olumsuz soru sorulmasıdır. Bu konuda bir fal metninden bir bölüm şu şekildedir; “*Majestenin hastalandığı konusuna gelince: [.....ve] Aruşna kenti [tanr]ısı majestenin hastalığı konusunda hiç bir şekilde sorulma[mıştır. Ey tanrı bunun için kızdıysan, birinci et işaretleri olumlu, sonuncuları ise olum]suz olsun. Birinci et işaretleri olumludur [...] Aruşna kenti tanrısının (majestenin) hastalığı yüzünden öfke içinde saptanmış olmasına gelince: Ey tanrı, herhangi bir şekilde tapınağın içinde mi Öfkelendin. (Eğer öyleyse) et işaretleri olumsuz olsun. Solda suti olumsuz. Ey tanrı eğer (sadece) tapınağında öfkelendiysen, fakat majesteye [ka]rşı hiç bir şekilde kızmadıysan, et işaretleri olumlu olsun” (Ünal, 1983).*

Anadolu kökenli bir fal olan, talih falına bakarken zar ya da bakla tanelerinin kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kullanılan malzemelerin aldığı şekiller iyi ya da kötü şeklinde gruplandırılmıştır. Şekillerden iyi grupta olanlar çoğunlukta ise, fal sonucu olumlu yani evettir. Şekiller kötü gruptardan ise, sonuç olumsuz yani hayır olarak yorumlanmaktadır (Koç, 2006, 101). Talih falına bir örnek şu şekildedir; *“Kral ve Kraliçe kışı Ankuwa kentinde geçirmek istiyorlar. (Ey tanrılar eğer) Ankuwa’yı uygun buluyorsanız ve kral ve kraliçenin başı için her şey mutlaka iyi olacaksa, talih falının sonucu “evet” olsun!”* (Ünal, 2003: 129).

Kuş falı da Anadolu kökenli fallardandır. Bu fallarda 40 çeşit kuştan yararlanılmaktadır. Kuş falı rahipleri, Kızılırmak, Yeşilirmak Vadileri, Bafra, Ceyhan ve Göksu deltasındaki, kuşların konakladığı yerlere giderek hareketlerini gözlerlerdi (Koç, 2006: 102).

Babil veya Hurri kökenli olduğu düşünülen bir fal türü ise et falıdır. Fal amaçlı kesilen hayvanların organlarına bakarak tahminlerde bulunulurdu. Et falına bir örnek şu şekildedir; *“ Majesteleri bu sene kışı Hattusa’da geçirmek istiyor. Eğer majesteleri yukarıda Hattusa’da (ikamet ettikleri sürece), majestelerinin elinden çıkabilecek bir gınahtan korkmamızı gerektiren bir şey yoksa, et falı iyi olsun”* (Ünal, 2003: 132).

Su yılanı falında, farklı bölmelere ayrılan havuzlara yılanlar atılıyor ve buradaki hareketleri gözlenerek tahminlerde bulunuluyordu. Bu fala bir örnek

şu şekildedir; “*Kummaha kentinde sürekli olarak kötü fal işaretlerinin verilmiş olmasına gelince: Bununla hangi kötü duruma işaret edilmiştir? Şimdi (tanrılar) tekrar hangi fal işareti vermek istiyorlar? Şimdi majestenin başının kötü yılan balıkları ve....bunu tespit etsin!.... Yılan gitti (ve) “ciddi” olan bölümde saklandı... olumlu*” (Ünal, 2003: 132).

Hitit fal metinlerinin önemi, birçok bilgiyi yanlışsız içeriyor olmasıdır. Çünkü, Hititler başlarına gelen kötülüğün kaynağını tanrıyı kızdırmalarında arıyorlar ve herhangi bir günah işlediklerinde bunları açıkça söyleyerek affedilmeyi diliyorlardı. Oluşturulan fal rahipleri komisyonunca bir sorunun çözümü titizlikle yürütülüyor ve gerçek aydınlatılıyordu. Bu özellik ise fal metinlerinin önemli bir tarihi kaynak olmasını sağlamaktadır.

2.9. BÜYÜCÜLÜK:

Anadolu’da taş devrinden beri var olan büyü geleneği, Hititleri de etkilemiştir. Hititler de çeşitli konularda büyülerin yapıldığı ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Aile içi büyüler, kara büyü, cinsel büyüler, Hititler tarafından yapılan büyülerdendir. Ayrıca kuraklığı önlemek, hastalıkları yok etmek, şans getirmek için de büyüler yapılmıştır. Bu büyüler ücretlidir. Kişinin gelirine göre düzenlendiği şu örnekten anlaşılmaktadır; “*fakir biri kurban hayvanı olarak bir sığır, bir koyun ve bir keçi, zenginler ise, bir sığır, altı koyun ve iki keçi*” dir. (Koç, 2006, 98). Büyüye çoğu zaman kurban töreni de eşlik etmektedir. İyi amaca yönelik, tapınak rahibeleri

tarafından yapılan büyüler de Hitit kültüründe yer almıştır. Bu tür büyülerini yapanlara “yaşlı kadın” denilmektedir (Dinçol, 1982: 91).

Kara büyü ise sonu ölüme kadar gidecek cezaları içermekteydi. Bir Hitit yasa metninde şöyle denmektedir; “Eğer özgür bir adam bir yılan öldürürse ve başka bir <adamın> adını söylerse bir mina gümüş versin; ve eğer bir erkek köle <ise>, işte tam o ölsün” (Imparati, 1992). Bu metinden Hititler’de, birinin adını söyleyerek yılan öldürme şeklinde bir tür kara büyü yapıldığını öğreniyoruz. Burada kişinin yerine yılan alınmaktadır. Dikkat çekici bir husus da özgür insanın öldürülmeyle sadece köleye ölüm cezası verilmesidir. Başta ölüm cezasının herkes için olduğu ancak sonradan sadece köleler için uygulandığı düşünülebilir. Telipinu Fermanında da bu konu geçmektedir : “ Eşyayı her zaman temiz tutun. Kim aile arasında büyüçülük bilirse, siz onu aile içinde yakalayın! Onu saray kapısına getirin! Kim onu getirmezse, gelecek, O insana kötü şeyler olacak” (Dinçol, 1982: 91).

Hititlerde büyü bozmak da çok yaygındır. Mesela bir metinde şöyle denmektedir: “ Büyülenmiş olan bu adamı şimdi ben büyüden çıkardım. Onu toprağa geçirdim ve onu bağladım. Büyü ve fena rüya bağlanmıştır, onlar artık yeryüzüne çıkamazlar, siyah toprak altı onları çekiyor” (Kınal, 1991:223-224). Aslında Hititlerde birçok eylemin içinde büyü vardı. Yeni bir yere ev yapılırken ya da tapınak inşa edilirken temellerin altına bazı sunular konulmaktaydı. Buna göre idolü konan tanrı orayı koruyacak ya da konan madenin özelliklerini alacaktı. Örneğin tapınak temeline bakır konarken şöyle

denmektedir: “ *Bak! Bakır dayanıklı ve ölümsüz olduğu gibi bu tapınak da öyle dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun.*” Zaten tapınağı yapan da tanrılardır: “*Onu (tapınağı) erkek tanrılar marangoz gibi inşa ettiler. Fakat temel taşlarını tanrı Telipinu alta koydu; orada onların üzerlerine duvarları bilgeliğin kralı Tanrı Ea inşa etti. Fakat ağaç(lar) ve Taş(lar) bütün dağlardan getirildi ve toprağı tanrıçalar getirdi*” (Dinçol, 1982: 92).

Hititlerde en fazla analogi büyüünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür büyüler sembolik olarak yapılıyor ve gerçek olaylarla arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılıyordu. Bu sebeple büyüler doğa olayları gözlemlenerek yapılıyordu. Bu da Hititlerin doğa deneyimlerini geliştirmiştir. Analogi büyülerinde genellikle şu tarz ifadeler bulunmaktadır: “*İncir ve üzüm nasıl tatlıysa; üzüm tanesi nasıl şarap ihtiva ederse; asmanın nasıl aşağıda kökü, yukarıda ise bığı varsa...; Taş nasıl ağırsa; altın nasıl kalıcı, sert ve safsa...*” (Koç, 2006: 99).

2.10. ÖLÜM VE GÖMÜ:

Günlük yaşamın bir parçası olan ölüm, büyük ihtimalle çoğu toplumlarca bireyin sonu, yok oluşu olarak algılanmamıştır. Öyle ki, ölüm ve sonraki hayatı anlatan birçok yazılı ve arkeolojik kalıntı bulunmuştur. Bedenin ölmesi; bir sınırın aşılması, benliğin bir boyuttan başka bir boyuta geçtiğinin göstergesi olarak yansıtılmaktadır (Seeher, 1993: 9). Bu sebeple

hem bu yolculuğa çıkan kişiye (ölen), hem de geride kalan yakınlarının acılarını hafifletmek amacıyla, her toplumun kendine özgü ölüm ve gömü merasimleri bulunmaktadır.

Din işlerinden ayıramayacağımız bir konu olan ölüm meselesi, her toplumun kendince değerlendirdiği bir olgudur. Bu sebeple Hititlerin de üç çeşit gömü tarzını benimsediği vesikalardan anlaşılmaktadır (Kınal, 1991: 224). Bunlar, yakılma sonucu küp içerisine konan küller, taş sandukalar ve basit toprak mezarlardır (Seeher, 1993: 14). Hititlerde Kral Muwatalli'den sonraki bazı metinlerde ölüm gününün "*anne günü*" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu adlandırmanın sebebi olarak da, annenin önce ölmesi ve yeraltındaki dünyayı daha iyi tanıyor olması sebebiyle, kişi öldüğünde annesinin orada onu karşılaması düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir (Ünal, 1980: 166).

Eski Hitit Devleti zamanında, ölülerin genellikle yakılmadan gömüldüklerini Alishar ve Boğazköy buluntularından anlamaktayız. Ayrıca, I. Hattuşili vasiyetnamesinde, karısına gömülmesini vasiyet etmektedir (Kınal, 1919: 224). Bu döneme ait, küp (pithos) ve taştan sandık mezarlar bulunmaktadır.

Yeni Devlet zamanında da, yine küp ve taş sandık mezarlar bulunmuştur. Fakat bu sefer ölüler yakılmış ve külleri bu mezarlara konulmuştur. Bulunan mezarlarda hediyelerin olmaması bu mezarların

sıradan halka ait olduğunu düşündürmektedir. Yeni Devlet zamanında kral mezarı bulunmaması da kralların yakılmış olmasını göstermektedir. Yazılıkaya çevresindeki Bağlarbaşı ve Osmankayası mevkilerinde yapılan kazılarda hem iskelet bulunan mezarlar hem de yakma âdetini gösteren küp mezarlar bulunmuştur (Kınal, 1991: 225). Öyle anlaşılıyor ki, Hititlerde Eski Devlet zamanında gömme varken, Yeni Devlet zamanında daha çok yakma usulü gömüler bulunmaktadır.

Macqueen'e göre; Boğazköy'deki mezarlık kent dışında Yazılıkaya tapınağına giden yolun yanındadır. Bu yerleşim dışı mezarların bazıları yakma bazıları gömme şeklindedir. Ölülerin kalıntıları farklı çömlek tiplerine konmuştur. Bu da kişinin zenginlik ya da fakirliğine göre olabilmektedir. Mezar hediyeleri ise; deniz kabukları, küçük kaplar, bronz teller ve bir tane damga mühürden ibarettir. Bir çok mezarda, sığır, koyun, domuz, köpek, eşek ve at kemiklerine rastlanmıştır. Eşek kalıntıları, ata gücü yetmeyenlerin kurban olarak eşeği seçtiklerini düşündürmektedir. Köpek kurban edilmesi de öbür tarafta sadık bir dost isteğiyle olabileceği gibi, çeşitli büyü amacıyla da olabilir. Yerleşim içi gömüler özellikle Boğazköy de fazladır. Bu gömülerde ölen kişiler genellikle evlerin içine ya da yakınına gömülmektedir. Ayrıca Macqueen, mezarlarda birlikte gömülmüş yetişkin ve çocukların bulunmasını da, kesin olmamakla birlikte çocuk kurbanı olabileceğini düşünmektedir. Dinçol ise çocuk ölümleri konusunda, salgın hastalıklar sonucu toplu ölümlerin yaşandığını ve aile fertlerinin birlikte gömüldüğünü belirtmektedir.

Ayrıca Hititlerde çocuk kurbanı olduğunu düşünenlere katılmadığını bildirmektedir (Macpueen, 2009:149; Dinçol, 1982: 94).

Hititlerdeki ölüm ve gömü konusunun aydınlatılmasına olanak veren, kral ölümlerini ve yapılan merasimleri anlatan tabletler oldukça önemlidir. Bu tabletlerde, kralların ölüm merasimlerinin 14 gün sürdüğü, bu töreni büyücülük konusunda da işlediğimiz “*yaşlı kadın*”ın yürüttüğü, yakma usulünün uygulanışı ve gömünün nasıl gerçekleştiği konusunda bilgiler bulunmaktadır (Dinçol, 1982: 94).

Krallar ve Kraliçeler öldüklerinde; her çeşit eğlenceye son verilir, Kralın öldüğü gün bir öküz kesilir ve ayaklarının dibine konur, ikinci gün kralın cesedi yakılacağı alana götürülür ve burada tanrılar için kurban verilirdi (Koç, 2006: 106). Aynı günün gecesi ceset yakılır, yakılan ateş ertesi sabah bira ve şarap ile söndürülür. Kadınlar, kalan kemikleri gümüş bir kaşık ile toplarlar, yağa batırıp önce ince bir beze sonra keten kumaşa sararlar. Ölen kral ise, kemikler bir iskemlenin, Kraliçe ölmüş ise, bir taburenin üzerine konur. Daha sonra ölü yemeği başlar. Ölünün yakıldığı ve sonradan şarapla söndürüldüğü ateşin çevresine 12 somun ile üstlerine yağlı çörekler konur. Kemiklerin durduğu iskemlenin önüne masa getirilir. Masanın üzerine sıcak ekmekler konur ve bunlar kemikleri toplamaya gelen insanlarca yenir, ölünün ruhu için üç kez içilir. Ölünün yakıldığı ateşin yanına, incir, üzüm ve zeytinlerden bir insan resmi yapılır. Sonra iki “*yaşlı kadın*” arasında tam anlaşılamayan bir konuşma geçer. Bu sembolik tartışmadan sonra kemikler

alınarak “*taş ev*” denilen yere götürülür ve buradaki yatağın üzerine konur. Yatağın yanına bir de kandil konur. Ölünün ruhuna bir sığır bir de koyun kurban edilir. Ağıtçı kadınlarca ölünün ruhu anılır, bu da bedenin ölmesinden sonra ruhun yaşadığı inancını göstermektedir. Ayrıca, ölünün öbür dünyada kullanması için, bazı tarım araçları, at ve sığır da yakılarak ölüye armağan edilir. Koparılan bir parça ot, ölüye sunulur ve şöyle dua edilir; “*Ey Güneş Tanrıçası, bu otlar her zaman onun olsun! Onun otlagını kimse alamasın ve otlak üzerinde hak iddia edemesin! Bu otlakta onun sığır ve koyunları, at ve katırları otlasın!*” (Dinçol, 1982: 95). Bu duadan da anlaşılacağı üzere, bedenen ölmüş olsalar da, ölülerin öbür dünyada tarım ve hayvancılık yapacakları, hayatlarını idame ettirmek için uğraşacaklarına inanıldığı bir gerçektir.

Halktan olan kimselerin cenaze törenleri, krallarinki kadar görkemli olmasa da kısmen merasimler olmaktadır. Krallar nasıl önemli eşyalarıyla öbür dünyaya gönderiliyorsa, sıradan insanlarda gerekli malzemelerle gömülmekteydi (Seeher, 1993: 15).

Hititlerde, ölülerin bakımı anlamına gelen “*atalar kültü*” bulunmaktadır. Ölen kral ve kraliçeler tanrı oldukları için diğer tanrılara düzenlenen kurban merasimleri bunlara da yapılırdı. Ayrıca bunların da, diğer tanrılar gibi heykelleri yapılmaktadır. Bu heykeller, değerli madenler yada altınla kaplanırdı. Krallar yaşamlarında olduğu gibi ellerinde ucu kıvrık asalarını tutarlardı (Dinçol, 1982: 95). Ayrıca Hititlerde ölülerin ruhlarından

korkulmaktadır. Genellikle haksız yere öldürülen kişiler, bu dünyadaki insanları korkutmak için gelmektedirler. Bu sebeple ölümler için kurbanlar sunarak⁷ onları sakinleştirmek de Hititlerde görülen bir inanıştır. Ayrıca Hitit inancında günahlar babadan oğla geçmektedir. Bu nedenle, günahlı ölen bir kişinin çocuklarının, bu günahı kurtulmak için de tanrılara kurban sundukları görülmektedir.

2.11. HİTİTLERDE DİNİ MİMARİ:

2.11.1. Tapınaklar:

Tapınak, çok tanrılı dinlerde tanrıların yaşamaları için inşa edilmiş kutsal yerlerdir. Buralarda tapındıkları tanrıların ve kutsal saydıkları varlıkların heykelleri bulunmaktadır.

Hititlerde tanrılar insan şekil ve karakterinde düşünüldüğü için, tanrıların yeryüzünde yaşayacakları bir mekana ihtiyaç duyulmuştur (Dinçol, 1982:81). Bu sebeple tanrıları için çok sayıda tapınak inşa etmişlerdir.

Hititlere ait ilk tapınakların, devletin kurucusu Anitta tarafından yaptırıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela, Anitta, tanrı evi olarak inşa ettirdiği tapınağı şu şekilde açıklamaktadır: “*Nesa’da kent yaptırırım,*

---

⁷ Hititlerde ölümlere sunulan kurbanlar hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ünal, 1980.

Göklerin Fırtına Tanrısının evini yaptırdım. Tanrı Halmasuitta'nın evini, efendim Fırtına Tanrısının evini yaptırdım” (Saticı, 1990: 98).

Hititlerde “*Tanrı evi*” olarak adlandırılan tapınakların bakımına ve düzenine çok önem verilmektedir. Tapınağın özel bir odasında tanrı heykeli bulunur. Bu heykel, her gün belirli aralıklarda görevlilerce temizlenir ve kurbanlar sunulur. Heykelin bulunduğu bu odanın bitişiğindeki odada tanrının yatağı bulunmaktadır, bu odada her gece kandil yakılmaktadır (Dinçol, 1982: 81).

Tapınaklardaki dinsel görevlerin eksiksiz yerine getirilmesi için çok sayıda personele ihtiyaç vardır. Tapınakların ekonomik gücünü karşılayan tarım işçileri ve sanatkarlar haricinde, kalabalık bir rahip ve rahibe sınıfı tanrının hizmetini karşılamakta, bir çok mutfak çalışanı da tanrıların yiyecek ve içeceklerini hazırlamaktaydılar. Bu sebeple tapınakta görev alanlar için özel bir yönetmelik hazırlanmıştır. Görevini yerine getirmeyenlere çok ağır suçlar verilmektedir. Tapınakların bakımı ve korunması konusunda hazırlanan bu yönetmelik şu şekildedir: *“Ayrıca, günlük ekmekleri hazırlayanların temiz olmasını sağlayın. ... Temiz değillerse ekmekleri hazırlatmayın; onları, tanrıların ruh ve kişiliğine uygun olanlara hazırlatın. ... Ekmeklerin bölüldüğü yerin kapısında bir köpeğin ya da bir domuzun durmasına izin vermeyin. ... Bir tanrının öfkesine neden olan birinden, tanrı öcünü alırken, yalnız ondan mı alır? Tanrı öcünü onun karısından, soyundan, yakınlarından, erkek ve kadın kölelerinden, sığır ve koyunlarından ve*

ürünlerinden alıp, onu tümüyle perişan etmez mi? Tanrının sözüne gerçekten saygılı olunuz! Ayrıca, ayın bayramını, yılın bayramını, geyik bayramını, sonbahar bayramını, ilkbahar bayramını, fırtına bayramını ... ya da Hattuşa'da kutlanması gereken herhangi bir başka bayramı, tüm sığırlar, koyunlar, ekmekler, buralar ve şaraplarla kutlamazsanız, tanrıların önüne koymazsanız, eğer siz, tanrının rahipleri, bütün bunları size verenlerle anlaşmaya kalkarsanız, hiç kuşkunuz olmasın ki, tanrılar neyin eksik olduğunu anlayacaklardır. ... Ekmeklerin her lokmasını, birayı ve şarabı tapınakta saklayın. Hiç kimsenin tanrının ekmeğini ya da pidesini kendine almasına izin vermeyin. ... Fakat, birini görmek için gelen bir adam, tanrının evine girebilir ve kralın eşiğini aşabilir. Ona kılavuzluk ediniz ve yiyip içmesine izin veriniz. Fakat, o bir yabancı ise, Hititli değilse ve tanrılara yaklaşırsa, öldürülmelidir. Onu (tapınağa) getirende ölüm cezasına çarptırılabilir. ... Tanrıların buyruğuna saygılı olunuz”(Dinçol, 1982: 83-84).

Anlaşıldığı üzere, tapınakta görevli olanların temizliğe önem vermeleri, tanrıların yiyecek ve içeceklerini geciktirmemeleri, onlara sunulan kurbanı kendileri için almamaları, tapınağın güvenliğine özen gösterilmesini ve yabancıların tapınaktan uzaklaştırılmaları gerektiğini görüyoruz. Aksi takdirde ölüm cezasına varan cezalar alabilecekleri öngörülmüştür. Ayrıca tapınağa ait topraklarda ve hayvanların bakımında da çok dikkat edilmeli, tanrılara ait olan bu malları, kendisine alanlara cezalar ve tanrı tarafından lanetler verileceği belirtilmektedir.

Tapınaklardaki tanrıların bulunduğu özel odalara sıradan halk girememektedir. Sadece, kral, kraliçe, rahipler ve tapınak görevlileri girebilmektedir. Özel ayin ve bayramlarda, tanrı heykelleri çıkarılarak tören alanına götürülür ve halka sergilenir. Bayram sonunda tekrar getirilerek eski yerine konulurdu (Saticı, 1990: 100).

Hitit tapınaklarının mimari özelliğine gelince, genellikle asimetrik plana göre yapılan ve büyük bir orta avlu etrafında sıralanan odalardan oluşmaktadır. Bu kısım tapınağın ana kısmıdır. Bu avlunun yan kısmında tanrı heykelinin ya da kabartmasının bulunduğu oda vardır. Odalarda alçak pencereler bulunduğu için, tapınaklar aydınlık mekanlardır (Koç, 2006: 102).

Boğazköy’de günümüze kadar olan kazılarda 5 adet tapınak bulunmuştur. Bunların en büyüğü, 1 nolu tapınak ya da büyük tapınak olarak adlandırılan Fırtına tanrısına ait olan yapıdır. Bu tapınağın ilk yapılan tapınaklardan olduğu düşünülmektedir. Diğer tapınak muhtemelen daha sonra inşa edilmiştir. Ayrıca diğer 4 tapınağın hangi tanrılara ait olduğu konusunda da net bir bilgi elde edilememiştir. 1 nolu tapınak, 160 m. uzunluğunda ve 135 m. genişliğinde bir yapı kompleksidir (Dinçol, 1982: 81). Diğer yapılardan “*temenos (kutsal alan) duvarı*” ile ayrılmıştır. Güneydoğusunda “*sanatkarlar evi*” olarak adlandırılan tapınak personeline ait yapı yer almaktadır. Ayrıca bu tapınak depo görevi de görmektedir. Öyle ki, törenlerde

kullanılacak olan yiyecek ve içecekler, tapındaki depo denilen bölümde büyük küplere konularak depolanmaktadır (Koç, 2006: 103).

Tapınaklar genellikle kaya tepelerinin üzerinde kurulmuştur. Bunlar, dış görünüş olarak birbirine benzemese de, yapı öğeleri bakımından benzerlik göstermektedir. 2 nolu tapınakta, duvar önlerine yerleştirilen dikmeler, kirişleri taşımak için yapılmıştır. 3 nolu tapınakta, kült odası 7x9 m. boyutlarındadır. Ayrıca ayaklar arasındaki mesafe diğerlerine göre fazladır. 4 nolu tapınakta, kült odası ve hılammar sıkı ilişkilidir. hılammar aslan heykelleri ile donatılmıştır. 5 nolu tapınak ise, kapı yanına, kapıcılar için yapıldığı olası olan küçük odalardan oluşmaktadır. Kapıdan sonra başka oda bulunmamakta ve doğrudan avluya geçilmektedir. Bu 5 tapıntan başka, Geç Hitit dönemine ait şu tapınaklar da mevcuttur: “ *fırtına Tanrısı Tapınağı, Guzana saray ve Tapınağı, Tell Tayinat Saray ve Tapınağı*” (Satıcı, 1990: 102-103; Macqueen, 2009: 136).

2.11.2. Kaya Anıtları:

Taş üzerine yapılan kabartmalar, Hititlerden önce Önasya’da bilinmekteydi. Fakat Anadolu’da kaya kabartmalarının gelişimine ön ayak olanların Hititler olduğu söylenmektedir. Yapımına Hititlerin hangi döneminde başladığı tam olarak bilinmese de, anıtlarda büyük kral tasvirlerinin fazlaca yer alması, Hitit İmparatorluk çağında kullanıldığını göstermektedir (Koç, 2006: 103-104).

Hitit kaya anıtları, Orta Anadolu'da Hattuşaş ve çevresinde, Batı Anadolu'da ve Torosların çevresinde olmak üzere üç bölgede toplanmıştır (Kınal, 1991: 190). Bu abidelerden en önemlisi Boğazköy'ün yaklaşık 2km kuzeydoğusundaki Yazılıkaya'dır. Bu mekânın önemi ise, iki doğal galerinin duvarlarına işlenmiş olan kabartmalardır. Bu galerinin A odasının duvarında, birisi tanrılardan diğeri ise tanrıçalardan oluşan iki grup, iki koldan ilerleyerek odak noktaya ulaşmaktadır. Büyüklükleri ile önemleri anlaşılan baş tanrı ve tanrıça birbirine bakar konumdadır. Galerinin B odasında ise Kılıç Tanrı kabartması yer almaktadır (Macqueen, 2009: 138-144).

Hitit kaya abidelerinin diğeri önemli örnekleri şunlardır;

Gavurkale; Ankara-Haymana şosesinin 40 km üzerinde İkizce ve Oymaca köyleri arasındaki eski yol kenarındaki kayalık üzerindedir. Oturan bir tanrıçaya karşı ard arda yürüyen iki kişi tasvir edilmiştir. *Hanyeri (Gebzeli) Kabartması*; Erciyes Dağının güneydoğusunda, Hanyeri Köyünün 800 m. kuzeyinde Gebzeli mevkiindeki kayalık üzerinde Karabel reliefini anımsatan bir tanrı tasviri bulunmaktadır. *Karabel abidesi*; İzmir çevresinde Nif'deki kayalıklar üzerinde bulunan tipik bir Hitit tanrı kabartması tasviridir. *Niobe Abidesi*: Manisa'da Sipylos Dağı üzerindeki kabartma bir ana tanrıçayı tasvir etmektedir. *İmamkulu abidesi*; Kayseri Develi, İmamkulu Köyündeki Şimşekkaya mevkiinde bulunan kabartmada, Fırtına Tanrısı, üç dağ tanrısının eğilmiş başları üzerinde boğa koşulu bir arabaya binmiş şekilde tasvir edilmiştir. *Sirkeli Abidesi*; Adana'da Seyhan Nehrinin doğu kıyısındaki

Sirkeli kayalıkları üzerindeki kabartmanın Kral Muvatalli'ye ait olduğu düşünölmektedir. Ayrıca Kayseri'deki *Fırağtin abidesi* ve Beyşehir yakınlarındaki *Eflatunpınar* da önemli Hitit kabartmaları arasındadır Kınal, 1991: 192-196).

Kaya kabartmaları genellikle önemli yolların, su kaynaklarının ve kayalıkların üzerine yapılmıştır. Ayrıca Hititler, sefer yolları üzerine bu kabartmaları yaptıkları için, sefer güzergâhlarının tahmini kolaylaştırmıştır. Kabartmalar, Hitit Kralının gücünü gösterdiği gibi, dini açıdan tanrıların kutsanması ve kralların tanrılara minnettarlığını sunduğunun da bir göstergesidir (Koç, 2002006: 104).

BÖLÜM III

3. HİTİT DİNİNİN DEVLET YÖNETİMİNE ETKİSİ

3.1. DEVLET YÖNETİMİNDEKİ DİNİ KAYITLAR:

Din kurallarının geçerli olduğu sistem olan teokraside, kurallar ya dini kuralların aynısıdır, ya bunlardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Teokrazi ile yönetilen ülkelerde hukuk sisteminin dine dayandırılması gerekir. Bilindiği gibi Eskiçağ devletlerinin hemen hemen hepsinde teokratik devlet yapısı ile karşılaşılır. Hititlerde bu devletlerden biridir. Hitit devletinin idare biçimi teokratik monarşi olarak tanımlanabilmektedir. Kralların kendileri yaşamlarında tanrı değilse bile, buyrukları tanrı buyruğu kabul edilmektedir ve karşı gelmenin cezası ölümdür.

Hitit kralları yönetim hakkının kendilerine tanrı tarafından verildiğine inanmışlar ve yönetimdeki bütün faaliyetlerinde kendilerini tanrıya karşı sorumlu hissetmişlerdir. Bu sebeple, devletin ilk dönemlerinden itibaren, devlet yönetimi dâhil bütün dünyevi işlerde dinin etkisini görmekteyiz. Hititlerin tanrıları efendileriydi, insanlar ona hizmet etmek ve saygı duymak zorundaydı, sürekli onlara yiyecek ve içecekler sunarlar, törenler düzenlerlerdi. Buna karşılık ise tanrıdan istedikleri hastalık, kıtlık ve düşman saldırılarına karşı devleti korumasıydı (Koç, 2006: 94).

Devlet yönetiminde kralların tanrılara bağılılığını ve devleti onlar adına yönettiğini gösteren kayıtlar oldukça fazladır. Öyle ki Boğazköy kazılarında ele geçen belgelerden dörtte üçü dini niteliklidir.

Hititlerde devlet yönetiminde dinin etkisini gösteren en önemli göstergelerden birisi kralların “...*Tanrının Gözdesi*” unvanını kullanmalarındır. Bu dini unvan kralların yönetme yetkisini tanrı tarafından aldığını ve tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğunu bize göstermektedir.

I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesinde, Hitit krallarının kendilerini tanrının yeryüzündeki temsilcileri saydıkları metinde şu şekilde belirtilmektedir:

“Ülke, Fırtına Tanrısına aittir. Gökyüzü ve yeryüzü ile insanlar da Fırtına Tanrısı'nındır. O (tanrı), Labarna'yı kralı, kendi temsilcisi yaptı ve ona bütün Hatti ülkesini verdi. Böylece, Labarna tüm ilkeyi (kendi) eliyle yönetecektir” (Dinçol, 1982: 55).

M. Darga'ya göre; Eski ve Yeni Devlet dönemlerinde Hititlerde teokratik bir düzenin olduğu kesindir. Bir dua metninde: *“Ülkenin, göğün toprağın ve insanların Fırtına Tanrısına ait olduğu ve Labarna Kralın Fırtına Tanrısının naibi olarak ve bütün Hatti memleketini ona verdiği”* belirtilmektedir (Darga, 1978: 8).

Telipinu Fermanında, haksızlıkla öldürülen bir kraldan bahsedilmekte ve bunu yapan kişiden tanrıların intikam aldığı anlatılmaktadır. Yani veliahtlık konusunda, tanrıların isteğine karşı gelindiğinde, tanrıların bu kişileri ne şekilde cezalandırıldığı şu şekilde belirtilmektedir:

“Hantili ihtiyarlayıp, tanrı olmaya yüz tutunca (yani ölüme yaklaşınca), Zidanta, Hantili'nin oğlu Kaşşeni'yi oğulları ile birlikte öldürdü, ileri gelen hizmetkârları da öldürdü. Ve Zidanta kral oldu. ... Sonra tanrılar Kaşşeni'nin kanını aradılar (yani, öcünü aldılar). Ve tanrılar Zidanta'nın oğlu Ammuna'yı babasına düşman ettiler. Ve o, babası Zidanta'yı öldürdü. Ve Amunna kral oldu. Fakat, tanrılar babası Zidanta'nın kanını aradılar; tahılı, bahçe ve bağları, sığırları, koyunları iyi (yani bereketli) kılmadılar ve pek çok ülke ona düşman oldu. Ordu her yere savaşa gitti ve başarısız geri döndü” (Dinçol, 1982: 30). Bu örnekten de anlaşıldığı üzere, Telipinu Fermanında haksızlıkla kral olanların ne büyük günah işledikleri ve tanrılar istemedikçe yönetimde etkili olmayacakları belirtilmektedir. Bu sebeple Fermanı yayınlayan kral, veliaht belirlenen kralın bu haktan yoksun bırakılmasının büyük günah olduğunu belirterek, taht kavgasına karışan diğer kişilerin yönetimde etkili olmaması için bir takım kurallar getirmiş ve devletin devamı için de bu kurallara uyulmasını emretmiştir.

Hitit kralları tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olmanın yanında, tanrılara hizmet etmekle görevli dini bir kişiliktir. Bu sebeple Başrahiplik görevini üstlenen krallar, tanrıları için belirli zamanlarda bayram ve şölenler düzenlemekle görevlilerdir. Bu bayramlarda en önemli ayrıntı temizliğe son

derece önem vermeleridir. Ayrıca hizmette hiçbir kusur olmaması için askeri bir seferde olsa dahi kral döner ve bayramı düzenlerdi.

Bayram ve ayinlerle ilgili bütün belgelerde kralın kendini tanrıya hizmete adadığı ve bu görevi her şeyden üstün tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu kutlamaların gecikmesi ya da yapılmaması durumunda tanrıların gazabına uğrayacakları düşüncesindedirler. Bu anlayışın temelinde yatan ise, Hatti ülkesinin insanlar kadar tanrıların da vatani olması ve ülkede varlık, bolluk ve refahın sürmesi insanları rahat ettirmenin yanında tanrıları da bolluk ve huzur içinde yaşatacaktır. Aksi takdirde ülkenin düşmanlarca işgali, kıtlık ya da hastalık insanları zor durumda bıraktığı gibi tanrıları da bırakacaktır (Ünal, 2003: 89).

Temizlik ayinlerinde Tanrı ve kulu arasındaki ilişki şu şekilde belirtilmektedir; *Bir kul efendisinin huzuruna çıktığında o yıkanmış ve temiz elbiseler giymiş olmalıdır; (ancak bu şekilde) ona yiyecek ve içecek sunabilir. Efendisini yedirip içirince, onun keyfi yerine gelecek ve onun isteklerine rıza gösterecektir. Ama eğer o pis ise, (beyi ve tanrı da) onun isteklerine uymayacak ve ona bir yabancı gibi davranacaktır*” (Ünal, 2003: 93). Bu örnekten de anlaşıldığı üzere Krallar ülkeyi tanrıları adına yönetmekte ve bu görevi sebebiyle tanrılara şükran belirtisi olarak düzenledikleri törenlere son derece önem vermektedirler.

Devlet yönetiminden sorumlu kralın bir diğer önemli görevi ise, Baş yargıçlıktır. Hititlerde bütün alana etkisinin olduğunu bildiğimiz dinin, yasa kavramı ve adalet konusunda da tanrısal bir kökene bağlı olduğu görülmektedir. Kralların dini kurallar çerçevesinde belirlediği bu yasalar, Darga'ya göre; *“Güneş Tanrısının emirlerinin, hükümdarın ağzından uydusuna yönelmesi”* dir. Bir dua metninde yasaların tanrılara ait olduğu ise şu şekilde açıklanmıştır: *“Güneş Tanrısı, adaletin hakkaniyetli efendisisin sen; ülkede yasaları sen koyarsın. Varlıkların mahkemelerini sen çözersin”*. Ayrıca Hititlerde, yasaları içeren tablet levhalarında da bunların tanrı vahiyi, tanrı sözü olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır (Darga, 1980: 5).

Devlet yönetiminde kraldan sonra gelen kraliçe ve prenslerinde yönetim haklarını tanrıdan aldığı ve dinsel görevlerinin olduğu görülmektedir. Kraliçeler bu görevi dini törenlere ve bayramlara eşlik ederek yerine getiriyorlardı. Prensler ise, belirli kentlerde vassal kral olarak rahiplik görevini üstleniyorlardı (Dinçol, 1982: 56).

Devlet memurluğu yapan kişilerin baş vazifeleri tapınak bakımı ve gereksinimleriyle ilgilenmektir. Mesela, sınır bölgelerinin güvenliğinden sorumlu askerler buldukları bölgelerdeki tapınakların, rahip ve rahibelerinin gereksinimlerini karşılamakla görevlidir. Bunu en iyi anlatan metin şu şekildedir: *“Bu kentte bulunan tapınak - Fırtına Tanrısı ya da bir başka tanrıya ait – yıkılmış ve onarılmamıştır; rahip ve rahibeleri yoktur. Buraya yeniden bu görevlileri atayın! Onu onarsınlar”* (Dinçol, 1982: 57).

Hititlerin Teokratik yapısını gösteren en önemli belirtilerden birisi de kutsal kentleri olan “*Arinna, Nerik ve Zippalanda*” şehirlerinin yönetimine verilen ayrıcalıklardır. Hitit yasalarında, bu şehirlerin her türlü vergiden muaf tutulduğu, tapınaklara ait arazilerde çalışan birçok görevlinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu şehirler her türlü baskıdan uzak tutularak, tanrıların rahatsız edilmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Hitit edebiyat ve sanatında da dini özellik göze çarpmaktadır. Edebiyat örneklerinden olan efsane ve destanlarda da dinsel özellik açıkça görülmektedir. Bu efsanelerin konusu genellikle tanrıların haksızlıklarla mücadelelerini ve üstün gelmelerini anlatmaktadır. Hititlere ait şiirlerde de dini özellikler bulunmaktadır. Şarkılar ise, dini özellik taşıyan destanlardır (Dinçol, 1982: 101-103). Dinin devlet yönetimine etkisinin, edebi ürünlerde anlatımı da, Hititlerin teokratik yapısını bizlere göstermektedir. Sanatları tamamen dini nitelik taşımaktadır. Öyle ki Hititlerden kalan bütün yapılarda tanrı kabartması ve ibadet şekilleri gibi dini konular tasvir edilmiştir.

Sonuç olarak bütün bu alanlarda dinin üstünlüğü görülmektedir. Bu sebeple yönetimde dinin etkisini açıkça gördüğümüz Hititlerin, Teokrasi ile yönetildiğini kabul etmek gerekir.

3.2. ASKERİ SEFERLERDEKİ DİNİ KAYITLAR:

Hititler, Anadolu'nun büyük bir bölümünü kapsayan ve buradan Kuzey Suriye'ye oradan da Mezopotamya'nın batı eteklerine ve Kıbrıs'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuşlardır (Bryce, 2003: 24). Bu bölgede bu kadar uzun süre egemen olup yayılmak kuşkusuz sağlam bir merkezi yapılanma, siyasi ve ekonomik birikim ve dini hoşgörüden geçmektedir. Özellikle I. Şuppiluliuma'dan (MÖ.1370-1340) itibaren merkezi idarenin kudreti büyümüş ve birçok idari memuriyetler ortaya çıkmıştır (Alp, 1952: 41).

Hititlerin varlıklarını koruma konusunda karşılaştıkları askeri ve diplomatik sorunlar, temelde coğrafi konumu ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bir devletin devamlılığını sağlayabilmesi, ekonomik ve siyasi gücünü geliştirerek devam ettirebilmesiyle mümkündür. Günümüzde olduğu gibi eskiçağda da ülkenin üzerinde bulunduğu mekânın jeopolitik konumu, o ülkenin gelişip büyümesinde birinci derecede belirleyici bir etkidir. Eskiçağda Anadolu toplumları için stratejik öneme sahip olan alanlar Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Suriye'dir. Fakat Hititlerin güneydoğuya yönelmeleri Anadolu'da siyasi birliği bütünüyle sağladıktan sonra olmuştur (Başol, 2006: 65).

Boğazköy'den çıkarılan tabletlerin dörtte üçünün dini nitelikli olması Hitit yönetiminin dine verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Diğer alanlarda olduğu gibi askerlik alanında da dinin açık etkisinin olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Askeri seferler öncesi okunan dualar, zaferler sonrası edilen dualar bunun bir kanıtıdır. Bu belgelerden Hitit kralının askeri seferleri tanrı adına yaptığı ve aldığı şehirleri de tanrının yeryüzündeki temsilcisi göreviyle yöneteceği anlaşılmaktadır. Aşağıda askeri seferlerdeki dini kayıtlar bu yazdıklarımızı daha iyi anlatacaktır.

Boğazköy'de ele geçen belgelerden biri olan Anitta Metni'nde Krallara yönetme yetkisinin tanrı tarafından verildiği ve askeri seferleri tanrıların yardımıyla ve onlar adına yaptıkları şu şekilde belirtilmiştir:

“Anitta, Pithana'nın oğlu, Kuşşara kralı, söyle: O Gökyüzünün Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi idi. Kentten büyük bir kudretle inip, Neşa'yı bir gecede gücü sayesinde aldı. Neşa kralına saldırdı, ama Neşa'nın halkına kötülük etmedi. Onları 'analar' ve 'babalar' yaptı (yani öyle davrandı). Babam Pithana'dan sonra ben bir isyanı bastırdım; hangi ülke ayaklandı ise, onu tanrı Şiu'nun yardımıyla yendim”(Dinçol, 1982: 26).

Anitta, metnin devamında yine tanrıların yardım ve izni ile zor durumda olan bir şehir ve halkını, askeri zafer ile yönetimine kattığını belirtmektedir, metin şu şekildedir:

“Hattuşa kenti açlıktan kırılınca, tanrım Şiu, onu taht tanrıçası Halmaşuit'e teslim etti ve ben bir gecede onu güçle aldım ve kentin yerine

yabani otlar ekim. Bundan sonra kim kral olur da Hattuša'yı yeniden iskan ederse, o, Gökyüzünün Fırtına Tanrısının lanetine uğrasın! (Dinçol, 1982: 26). Metinden de anlaşıldığı üzere Anitta tanrısının yardımıyla şehri ele geçiriyor ve iskân etme, cezalandırma ve yönetimini yine tanrısının isteği ile devam ettiriyor.

Bir diğeri, düşmanların tanrılara şikâyet edildiği dua metinleridir. Buna en iyi örnek ise; Yeni Hitit Devleti Kralı Arnuwanda ile Kraliçe Asumunikal'in, Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve Tanrılara Kuzey Anadolu'daki Kaşkalıları şikâyet eden dualarıdır. Özetle bu dua şu şekildedir;

[Majes]te Büyük Kral Arnuwanda ile [Büyük Kraliçe Asmunikal şöyle (derler):.....Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve bütün tanrılara sesleniyoruz. Bizi işitin!...]... Hatti ülkesi siz tanrılar (için) [gerçekten temiz] bir ülkedir. Yalnız Hatti ülkesinde size temiz, büyük ve lezzetli kurbanlar ver[irizve] siz tanrılara yalnız Hatti ülkesinde saygı duyarız.

Siz tanrılar tanrısal duygularınızla bilirsiniz. Eskiden beri hiç kimse sizin tapınaklarınızla bizim gibi ilgilenmedi... Ayrıca siz tanrılarınızın hizmetkârlarını ve şehirlerinizi tımar ve imece yükümlülükleri ile ezdiler. Siz tanrılarınızın erkek ve kadın hizmetkârlarınızı aldılar ve onları köle ve cariye yaptılar...

Düşmanlar Hatti ülkesine [saldırınca...] ülkeyi yağmalayan, onu alınca ve onu ....., size, tanrılara kesinlikle söyleyeceğiz ve onlardan davacı olacağız! Siz Göğün tanrılarınıza kurban ekmeği, kurban içkisi ve vergi veren ülkelerden rahipler, "tanrı anaları", kutsal rahipler, merhemli (rahipler),

müzişyenler, Şarkıcılar uzaklaştırıldılar ve tanrılara ait vergileri ve kurban malzemesini oradan alıp götürdüler. ... bu ülkelerde sizin sahip olduğunuz tapınakları Kaşkalılar yıktılar ve siz tanrıların heykellerini yok ettiler.

[Si]ze suçsuz ülkeleri sayıyoruz. [K]astama, Taggasta, Serissa, Tastaressa, Tahkupsa, Kam[mama], Zalpuwa (ve) Nerigga. [Şim]di biz Büyük Kral Arnuwanda [ve] Büyük Kraliçe Asmunikal siz tanrılarla [ ] ilgilendik, siz tanrılara tekrar tekrar yakarıyoruz” (Alp, 2005: 72-75). Anlaşıldığı kadarıyla, Arnuwanda ve Asmunikal, Kaşkalıların saldırılarından son derece rahatsız olduklarını, ülkelerinin zarara uğradıklarını belirterek, tanrılardan Kaşkalıları cezalandırmalarını istemektedir.

Savaşlarda tanrıların krallara yardımını anlatan bir örnek ise; III. Hattuşili'nin oğlu IV. Tuthaliya kral olmadan önce başından geÇen bir savaş macerasını anlatan metindir. Metin Şu Şekildedir:

“Olay MaŐat (Taqigga) bölgesi ile Ortaköy (Sapinuwa) bölgesi arasında Sakaddunuwa (KaradaĐ) ve Sarpunwa (Emir Dağı) ile Sispinuwa (Buzluk Dağı) arasında akan Zuliya (Çekerek) ırmağı üzerinde cereyan etmektedir”: “O, oradan nereye gitti ise, ona (karŐı) bir yandan Sakaddunuwa Dağı (halkı) dűŐman idi. DiĐer yandan ona (karŐı) Sispinuwadağı (halkı) dűŐman idi. ... Onun orda olduğunu bütün dűŐmanlar iŐitince, Kaşkalıların hepside oraya vardılar ve ona (karŐı) Zuliya ırmağının önünde köprüyü tuttular. Ve köprüyü yıktılar. Zuliyanın (suları) yüksek idi. Samuha kentinin Tanrıçası İstar ona yardım etti. ... Hakimem Samuha

kentinin Tanrıçası İstar onun üstüne (koruyucu) bir giysi tuttu. ...” (Alp, 2005: 142).

I.Hattuşili de seferlerini anlatırken kendisinin Güneş Tanrısından yardım aldığını şu şekilde belirtmektedir:

“Ertesi yıl Güneş Tanrısı el(im) tuttu, Allalha düşman olduğundan gittim ve Allalha’yı imha ettim” (Başol, 2006: 82).

I. Şuppilulima, Mitanni Kralını yendikten sonra imzaladığı bir antlaşmada ise kendisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Fırtına Tanrısının sevgilisi, Hatti ülkesinin kralı kahraman Büyük Kral ben Majeste Suppiluliuma savaşa gittim” (Alp, 2005: 93). Bu metinden kralın kendisini tanrının sevgilisi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

II. Murşili, babası I. Şuppiluliuma’nın askeri seferlerini anlattığı metninde, babasının tanrılar tarafından korunduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Fakat babam ileri doğru yürüdüğünde, O Hayaşa’lı düşmanla .....]nın ülkesinde karşılaşmadı. Böylece babam Hayaşa’lı düşmanı yakalamaya gitti, fakat yine onunla karşılaşamadı. Buna rağmen Kaşka’lı düşman ve tüm kabile birlikleriyle taşrada karşılaştı. Ve Tanrılar onun yanında yer aldılar: Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Hatti’nin Fırtına Tanrısı, Ordu’nun Fırtına Tanrısı ve Savaş alanını İstar’ı, (böylece) çok sayıda düşman öldü. Aynı zamanda pek çok esir aldı ve onları Şamuha’ya geri götürdü” (Başol, 2006: 82).

Yine II. Murşili'nin yaşamının ilk yıllarını anlatan yıllığının başlangıç bölümünde bulunan sözleri, askeri seferlerde tanrılarının yardımını gördüklerinin açık bir kanıtıdır. Metnin ilgili bölümü şu şekildedir:

“Babam Mitanni ülkesinde oturarak kaldığından o, oturmasını geciktirdi. (Bu yüzden) hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçasının bayramları bakakaldılar (ihmal edildiler). Ben Majeste babamın tahtına oturunca, bana karşı savaşan etrafımdaki düşman ülkelerin hiç birine karşı henüz sefere gitmeden (önce) hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçasını sabit bayramları ile ilgilendim ve onları yaptım. Hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçasına elimi kaldırdım ve şöyle dedim: “Hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, beni çocuk (diye) çağıran, beni küçük gören ve senin Arinna'nın Güneş Tanrısının topraklarını almaya kalkışan etraftaki düşman ülkelere karşı benim yanıma aşağıya gel ve o etraftaki düşman ülkelerini benim önümde öldür!” Arinna'nın Güneş Tanrıçası sözlerimi işitti ve benim yanıma aşağıya geldi. Babamın tahtına oturduğum zamandan itibaren etraftaki bu düşman memleketlerini on yıl içinde yendim ve onları imha ettim” (Alp, 2005: 125).

II. Murşili'nin yıllıklarından diğer bir bölümde ise, Kaşkalılarla yaptığı savaşta tanrılarının yardım ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Ben Majeste böyle olduğunu işitince, Kaşka (ülkelerine) karşı ikinci kez (savaşa) gittim. .... Askerlerim kamp kurunca, efendim kudretli Fırtına Tanrısı tanrısal adaletini gösterdi. Bütün gece yağmur yağdı. Arkasından sis bastırdı. Düşman, ordunun kamp ateşini göremedi ve düşman kaçamadı. Gün

ağarınca, (efendim) kahraman Fırtına Tanrısı yine tanrısız adaletini gösterdi. Erkenden derhal sis aşağıya indi. Benim ve askerlerimin önüne sis geldi. Malazziya (ülkesi)ne aşağıya yürüyünceye kadar sis benim ve askerlerimin önünde oldu. Düşman (bizi) göremedi. Malazziya ülkesine aşağıya varınca, (tanrı) önümüzden sisi kaldırdı” (Alp, 2005: 127). Metinden anlaşıldığı üzere kral, kazandığı zaferin tanrının yardımı ile olduğuna inanmaktadır.

Hititlerin Kaşkallılarla sürekli bir savaş halinde olmalarının en önemli nedeni, Kaşkallıların Hititlerin kutsal kenti Nerik ve çevresindeki tapınakları işgal altında tutmaları ve yağmalamalarıdır. Arnuwanda ve Aşmunikal döneminde, “savaştan önce yapılan ayin” olarak bilinen belgede savaşta tanrının isteğine gereksinim duydukları şu şekilde belirtilmiştir:

“Düşman ülkesi sınırında bu ayini icra ettiklerinde, o (herhalde rahip) Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve Fırtına Tanrısı'na, tanrı İnar ve bütün diğer tanrılara, tanrı Telipinu ve Durmitta kentinin diğer bütün tanrı ve tanrıçalarına... ve bütün dağ ve ırmaklara bir (er) kurban eder. Bir koyun ise, tanrı Zithariya'ya kurban edilir. Sonra şöyle söylerler: ‘Bak! Zithariya bütün tanrılara yalvarıyor. Zithariya'yı kutsamak için çoktandır hazırlanan kurbanlar, ülkeler kargaşa içine düştüğünden yapılamıyor. (Yoksa), oralarda onun için bayramlar düzenlenecekti. Şimdi ise, Kaşkalar onları (o ülkeleri) aldılar. Kaşkalar savaşa başladılar. Onlar kendi güç ve kudretleriyle böbürleniyorlar. Ey tanrılar! Onlar sizi hafife alıyorlar. Bakın! Zithariya bütün tanrılara başvurup, yakınmalarını sizin huzurunuzda getiriyor. Hüküm verin, ey siz, tanrılar! Bunu tanrıların görevi sayın. Bu insanlar (Kaşkalar)

tarafından alınan sadece Zithariya (tapınağı) değildir. Onlar (tapınaklar) bütün tanrıların elinden alınmıştır; Arinna'nın Güneş Tanrıçası'ndan, Fırtına Tanrısı'ndan, İnar'dan, Telipinu'dan, hepimizden, tüm tanrılardan alınmıştır. Sizden kentler de alınmıştır... Zithariya'nın (yakınmaları) hakkında hüküm verirken, kendi hakkınızda da hüküm vereceksiniz! Kaşka ülkesini yok edin, ey tanrılar! Her tanrı kendi tapınağını düşünsün ve onu geri alsın!... Halk onun bayramlarını yine kutlasın!' Ve sonra şöyle konuşur : 'Ey Kaşka ülkesinin tanrıları! Sizleri de toplantıya çağırdık. Gelin yiyin, için! Size karşı yaptığımız suçlamaları duyun! Hatti ülkesinin tanrıları size hiçbir şey yapmadılar... Fakat siz, Kaşka ülkesinin tanrıları, savaşı başlattınız. Sizler, Hatti ülkesinin tanrılarını yerlerinden attınız, oraları kendiniz aldınız. Kaşka halkı da savaşa başladı. Hititlerin elinden kentlerini aldınız, onları tarlalarından, arazilerinden sürdünüz, bağlarından çıkardınız. Hatti ülkesinin tanrıları ve Hitit halkı kanlı bir öç istiyor. Hatti ülkesinin tanrıları ve Hatti insanların öcü sizi etkileyecektir, Kaşka ülkesinin tanrıları ve insanları!... (Bundan sonra Hitit ordusunu günahlarından arındırmak için bir ayin yapılır)...(işini) bitirince, yeniden Hatti ülkesinin tanrılarının huzuruna gider ve onlar ekmek ve eti yerler. Hatti tanrılarına, Ordunun Fırtına Tanrısı'na ve Savaş Tanrısı'na (adı Wurunkatte) kurban sunar, onlara uygun miktarda içki sunar. Sonra (rahip) ayinde kullanılan gereçleri ve koyun derilerini alır. Sonra orduya dönerler ve böylece savaşa giderler" (Dinçol, 1982: 64-65).

Askeri seferlerde başarılı olduğunda ise, tanrılara zafer karşılığında hediyeler, adaklar sunulduğu da belgelerden anlaşılmaktadır. Buna en iyi örnek, Boğazköy'de Aslanlı Kapı'nın 750m. Güney batısında bulunan ve "Boğazköy Kılıcı" olarak bilinen Akadca yazılı bir kılıçtır. Bu yazıtın çevirisi Ünal'a göre şu şekildedir: "*Büyük kral Duthaliya Aşšuwa ülkesini yerle bir ettiği zaman, bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısına adak olarak sundu*" (Başol, 2006: 83).

Hititlerin askeri ve siyasi yönden başarılı bir kralı olan III. Hattuşili, Kaşkallılara karşı başarılı savaşlar yapmış ve kutsal kent Nerik'i baskı altından kurtarmıştır. Bu seferlerde tanrılardan yardım gördüğünü kendi otobiyografisinde şu şekilde açıklamaktadır:

"Büyük Kral, Hatti ülkesi kralı Murşili'nin oğlu, Büyük Kral, Hatti ülkesi kralı Şuppiluliuma'nın torunu, Kuşşar kralı Hattuşili'nin sözleridir: ... "Hakimem tanrıça İştara beni beğendiğinden gözlerimi hangi düşmana çevirdi isem, düşmanlardan hiçbiri gözlerini bana geri çevirmedi. Düşman ülkelerini devamlı surette yendim. Hakimem tanrıça İştara'nın beğenisi üzerimde kaldı. Hatti ülkelerinin içinde hangi düşman kaldı ise, onu Hatti ülkelerinden kovdum. (Henüz) genç (bir delikanlı) iken devamlı surette yendiğim düşman ülkeleri hakkında ayrı bir tablet hazırlayacağım ve onu tanrıçanın huzuruna sunacağım. ... Ülkenin az sayıda yardımcı askerlerini ve araba savaşçıları aldım, gittim ve düşmanı Hahha kentinde sıkıştırdım ve onunla savaştım. Hakimem Tanrıça (İştara) önümden koştu. Onu (düşmanı) yendim ve bir zafer anıtı inşa ettim" (Dinçol, 1982: 42-43; Alp, 2005: 134-135).

Hititlerde, Savaş Tanrısı için kutlanan bayramlar da askeri hazırlıkların bir parçası olarak görülebilir. Belgelerden öğrenildiği kadarıyla, bu bayram törenlerinde sahne oyunları ve yarışmalar düzenlenmektedir. Bir bayramda, rahiplerle Fırtına Tanrısı savaşır gibi yaparlar, Tanrı onları yener, sonra rahip krala dönerek: *“Korkma! Sen hep muzaffer olacaksın, Fırtına Tanrısı düşmanları senin ayaklarının altına koyacak, sende onları boş kaplar gibi kıracaksın!”* şeklinde bir konuşma yapar ve bunun arkasından krala dualar okunur (Dinçol, 1982: 87; Başol, 2006: 85).

Sembolik olan bir diğer savaş ise şu şekilde anlatılmaktadır: *“Gençler iki gruba ayrılırlar ve ayrı adlar alırlar. Bir gruba ‘Hatti adamları’, ötekine ise ‘Maşa adamları’ derler; Hatti adamları bakır silahlar, Maşa adamları ise kamıştan silahlar taşımaktadır. Onlar birbiriyle savaşır. Hatti adamları galip gelir; birini tutsak alır ve tanrıya sunarlar”* (Dinçol, 1982: 87).

Hititler başlarına gelen bütün felaketleri, tanrıları kızdırdıkları için onların kendilerine verdiği bir ceza olarak görmekteydiler. Her fırsatta tanrılara ettikleri yeminlerde verdikleri sözü tutmak için ellerinden geleni yapmışlardır, Aksi takdirde tanrıların lanetine maruz kalacaklarına inanmışlardır. Askeri seferler öncesinde de askerlere, krala ihanet etmeyecekleri konusunda yeminler ettirilmiştir. Bu suretle sefer sırasında ihanete uğramamak için kendilerini güvence altına almışlardır. Dini inanç her

alandaki olduğu gibi bu alanda da karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz yemin türüne bir örnek şu şekildedir:

“Sonra (ant içiren) onların (askerlerin) ellerine balmumu ve koyun yağı verir. Onları ateşe atar ve der ki: ‘Bu balmumunun eridiği ve koyun yağının çözüldüğü gibi, kim bu antları bozarsa, kim Hatti ülkesinin kralına karşı saygısızlık ederse, o da balmumu gibi erisin, koyun yağı gibi çözülsün!’”

(Dinçol, 1982: 61). Yeminden anladığımız kadarıyla askerlerin ihanetini önlemek için de dini inancı ilk planda tutmuşlardır.

Hitit kralları, sefere çıkmadan önce dua ve ayinlerle tanrıların yardımını istemekteydiler. Bunun yanında mistik yönden, fal ve büyü yoluyla da düzenleyecekleri seferlerin tanrı tarafından onaylanıp onaylanmadığına karar vermişlerdir. Birçok fal ve büyü metninde buna benzer örnekler bulmak mümkündür.

Örneğin büyü metinlerinde, tapınak inşa edilirken temellerin altına bazı sunular konulmaktaydı. Buna göre idolu konan tanrı orayı koruyacak ya da konan madenin özelliklerini alacaktı. Örneğin tapınak temeline bakır konarken şöyle denmektedir: *“ Bak! Bakır dayanıklı ve ölümsüz olduğu gibi bu tapınak da öyle dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun.”* Zaten tapınağı yapan da tanrılardır: *“Onu (tapınağı) erkek tanrılar marangoz gibi inşa ettiler. Fakat temel taşlarını tanrı Telipinu alta koydu; orada onların üzerlerine duvarları bilgeliğin kralı Tanrı Ea inşa etti. Fakat*

ağaç(lar) ve Taş(lar) bütün dağlardan getirildi ve toprağı tanrıçalar getirdi”
(Dinçol, 1982: 92).

Anadolu kökenli bir fal olan, talih falına bakarken zar ya da bakla tanelerinin kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kullanılan malzemelerin aldığı şekiller iyi ya da kötü şeklinde gruplandırılmıştır. Şekillerden iyi grupta olanlar çoğunlukta ise, fal sonucu olumlu yani evettir. Şekiller kötü gruplardan ise, sonuç olumsuz yani hayır olarak yorumlanmaktadır (Koç, 2006, 101). Talih falına bir örnek şu şekildedir; *“Kral ve Kraliçe kışı Ankuwa kentinde geçirmek istiyorlar. (Ey tanrılar eğer) Ankuwa’yı uygun buluyorsanız ve kral ve kraliçenin başı için her şey mutlaka iyi olacaksa, talih falının sonucu “evet” olsun!”* (Ünal, 2003: 129). Örnekten de anlaşıldığı üzere askeri ve sivil bütün konularda fallar kullanılmış ve yapılacak olan eylemin olumlu ya da olumsuz olduğuna karar verilmiştir.

Bir diğer fal türü olan kuş falında ise, kral tanrılar için düzenlediği bir bayramı sefer sonuna bırakmak istiyor ve tanrıların bunu kabul edip etmediğini öğrenmeye çalışıyor: *“Majesteleri, tanrılarının ayinlerini sefer dönüşü kutlayacaktır. Kral ve kraliçe, Halep kenti Fırtına Tanrısı’nın şimsek bayramını orada Hattuşa’da kutlayacaklardır. Ey tanrılar bunu uygun buluyorsanız, fal kuşları bunu tespit etsinler. Kartal kanatlanıp uçtu; gagasını ileriye doğru tutuyor, gagasını ters(?) çevirmiş. Aliliya kuşu “iyi” parselden çıktı ve öteye doğru gitti. Arsintati kuşu uçarak (?) yolun ötesine (geçti). Aramnanza kuşu öte tarafa doğru geçti gitti.(Kuş falcıları) Piyatarhu*

ve GE6.SES şöyle (yorumlarlar): (Evet kuşlar) olumlu işaret verdiler!”
(Başol, 2006: 86).

Sonuç olarak, Hititlerin askeri seferlerinde de dinin açık etkisini görmek mümkündür. Vermiş olduğumuz örnekler, ana hatları ile bu konuyu aydınlatacak niteliktedir. Daha birçok örnek vermek mümkündür, çünkü Hititlerdeki teokratik yapı askeri alanda da kendi göstermektedir. Bütün askeri sefer kayıtlarında tanrıların yardımının olduğunu ve onlar sayesinde zaferler kazanıldığını görmek mümkündür. Örnekler çok fazla olmakla birlikte en önemlilerini seçerek ele aldığımız konuyu aydınlatmaya çalıştık.

3.3. SİYASİ ANTLAŞMALARDAKİ DİNİ KAYITLAR:

Hititler askeri seferlere çıkmadan önce, savunmasız kalacak olan ülkelerini korumak amacıyla komşu devletler ve vassalları ile antlaşmalar yaparak, topraklarını güvence altına alıyorlardı. Ayrıca, savaş sonunda da antlaşmalar imzalanarak askeri yönden barış ve karşılıklı destek sağlanarak dostça ilişkiler kuruluyordu.

Hitit Devleti'nin dış ülkelerle ilişkileri, kral tarafından görevlendirilen haberciler, elçiler “ *MAR SIPRI-Halugatalla* “ aracılığı ile yapılmaktaydı (Alp, 2005: 151). Ayrıca, hemen hemen her Hitit kralı zamanında gördüğümüz gibi, prenseslerin dış ilişkileri kuvvetlendirmek için komşu devlet büyüklerinden birisi ile evlendirilmeleri de dış politikada başvurulan

yollardan birisidir. Diğer taraftan komşu devletlerden gelen prensesler de Hitit krallarına eş olabilmekteydi. Karşılıklı kurulan bu akrabalık, ilişkilerde daha sağlam bir temel oluşturma düşüncesinin sonucudur.

Boğazköy’de ortaya çıkarılan 30 bin kadar kil tabletin içinde sayıca az, fakat Hitit Devleti’nin siyasi ilişkilerini göstermesi bakımından çok önemli bir grubu “*Politik Antlaşma Metinleri*” oluşturmaktadır. Antlaşmalar vassal devletlerle yapılan antlaşmalar ve Hititlerin kendilerine eşdeğer devletlerle olan antlaşmalardır. Bu anlaşmaların bazı hükümleri özetle şu şekildedir: “Bu iki ülkeden birisine başka bir ülke saldırdığında veya ülkede ayaklanma baş gösterdiğinde askeri destek sağlaması, siyasi kaçakların birbirine iade edilmesi ve antlaşmanın sonunda her iki ülkenin, tanrılarının şahitliğinde yemin edilmesi, uyulmadığı takdirde tanrıların gazabına uğrayacaklarına inandıkları görülmektedir (Alemdar, 2006: 13).

Özellikle Hitit kralı ile vassal kralların bazıları arasında akdedilen antlaşmalarda, sadece yemin edilmesi esnasında isimleri bulunan ve antlaşmaya taraf olmayan bazı soyluların ismi de yer almaktadır. Muhtemelen bu soyluların, Hitit asiller meclisi olan Pankuş’u temsilen katıldıkları söylenebilir. Bu gibi belgelerde bu kişilerin anlaşmanın yazımı sırasında rol oynadıkları bazı anlaşmaların sonuna konan şu cümlelerden anlaşılmaktadır. “*Bu tableti A kentinde X, Y, Z’nin huzurunda kâtip B yazdı*”. Bu cümleye yalnız antlaşmalarda değil, Hitit krallarının toprak bağış belgelerinde de

rastlanmaktadır. Bu sebeple bu kişilerin bir tür şahitlik görevi üstlendiği söylenebilir (Alemdar, 2006: 19).

Hititlerde siyasi antlaşma metinlerinin yanında vassalların askerlerinin savaş esnasında krala ihanet etmemeleri için bir takım yeminler ettikleri bilinmektedir. Yemini bozmanın çok günah olduğu ve tanrının lanetine uğranacağı düşünüldüğü için askerlerin sadakatinden bu şekilde emin olunmuştur. Bu yemin metinlerinin bir örneği şu şekildedir:

“17... o ve konuşuyor: “Buradaki

18 (henüz) hayat doluyken, oradaki gökyüzünü algılayabiliyordu

19 ve bak, şimdi onu

20 ant içme yerinde kör ediyorlar.

21 (Bunun gibi) artık yemini bozan

22 ve Hatti'nin kralına karşı sinsice davranan

23 ve Hatti ülkesine düşmanca bakarı

24 bu ant yakalar

25 ve sahibinin gözünü alır

27 kimse ne birbirini görsün, ne de

28 duysun! Ve onlara kötü bir son

29 versinler ve onları ayaklarından ayak kelepçeleriyle (Pranga)

30 bağlasınlar ve yukarıdan ellerini bağlasınlar!

31 Ve yemin tanrıları Arzawa ülkesinin ordusunu

32 ellerinden ve ayaklarından bağladığı

33 ve onları yığıdığı gibi, onların ordusunu

- 34 bağlayıp topunu yığsınlar!”
- 35 Ellerine maya koyuyorlar ve onlar buna dilleriyle dokunuyorlar.
- 36 Ve o şöyle konuşuyor: ...Bu nedir? Bu maya değildir.
- 37 Bu mayadan nasıl birazcık alınıyorsa
- 38 ve hamur kabına karıştırılıyorsa ve kap
- 39 bir gün bırakılıyorsa ve kabarıyorsa
- 40 işte böyle yemini bozan
- 41 ve Hatti ülkesinin kralına karşı sinsî (hilekâr) davranan
- 42 ve Hatti ülkesine düşmanca bakan,
- 43 bu yemin tarafından yakalansın,
- 44 ve bu yüzden hastalansın, tamamen kırgın düşsün
- 45 ve kötü bir sona kavuşsun! ...” (Başol, 2006: 89-90).

Hititlerin siyasi antlaşmalarındaki, dinsel kayıtlar konusunda birçok örnek mevcuttur. Aşağıda önemli bulduğumuz antlaşma metinlerinin ilgili kısımlarını açıklamaya çalışacağız:

I. Şuppiluliuma'nın Mitanni Kralı Tusratta'yı yendikten sonra Mitanni tahtına oturttuğu Tusratta'nın oğlu Mattiwaza ile yaptığı Antlaşmanın ilgili kısmı şu şekildedir:

“*Fırtına Tanrısının sevgilisi, Hatti ülkesinin kralı kahraman Büyük Kral ben Majeste Şuppiluliuma savaşa gittim*”. Metnin girişi bu şekilde başlamakta ve kralın gittiği bütün yerlerde zafer kazandığı anlatılmaktadır. Metnin devamında antlaşmaya şahit olmaları için bütün tanrılar isimleri

anılarak çağırılmaktadır: “*Bu tabletin bir nüshası, Arinna'nın Güneş Tanrıçası krallığı ve kraliçeliği yönettiğinden Arinna'nın Güneş Tanrıçasının önüne (tapınakta heykelin önüne) kondu*”. Metnin bu kısmından, Hitit devletinin tanrılar tarafından yönetildiğine inanıldığı anlaşılmaktadır. Metnin devamında: “... *Bu antlaşmanın yapılışında tanrıları toplanmaları ve tarafların tanrılarını hazır bulunmaları, işitmeleri ve tanıklık etmeleri için çağırdık: Hatti ülkesinde krallığı ve kraliçeliği yöneten Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Göğün efendisi Güneş Tanrısı, Hatti ülkesinin efendisi Fırtına Tanrısı, ...; -bu antlaşmanın sözlerinin sonunda onlar hazır bulunsunlar! Eğer sen prens Maltiwaza ve siz Huriler bu antlaşmanın sözlerini uygulamazsanız, yeminlerin sahibi olan tanrılar (seni) Mattiwaza'yı, (sizi) Hurri'lileri ve ülkenizi karılarınız ve sahip olduğunuz her şeyle birlikte yok etsinler! ... Diğer taraftan sen prens Mattiwaza ve (siz) Hurrililer bu antlaşmayı ve yemini uygularsanız, tanrılar seni Mattiwaza'yı Hatti ülkesinin kızı (olan) karınla, onun çocukları ve torunları ile ve siz Hurrilileri karılarınız, çocuklarınız, torunlarınızla ve ülkenizle birlikte korusunlar!...*” (Alp, 2005: 93-96).

II. Murşili ile Hapalla Kralı Targaşnalli arasındaki antlaşmanın ilgili bölümü ise şu şekildedir:

“... *[Üstelik] ben Majestemin karargâhta senin için temin ettiğim ve senin yardımına gönderdiğim askerle ilişkili olarak, eğer [onlardan herhangi biri] senin ülkeneye kaçarsa, ya da birisi ile [ ], fakat sen onun arkasından [ ]-mazsan, sen [ ] onu geri ver. Fakat [eğer] her nasılsa(?) sen bu konuda bir*

şey bilmiyorsan, (bu) mesele tanrı [yemini] altına konsun. [Ve eğer] candan...,eğer herhangi bir Hititli [kaçar] ve sen onu bulursan (yakalarsan), onu teslim et. Ya da [ülkene] yaya ve arabalı savaşçılar girerse ve bir kaç uyursa ya hastalanırsa ya da...- nırsa, [ ] onu yakala. Ya da herhangi biri ordudan, Arzavalı adamı [kaçırırsa ve onu] köle yaparsa ya da onu satarsa ya da ordunun komutanı sana şöyle söylesen: “Adamlarımdan biri [kayıptır(?).Eğer] sen onu araştırıp [geri ver]mek için uğraşmazsan, sen tanrı yeminini bozmuş olacaksın. Üstelik ben Majestemin sana verdiği ülkeye ve Hatti ülkesinin [sınır bölgelerine], düşmanlar hareket eder ve bu sınır bölgelerine [saldırmak] için gelirse ve sen sözü işitirsen fakat ülkedeki komutana önceden [yaz]mazsan [ve] yardım etmezsen, kötülüğü göz ardı edersen ya da eğer düşmana [ ].Fakat sen derhal ona (komutana) yardım etmez ve düşmanla savaşmazsan [ya da] eğer düşman senin ülkeneye doğru yürürse ve sen onunla savaşmazsan ve üstelik [ona şöyle] söylersen: “Saldırmaya git, (ganimetleri) al götür. Bu konuda herhangi bir şey [bilmek iste]miyorum.” [işte bak], sen (bu yüzden) tanrı yeminini bozmuş olacaksın”. (Başol, 2006: 76).

Yine I. Şuppiluluima'nın İkinci Suriye seferi sonrasında Ugarit kralı Niqmandu ile yaptığı antlaşmanın ilgili bölümü şu şekildedir:

“... Kim bu antlaşma tabletinin sözlerini değiştirirse, (ona lanet olsun!). Bin tanrılar (bu sözleri) tanısınlar (tanıklık etsinler): Göğün Fırtına Tanrısı, Göğün Güneş Tanrısı, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Arinna'nın Güneş

Tanrıçası, Kizzuwatna'nın Tanrıça Hepat'ı, Alalah'ın İştar'ı, Nubanni'nin Tanrıça Ningal'ı, Hazzi Dağının Fırtına Tanrısı. ...” (Alp, 2005: 91).

III. Hattuşili ile Amurru Ülkesi Kralı Benteşina arasındaki antlaşmanın ilgili kısmı ise şu şekildedir:

“[Dostumla dost ol].Düşmanımla düşman ol. [Eğer Hatti ülkesi kralı,.....ülkesine], Babil ülkesine, [...ülkesine] ya senin sınırının yakınındaki [Hatti ülkesi kralına düşman olan herhangi bir] yabancı [ülke] ya da senin ülkenin sınırı yakınındaki Hatti ülkesi kralına [dost olan herhangi bir ülkeye] giderse, [onlar döner ve] Hatti ülkesi kralına düşman olur, [Hatti ülkesi kralı] saldırıya gittiğinde, Benteşina [canı gönülden] yaya ve [arabalı savaşçılarla yola çıkmazsa], o, tanrı yeminini bozacak” (Başol, 2006: 80).

Son olarak III. Hattuşili ile Mısır Firavunu II. Ramses arasındaki antlaşmanın ilgili bölümleri ise şu şekildedir:

“2. Mısır ülkesinin kralı, Büyük Kral ile Hatti ülkesinin kralı, Büyük Kral arasındaki ilişkide tanrı ezelden beri bir antlaşma ile aralarında düşmanlık çıkmasına sonsuza dek izin vermez. İşte Mısır ülke'sinin kralı, Büyük Kral Riamařeša mai-amana [Güneř Tanrısı i]le Fırtına Tanrısı'nın Mısır ülkesi ile Hatti ülkesi arasında ezelden beri kurdukları ilişkiyi aralarında hiçbir zaman düşmanlık çıkmaması için (yeniden) kurdu.

5. İşte, Güneş Tanrısı ile Fırtına Tanrısı'nın Mısır ülkesi ile Hatti ülkesi için sonsuza dek saptadıkları düzeni ve aralarında düşmanlığa izin vermeyen barışı ve kardeşliği, işte Mısır ülkesinin kralı, Büyük Kral

Riamašeša mai-amana barışı korumak için bugünden itibaren yeniden başlattı.

21. *(Antlaşmaya tanık olarak gösterilen yemin tanrıları listesi tablette kırıktır. Mısır dilinde yazılı antlaşma metnine göre tamamlanabilir).*

22-23. *(Hattuşili için antlaşmaya aykırı hareket ederse lanetleme kısmı ile antlaşma hükümlerini koruduğu takdirde iyi dilekler kısmı tablette kırıktır. Fakat 24-25'e göre tamamlanabilir).*

24. *[Eğer Riamašeša mai-amana ve Mısırlılar bu antlaşmanın hükümlerine uygun hareket etmezlerse, Mısır ülkesinin erkek] ve kadın tanrıları [ile Hatti ülkesinin erkek ve kadın tanrıları Mısır ülkesinin kralı, Büyük Kral Riama] šeša mai-amana'nın tohumunu yok etsinler!*

25. *[Eğer Riamašeša mai-amana] ve Mıs[ır]lılar [bu antlaşmayı korurlarsa,] yemin tanrıları onları korusunlar ve yüzlerini [güldürsünler!]"*
(Alp, 2005: 115-118).

Sonuç olarak Hitit siyasi belgelerinde dinin etkisinin ne derece olduğunu saptamaya çalıştık. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Hitit kralları ülkeyi tanrıları adına yönettikleri için, askeri seferlerde de onların onayı ve yardımını almaya başvurmuşlardır. Siyasi antlaşma metinlerinin hepsinde tanrılara yemin edilmekte ve uyulmadığı takdirde cezalandırılacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Hititlerin hem askeri kayıtlarında, hem dini kayıtlarında hem de devlet yönetimindeki resmi kayıtlarında dinin üstünlüğüne rastlamak mümkündür.

Hitit kralları devlet yönetiminde, yönetim hakkının kendilerine tanrı tarafından verildiğine inanmışlar ve yönetimdeki bütün faaliyetlerinde kendilerini tanrıya karşı sorumlu hissetmişlerdir. Bu durum ele geçen belgelerden de anlaşılmaktadır. Bu anlayış sebebiyle Hitit kralları, beylikten meşruti monarşiye daha sonrasında da Eski doğu anlayışında egemen olan diğer hükümdarlar gibi, tanrısal güçlerle desteklenen mutlak hakim durumuna gelmişlerdir.

Yönetimde yetki, Fırtına Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi konumundaki “*Büyük Kral*”ın elinde toplanmıştı.

Hitit Devlet yönetiminde baş sorumlu kraldır. Eski Hitit Devleti döneminde “Tabarna (Büyük Kral)” İmparatorluk dönemlerinde ise, “Güneşin, Evrenin Kralı, Kahraman, Hatti Ülkesinin Kralı, İmparator ve Tanrının Gözdesi”, kralları niteleyen sıfatlar arasındadır.

Hitit kralları “Tanrının Gözdesi” sıfatını kullanmış oldukları halde, yaşamları süresince hiçbir zaman tanrısallaştırılmamışlardır, ancak öldüklerinde öldü kelimesi yerine “Tanrı Oldu” denmektedir. Fakat, Kurban Listelerinden ve diğer belgelerden anlaşıldığı üzere, ölen krallar gerçek

tanrılar gibi görülmemiştir. Bu özelliği ile Hitit kralları Mezopotamya ve Mısır krallarından ayrılmaktadır.

Mutlakıyet yönetimi geliştikçe, krallar da kendilerini tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görmeye başlamışlardır. *“Ülke fırtına Tanrısı’na aittir. Gökyüzü ve yeryüzü ile insanlarda Fırtına Tanrısı’na aittir. O (tanrı), Labarna’yı kendi temsilcisi yaptı ve ona bütün Hatti ülkesini verdi. Böylece Labarna tüm ülkeyi (kendi) eliyle yönetecektir”*. Böylelikle Hitit kralları, beylikten meşrutiyete devamında da mutlak hâkimiyete sahip olmuşlardır.

Tanrının yeryüzündeki temsilcileri olmaları sebebiyle dini bayramlarda ve törenlerde yapılması gereken işleri aksatmadan yerine getirmektedirler. Aksi takdirde Tanrıların onları ve ülkelerini cezalandıracağı endişesi içerisinde oldukları elde edilen belgelerden anlaşılmaktadır. Kral bir bayram öncesinde başkomutan olarak askeri bir seferde ise komuta görevini birisine bırakarak dini töreni aksatmamak için seferden dönebilmektedir. Ayrıca Tanrılara yapılan ayinlerde başkanlık eden krallar, onlara kurban sunmakla da baş rahiplik görevini yerine getirirlerdi. Krallar bu tür dini törenlerde temizliğe çok önem vermişlerdir. Baş rahiplik görevindeyken kıyafetlerine de özen göstermişlerdir.

Askeri kayıtlarda ise yine devlet yönetiminde olduğu gibi dinin etkisi görülmektedir.

Hitit Devletinde askeri seferler genellikle yaz aylarında yapılmakta, dini bayram ve ayinler ise kış aylarında düzenlenmektedir. Kış aylarında sefer düzenlenmesi ihtimaline karşı da hazırlıklı davranılıyor ve kralın talimatlı ordugâhları isminde birlikler savaşa hazır şekilde bekletiliyorlardı. Fakat dini bir bayram zamanında seferde olan kral komutayı başkasına devrederek o törene katılmak üzere ülkesine dönebilmektedir. Bu hareket bize baş rahiplik görevinin baş kumandanlık görevinden daha üstün tutulduğunu düşündürmektedir

Kral tahta çıkarken yeni makamına ruhen ve pratik olarak alışabilmesi için bir dizi büyü ve Anadolu'nun tinsel özelliğini yansıtan ayinler yapılmaktaydı. Tahta çıkış töreninde komşu devlet yöneticileri ve vasal devletlerde törende bulunurlar ve krala bağlılık yemini ederlerdi. Devamında krala elbiseleri giydirilir, süslenir, krallık alametleri ve silahları takılır bir tellalın bağırmasıyla resmen kral olduğu ilan edilirdi.

Siyasi antlaşma metinlerinde ise, yine dinin devlet yönetimine olan etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Neredeyse bütün antlaşma metinlerinde tanrıların izni olup olmadığı ya da onların şahitliğine rastlanmaktadır. Tanrılar izin vermedikçe hiçbir askeri hareket yada siyasi antlaşmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Antlaşma metinlerinde özellikle vurgulanan bir diğer özellik ise, tanrıların ülkenin yöneticisi olarak belirtildiği kısımlardır. Ülke sahibi ve yöneticisinin tanrı olarak görülmesi de teokratik yapının bir göstergesidir.

Dini kayıtlara gelince; Hitit kralları tanrılarının karşısında kendilerini hizmetkâr, tanrılarını ise efendi olarak görmeleri tanrılara ne kadar çok önem verdiklerinin göstergesidir. Hititler tanrılarını insanlar gibi algıladıkları için onlara bir insanın duymak istediği ve yapınca memnun olacağı her şeyi yapmışlar ve felaketlerden tanrılarına sığınmışlardır. Tanrıları kızdırmaktan ve onları sinirlendirmekten kaçınmışlardır.

Hitit ülkesinde krallar ve insanlar tanrılara hizmet etmek ve saygı duymak zorundaydı, sürekli onlara yiyecek ve içecekler sunarlar, törenler düzenlerlerdi. Bu törenlerde uyulması gerek kurallar özellikle de temizlik konusunda kralların yasa niteliğinde yönerge metinleri bulunmaktaydı. Çünkü tanrı görevini yerine getirmeyen hizmetkârını cezalandırırdı. Kral dahi bu cezalardan nasibini almaktaydı. Buna karşılık ise tanrıdan istedikleri hastalık, kıtlık ve düşman saldırılarına karşı devleti korumasıydı.

Bunların yanında, Hititlerin dine verdikleri önemi anlatan en önemli şey ele geçen vesikaların büyük çoğunluğunun dini nitelikli olmasıdır. Boğazköy'de çıkarılan devlet arşivi vesikalarının çoğunun dini nitelikli olması, ayrıca devlet antlaşmalarında tanrıların şahit gösterilmesi de dini özellik taşımaktadır. Vesikalardan din hakkında edinilen bilgiler şu şekildedir; tanrılar, görevleri ve isimleri, işlenmiş olan günahlardan kurtulma yolları, ayinler, şenlikler, tanrılara kurban sunma şekilleri ve mabet talimatları hakkında bilgiler edinilmektedir. Ayrıca tasvir edilen tanrı heykelcikleri ve

kabartmaları da bizlere o dönem inanç sistemi hakkında bilgiler vermektedir. Bunların yanında arkeolojik malzemeler de bize din konusunda destekleyici bilgiler sunmaktadır. Bunlardan en önemlisi de Yazılıkaya açık hava tapınağının duvarlarındaki tanrı tasvirleridir. Burada her tanrının sembolleri ve isimleri yazılı şekilde resmedilmesi, dini açıdan bizlere kaynaklık etmektedir.

Sonuç olarak Hitit dini, hem Hitit devlet yönetiminde ve hem de Hitit günlük hayatında o kadar yankı bulmuştur ki, bu durum onların bin tanrılı halk olarak anılmaları ile neticelenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKŞİD, İ. (1981), *Hititler Türkiye'nin Tarihi Hazinesi Orta Anadolu Uygarlığı*, Sandoz Yay. İstanbul.
- AKURGA, E. (1977), “Hititler, Hititler ve Güneş Kursu” *Bellekten*, c.41, Sayı 162 s.419–421, TTK Yay.
- AKURGAL, E. (1999), *Anadolu Kültür Tarihi*, 8. Basım TUBİTAK Yay. Ankara.
- AKURGAL, E. (1995), *Hatti Ve Hitit Uygarlıkları*, Net yay. İzmir.
- ALEMDAR, D. (2006), *Kizzuwatna Memleketi İle Hitit Devleti arasında Yapılan Antlaşmalar*, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ALP, S. (1983), “Hititlerin Dinsel Törenlerinde Kullanılan Temizlik Maddesi TUHHUESSAR Üzerinde Bir İnceleme” TDK Yay. c.XLVI , Sayı 181-184, s.247-259 , Ankara
- ALP, S. (1979), “Hitit Dilinde Saray Sözcüğünün Karşılığı” *Bellekten*, s.169-172, TTK. Yay. Ankara.
- ALP, S. (1947), “Hitit Kanunları Hakkında” *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi*, TDK Yay. Ankara.
- ALP, S. (2001), “Hititlerin Mektuplaşmaları” Eskiçağ Bilimler Enstitüsü Yay: 9, İstanbul
- ALP, S.(2005), *Hitit Çağında Anadolu, (Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklardan)* 6.Basım, TÜBİTAK Yay. Ankara.
- ALP, S. (1952), “Hitit Devletinin İç Bünyesi”, *IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 41

- BAŞOL, S. (2006), *Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- BOSSERTH H. (1951), TTK Yay. “Hitit Hiyeroglif Metinlerinde Tanrıça Hepat”, Çev. U. B. Alkım, *Bellekten*, c. 15, Sayı 53, s. 324–332.
- BRANDAU, B,- SCHICKERT H. (2004), *Hititler (Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu)*, Çev: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yay. Ankara.
- BRYCE, T. (2003), *Hitit Dünyasında Yasam ve Toplum*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- CERAM, W. (1994), *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Çev. Esat Nermi Erendor, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- COŞKUN, Y. (1989), “Hitit Çivi Yazılı Belgelerin Işığı Altında İlkçağda Tuvanuva”, *Bellekten* 53, Aralık, Ankara.
- ÇİĞ, M. İ., (2000), *Hititler ve Hattuşa*, Kaynak Yay. İstanbul.
- DARGA, M. (2004), “İkinci Binyılda Kadın”, *Arkeo Atlas Dergisi*, S. 3, Mayıs.
- DARGA, M. (1973–1974), “Hitit Kült Törenlerinde Kadınların Yeri Ve Görevleri” *İst. Ünü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, c.IV- V, s.230–245 İstanbul.
- DARGA, M. (1980), “Hititlerde Yasalar” *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, c.I, Sayı 5–10, İstanbul.
- DARGA, M. (1992), *Hitit Sanatı*, Anadolu Sanat Yay. İstanbul.
- DARGA, M. (1978), “Hitit Devletinin Ana Hatları I” , Arkeoloji ve Sanat Yay. c.I , S.6-10, İstanbul.
- DARGA, M. (1978), “Hitit Devletinin Ana Hatları II” , Arkeoloji ve Sanat Yay. c.I ,S.12–13, İstanbul.

- DİNÇOL, M. (1980) “Hitit Devletinin Kuruluşuna Ait İlk Yazılı Belgeler” *Arkeoloji ve Sanat* c. I, S. 5–8, İstanbul.
- DİNÇOL, A. (1982), “Hititler” *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarih Ansiklopedisi*, Cilt I, Görsel Yay. İstanbul.
- DİNÇOL, A. (2004), “İlk Yazı” *Arkeo Atlas Dergisi*, S. 3, Mayıs.
- DİNÇOL, A. (2004), “Mühürler” *Arkeo Atlas Dergisi*, S. 3, Mayıs.
- DİNÇOL, A. (1974), “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, *Bellekten*, c.XXXVIII, S.152, TTK Yay. Ankara.
- DİNÇOL, A. (2000), “Mustafa Kalaç’ın Hitit Hiyeroglif Araştırmalarına Katkıları” *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Edt. Oktay Belli, Başak Yay. Ankara.
- DİNÇOL, A. (2000), “Karatepe Kazıları ve Hitit Hiyeroglif Yazısının Çözümü” *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932- 1999)*, Edt. Oktay Belli, Başak Yay. Ankara.
- DİNÇOL, A.M.,-DİNÇOL, B., (2000), “Hitit Hiyeroglif Mühür Araştırmaları” *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932- 1999)*, Edt. Oktay Belli, Başak Yay. Ankara.
- DİNÇOL, B. (1979), “Hititlerde Fal ve Kehanet” *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, c.I, Sayı 4–5, s. 6–10, İstanbul.
- DOĞAN, M. (2004), “Hitit İnanç Sistemi” *Arkeo Atlas Dergisi*, s.3, Mayıs.
- ESİN, U. (2000), “Tepecik Kurtarma Kazıları” *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932- 1999)*, Edt. Oktay Belli, Başak Yay. Ankara.
- GURNEY, O.R. (1990), *Hititler*, Çev. Pınar Arapaçay, Dost Yay. Ankara.

- IMPARATI, F., (1992), *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, Ankara.
- KARASU, C. (1988) “ Nuntarriashas Bayramında Hitit Kralının Kült Gezileri, c. 52. Sayı 203, TTK Yay. s. 407–428.
- KARASU, C. (2006), “Hititler” *Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Toplum Ve Bilim Merkezi*, Ed. İlker Koç, ODTÜ Yay. Ankara.
- KARAUĞUZ, G. (2002), *Boğazköy Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KARAUĞUZ, G. (2001), *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitapevi, Konya.
- KILIÇ, Y.- DUYMUŞ, H., (2007), *"Hititlerde Kadın ve Siyaset"*, *Tarih Araştırmaları Dergisi* , Cilt:26, Sayı:42, Ankara, s.85-99.
- KINAL, F. (1991), *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yay. Ankara.
- KINAL, F. (1983), “Hititler’de Ceza Hukuku”, *DTCF Atatürk’ün 100.Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara.
- KINAL, F. (1970), “Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye’nin Önemi”, *Atatürk Konferansları IV*, Ankara.
- KINAL, F., (1953), *Arzava Memleketleri'nin Mevkii ve Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. No: 89, Tarih Bölümü: 11, s.1-43.
- KOÇ, İ. (Ed.) , (2006) *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- KOŞAY, H. Z. (1972), “Hitit Tapınağı Samuha Nerededir?” *Bellekten*, XXXVI 144, s. 460–468
- LLOYD, S. (1989), “Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları” TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, s.25–48, Ankara

- MEMİŞ, E. (2009), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Yay. Konya.
- MEMİŞ, E. (1990), “ MÖ. 2. Binyılında Hitit Başka Münasebetleri *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirimleri (Uluslararası)* 1–3 Haziran 1988, s. 103–110, Samsun.
- MEMİŞ, E. (1994), “Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü”, *Belleten*, C.L VIII Ağustos 1994, TTK Yayınları, Ankara.
- MURAT, L., (1998), “Hitit Dünyasında Gaşkalar’ın Yeri”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (16-22 Eylül 1996 Çorum).
- ÖZÇELİK, N. (2006), *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yay. Ankara.
- ÖZGÜÇ, N. (1968), “Acemhöyük Kazıları” *Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Eski Ön Asya- Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Dergisi*, TTK Yay. Ankara.
- ÖZGÜÇ, N. (1979), *Acem Höyük’ün Eski Anadolu Sanatına Yeni Katkıları*, c. XL III, 170
- PEKER, H. D VOS, J, (2010) *Arkeoatlas Yaşayan Geçmiş Dergisi*, s. 7, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.
- RIEMSCHNEIDER, M. (1955), “Die Welt Der Hethiter”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XIII, s. 153–162
- SATICI, E. (1990), *Hititlerde Din ve Tapınaklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- SCHULER, V. E. (1965), *Die Kaskaer*, Berlin.
- SEZGİNER, A., (1979), Hattılar ve Evren, *Bilim ve Teknik, Aylık Popüler Dergi Sayı 139*, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Ankara.
- SEVİN, V. (1999), *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayını, 2. Baskı, İstanbul.

- SEVİN, V. (2003), *Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, I. Baskı, İletişim Yay. İstanbul.
- SHEEHER, J. (1993), “Tarih Öncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü”, *Arkeoloji ve Sanat*, c. III. Sayı 59, s. 9-15
- TAGGAR-COHEN, A., (2006), *Hittite Priesthood*, Heidelberg.
- TANİLLİ, S. (1999), *Yüzyılların Gerçeği Ve Mirası*, c.I, Adam Yay. İstanbul.
- UÇANKUŞ, H. T. (2000), *Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu*, Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Yay. Ankara.
- UMAR, B. (1999), *İlk Çağda Türkiye Halkı*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- ÜNAL, A. (2004), “Hititlerde Büyü” *Arkeo Atlas Dergisi*, S. 3, Mayıs, s.4-10
- ÜNAL, A. (1980), “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, *Belleten* c.17, Sayı 173-176, TTK Yay. Ankara.
- ÜNAL, A. (1980), “Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler”, *Anadolu (Anatolia)* sayı XIX. 1975 / 1976’dan ayrı basımı, Ankara Üniversitesi Basımevi – Ankara, s. 165–174
- ÜNAL, A. (2002), *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul
- ÜNAL, A. (2003), *Hitit Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.
- ÜNAL, A. (2005), *Hitit Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul..
- YILDIRIM, R. (1996), *Eski Çağ’da Anadolu*, İzmir.
- YİĞİT, T., (2003), “Hitit Krallığı’nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* sayı: 34 , s.141-147.
- YİĞİT, T., (1997), “Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* sayı: 29, s.233-245,

YİĞİT, T., (2007), "Eski Hitit Dönemine Ait Bir Ferman," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 41, s.1-8.

YİĞİT, T., (2004), "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not," *Tarih Araştırmaları Dergisi* sayı:35, s.219-226.

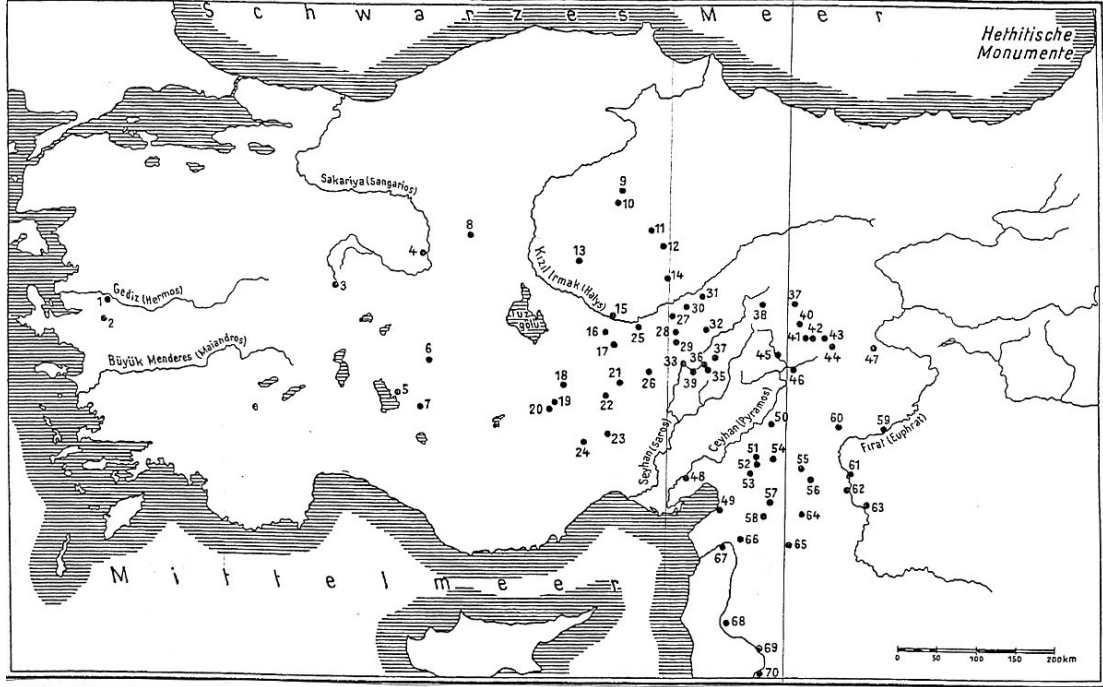
WOLF, S. (1982), **Hitit Mimarlığı**, Çev.Reral Madra, Arkeoloji Ve Sanat Yay. İstanbul.

http://hattusa.tripod.com/page23_tr.htm

<http://mezopotamya.tripod.com/Hattusas-Haritalari.html>

HARİTALAR VE LEVHALAR

HARİTALAR

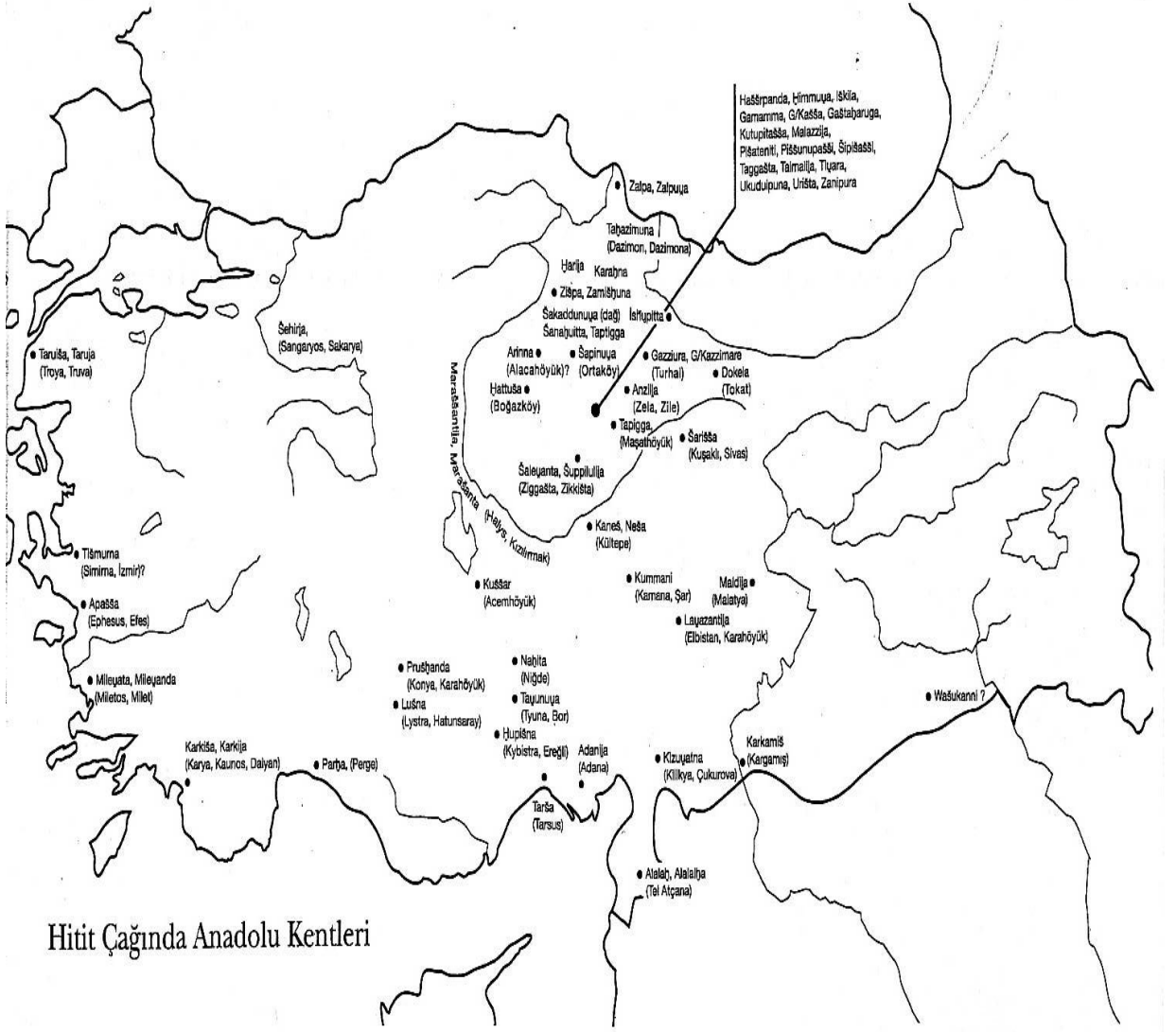

Ortsverzeichnisse zu der Karte auf der gegenüberliegenden Seite

A. Nach den Nummern auf der Karte		B. Nach dem Alphabeth	
1. Sipylos	48. Sirkeli	Fasiler	7
2. Karabel	49. Iskenderlu	Fıraktin	33
3. Boyköy	50. Maraş	Gavurkale	40
4. Yağrı	51. Karaburçlu	Gürün	55
5. İfatunpinar	52. Zincirli	Gaziantep	69
6. Köylütolu	53. Islâhiye	Hama	35
7. Fasiler	54. Sakçagözü	Havuzköy	39
8. Gavurkale	55. Gaziantep	İfatunpinar	5
9. Alaca Hüyük	56. Çağın	İmamkulu	36
10. Boğazköy	57. Selgin	İskenderun	49
11. Karga	58. Kürtoğlu	İslâhiye	58
12. Alışar	59. Samsat	İspekçur	43
13. Malkaya (Kırşehir)	60. Bobeypinarı	Ivriç	24
14. Çalapverdi	61. Birecik	Izgin	45
15. Karaburun	62. Cerablus	Jekke	64
16. Sivasa	63. Tell Ahmar	Karabel	2
17. Topada	64. Jekke	Karaburçlu	51
18. Emirgazi	65. Aleppo	Karaburun	15
19. Kızıldağ	66. Tell Tainat	Karakuyu	38
20. Mahalç	67. Açına	Karga	11
21. Andaval	68. Qal'at el-Mudtq	Malkaya (Kırşehir)	13
22. Bor	69. Hama	Kızıldağ	19
23. Bolkarmaden	70. Restan	Kötkale	44
24. Ivriç		Köylütolu	6
25. Bahçe		Kultepe	30
26. Eğriköy	Açına	Kürtoğlu	58
27. Erkiilet	Alaca Hüyük	Kurubel	37
28. Asarçik	Aleppo	Mahalç	20
29. Tekir	Alışar	Malatya (Arslantepe)	47
30. Kültepe	Andaval	Malkaya (Kırşehir)	13
31. Sultanhan	Asarçik	Maraş	50
32. Eğrek	Argianteps (Malatya)	Palanga	41
33. Fıraktin	Bahçe	Qal'at-el-Mudtq	68
34. Taşın	Boyköy	Restan	70
35. Hanyeri	Birecik	Sakçagözü	54
36. İmamkulu	Bobeypinarı	Samsat	59
37. Kurubel	Boğazköy	Selgin	57
38. Karakuyu	Bor	Sipylos	1
39. Havuzköy	Bolkarmaden	Sirkeli	48
40. Gürün	Bor	Sivasa	31
41. Palanga	Çağın	Sultanhan	34
42. Darend	Çalapverdi	Taşın	29
43. İspekçur	Cerablus	Tekir	63
44. Kötkale	Darend	Tell Ahmar	66
45. Izgin	Eğrek	Tell Tainat	17
46. Elbistan	Eğriköy	Yağrı	4
47. Arslantepe (Malatya)	Elbistan	Zincirli	52
	Emirgazi		
	Erkiilet		

Harita 1: Hitit yerleşmeleri.

Kaynak: Başol, 2006: 146.

Hitit Çağında Anadolu Kentleri

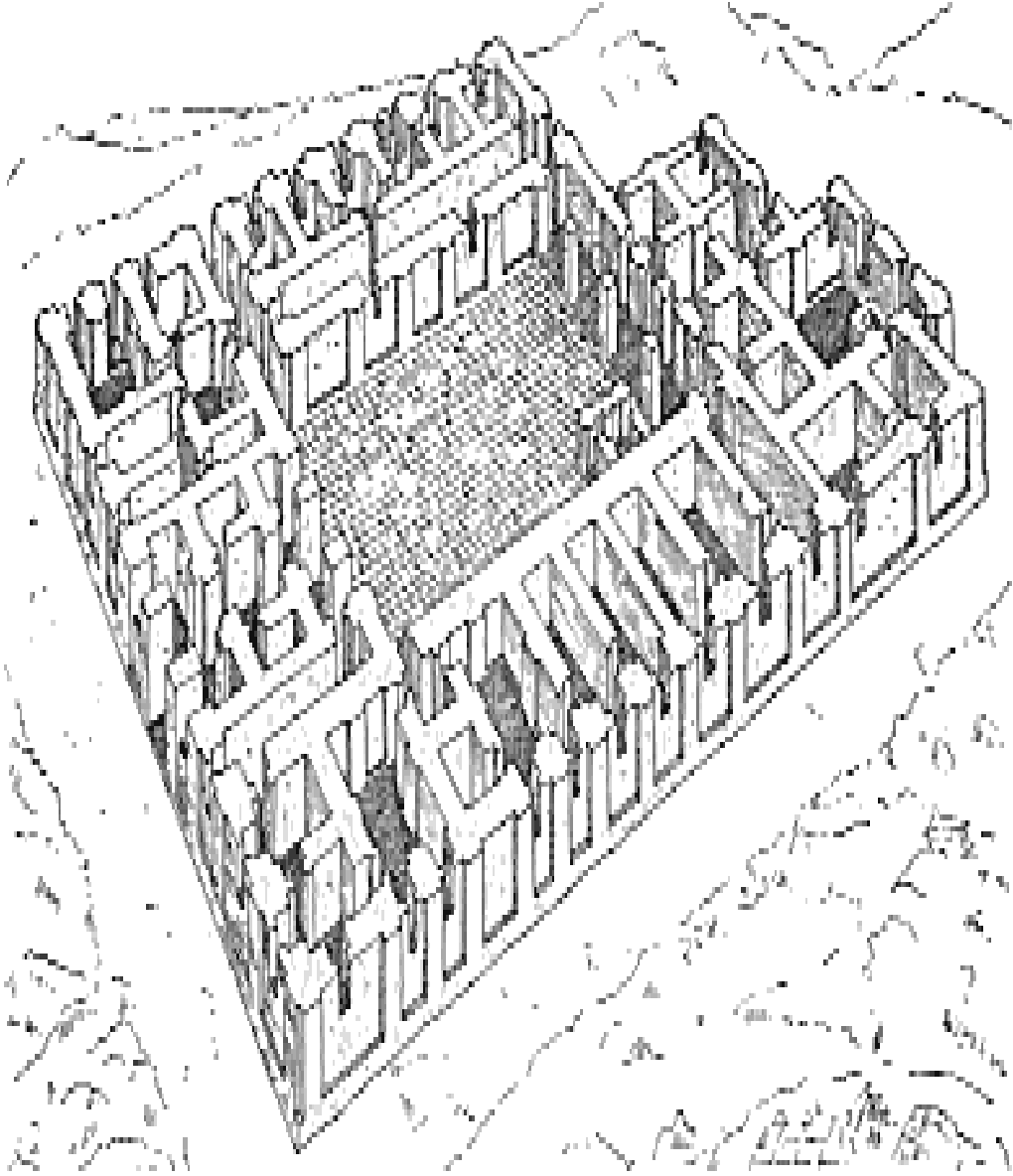
Harita 2: Hitit Çağında Anadolu Kentleri

Kaynak: Başol, 2006: 148.

Harita 3: Hattuşaş Görünüm

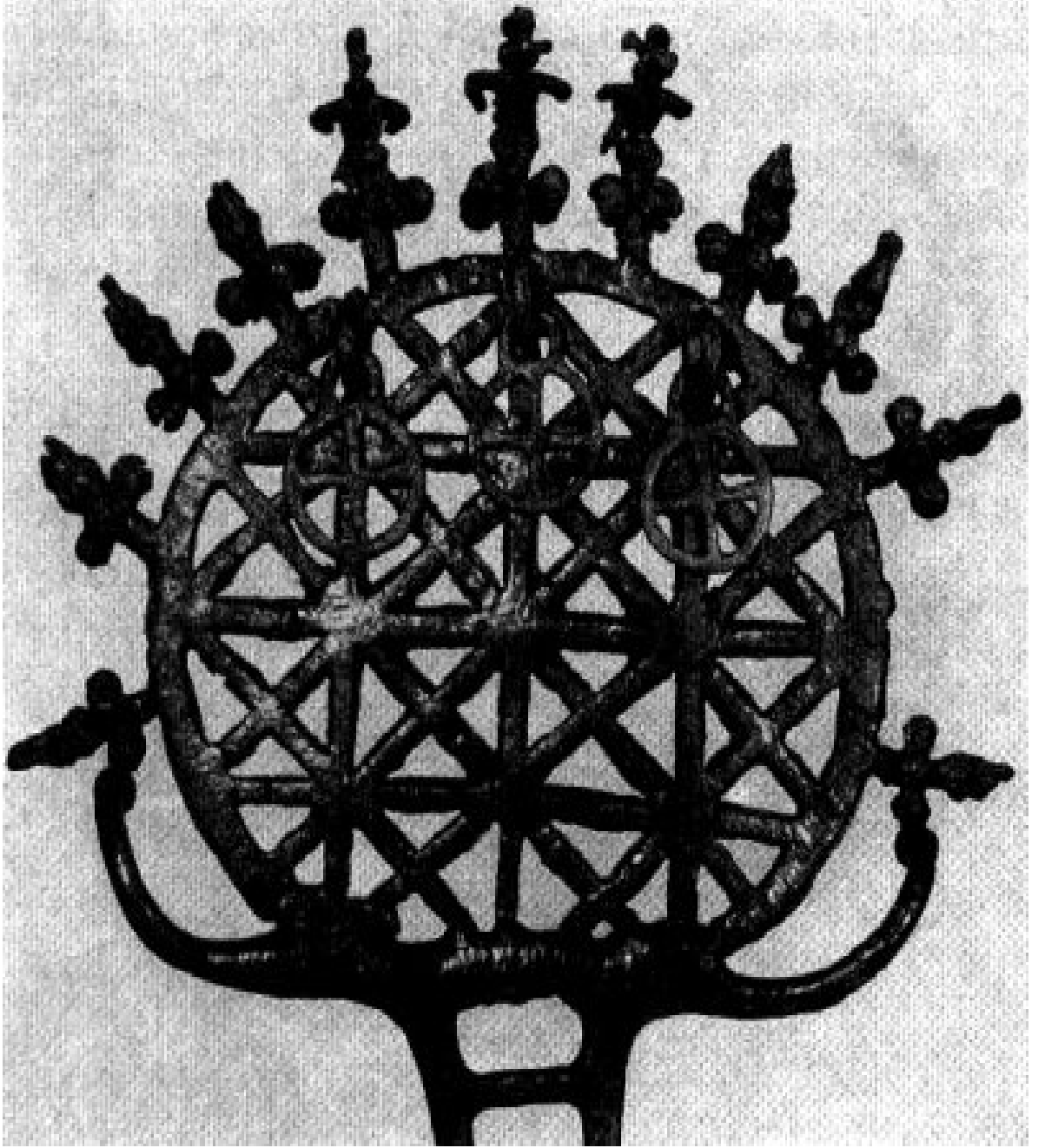
Kaynak: <http://mezopotamya.tripod.com/Hattusas-Haritalari.html> (01.09.2011)

Harita 4: Hattuşaş Tapınak planı

Kaynak: : <http://mezopotamya.tripod.com/Hattusas-Haritalari.html> (01.09.2011)

LEVHALAR

Levha 1. Dünyayı simgeleyen tunç dinsel sancak (MÖ. 2100 - 2000)

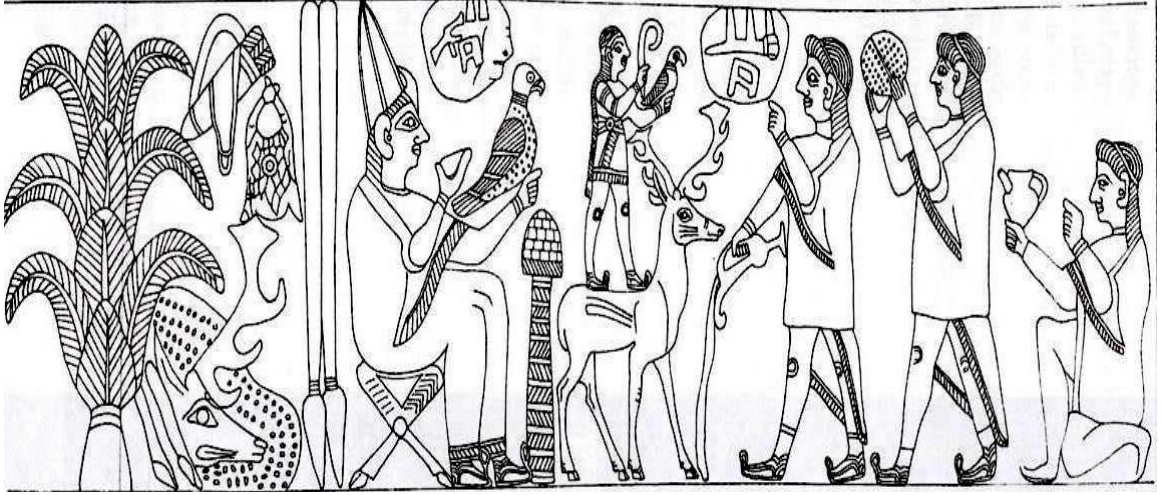
Kaynak: http://hattusa.tripod.com/page25_tr.htm. (01.09.2011).

Levha 2: Dinsel Sancak MÖ. 2100–2000

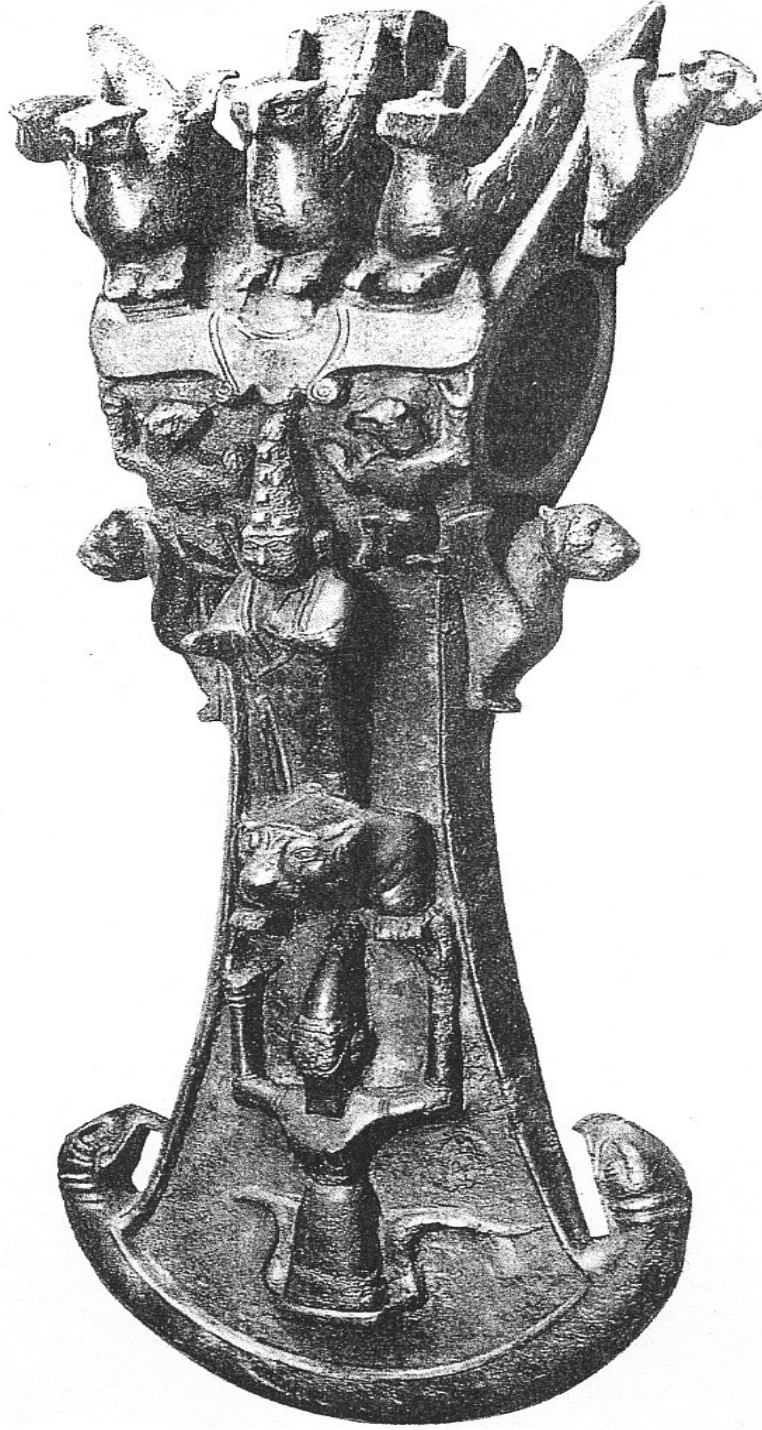
Kaynak: http://hattusa.tripod.com/page25_tr.htm (01.09.2011)

Levha 3: Geyik biçimli gümüş riton (kutsal sunu kabı) ve ritonun boyun kısmı üzerindeki kabartmaların çizimi.

Kaynak: Akurgal, 1995: Levha 64a.

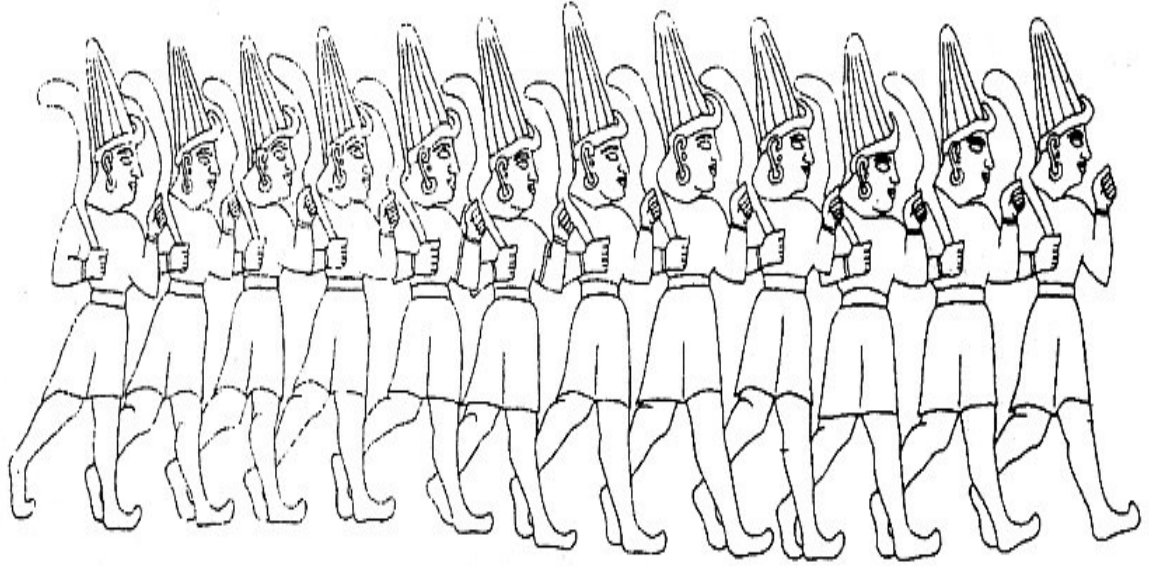
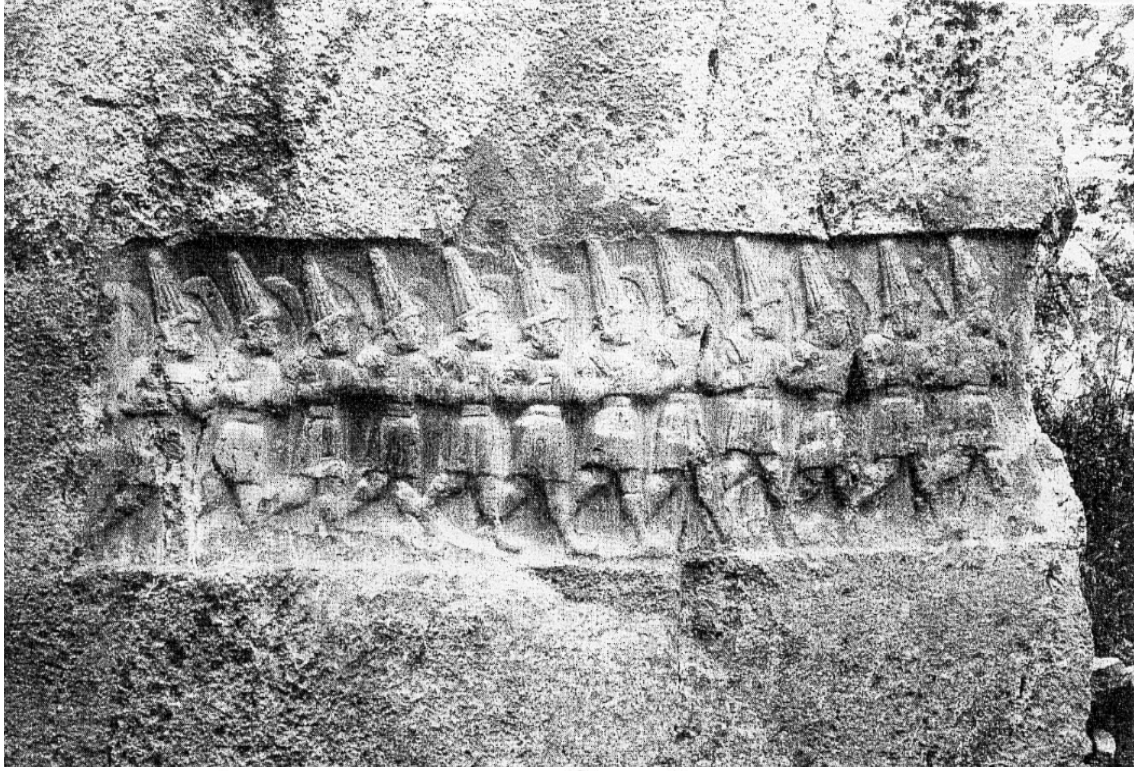
Levha 4: Hitit Tören Baltası

Kaynak: Akurgal, 1995: Levha 69.

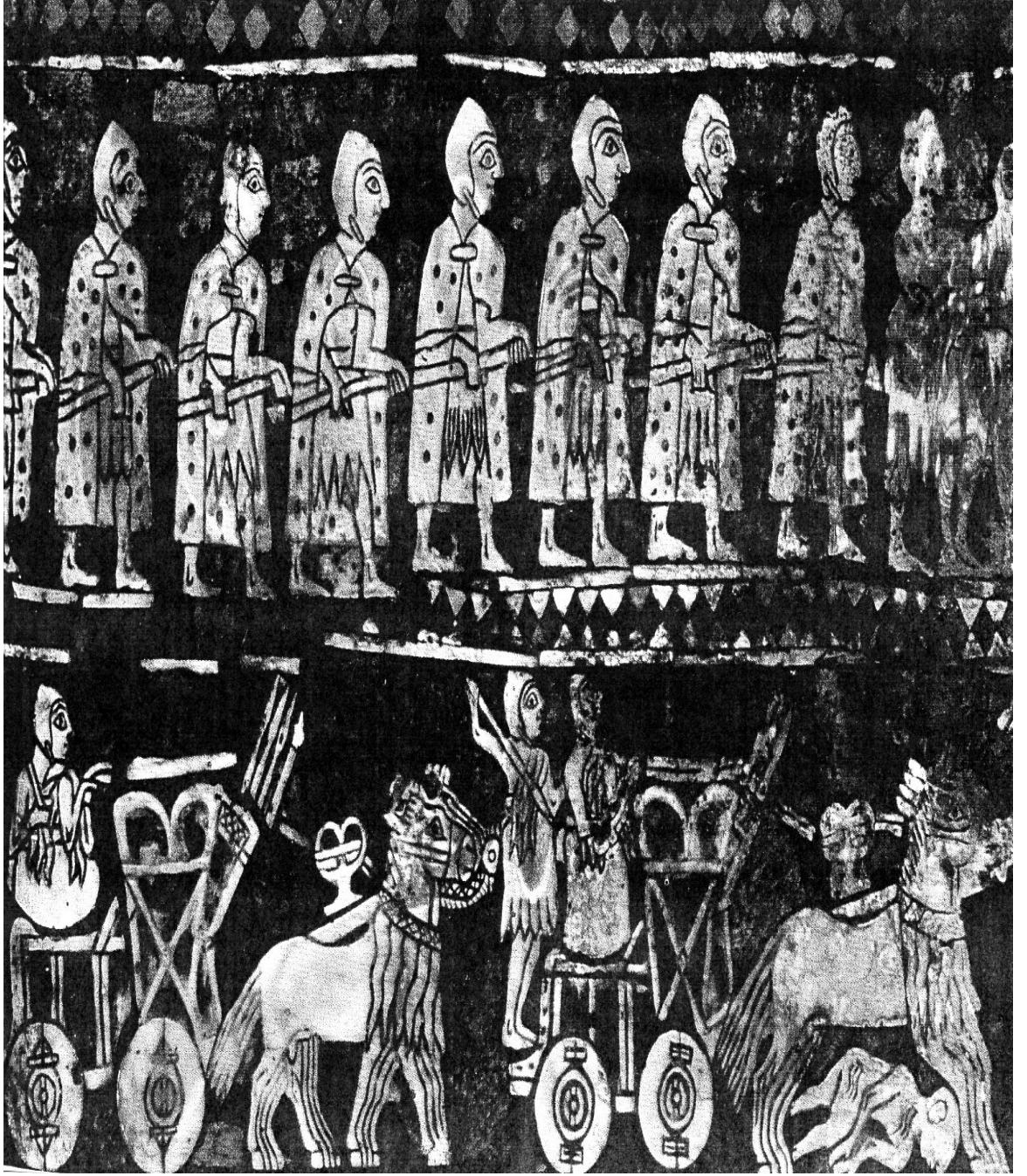
Levha 5: Yazılıkaya B bölümündeki “kılıç tanrı” kabartması.

Kaynak: Akurgal, 1995: levha 44.

Levha 6: Yazılıkaya B bölümündeki Oniki Tanrı kabartması ve çizimi

Kaynak: Akurgal, 1995: levha 46b.

Levha 7: Bir kralın sefere gidişinin betimlenmesi.

Kaynak: Başol, 2006: 117.

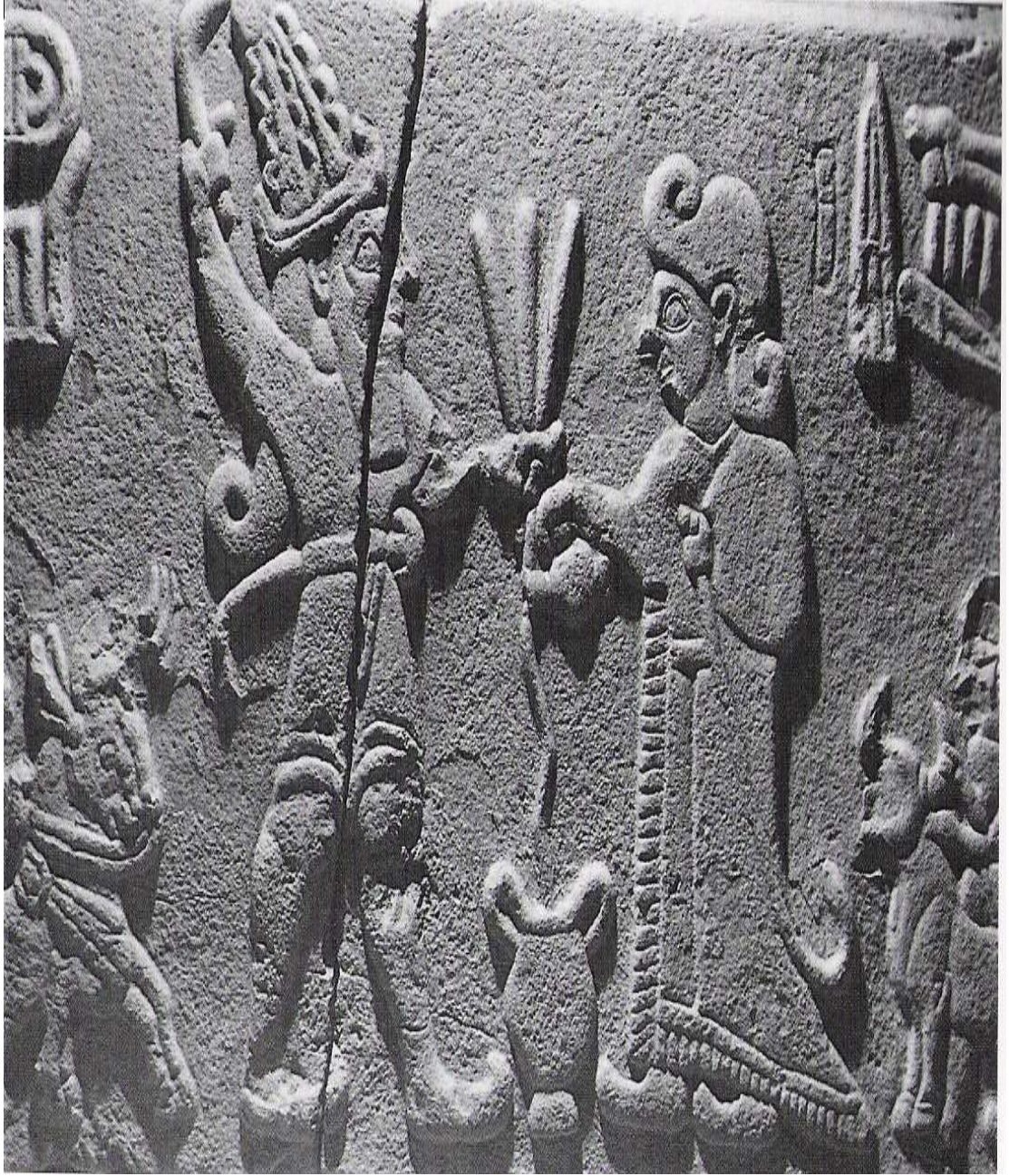
Levha 8: Gümüsten geyik ritonu üzerindeki libasyon sahnesi

Kaynak: http://hattusa.tripod.com/page23_tr.htm (01.09.2011)

Levha 9: Yazılıkaya Açık hava tapınağı b bölümündeki Tanrı Şarumma'nın Kral IV. Tuthaliya'yı kucaklama sahnesi

Kaynak: Akurgal, 1995: Levha 43.

Levha 10: Malatya Aslantepe kent duvarı kabartması.

Kaynak: Akurgal, 1995: Levha 87a.